

ZGODOVINA

Številka **2** Letnik 27 2019 ISSN 1318-1416

Poština plačana pri pošti 1102 Ljubljana

V ŠOLI

Podobe iz prazgodovine na Slovenskem

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

Izdajatelj in založnik:

Zavod RS za šolstvo

Predstavniki: dr. Vinko Logaj**Uredniški odbor:** dr. Gregor Antoličič, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Bojana Aristovnik, Zgodovinski arhiv Celje, Dragica Babič, Šolski center Celje – Gimnazija Lava, Jana Bec, Osnovna šola Prule Ljubljana, mag. Mateja Drnovšek, Osnovna šola Polje Ljubljana, Štefan Harkai ml., Osnovna šola Puconci, Brigita Praznik Lokar, Osnovna šola Danile Kumar Ljubljana, Damjan Snoj, Osnovna šola Preserje, dr. Mojca Šorn, Inštitut za novejšo zgodovino, Srečko Zgaga, Gimnazija Poljane**Odgovorna urednica:** dr. Vilma Brodnik**Naslov uredništva:** dr. Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo OE Ljubljana, Dunajska 104, 1000 Ljubljana, tel.: 01/236 31 19, faks: 01/236 31 50, e-naslov: vilma.brodnik@zrss.si**Urednica založbe:** Simona Vozelj**Jezikovni pregled:** Tine Logar**Prevod povzetkov v angleščino:**

Ensitra prevajanje, Brigita Vogrinec s. p.

Oblikovanje: Studio Aleja d. o. o.**Računalniški prelom:**

Design Demšar d. o. o.

Tisk: Present d. o. o.**Naklada:** 450 izvodov**Fotografiji na naslovnici:**

Vhod v Potočko zijalko (foto: Miha Skoberne) in najstarejša znana šivanka na evropskih tleh (foto: Tomaž Lauko, Arhiv Inštituta za arheologijo).

Naročila: ZRSS – Založba, Poljanska c. 28, 1000 Ljubljana, e-naslov: zalozba@zrss.si, faks: 01/300 51 99**Naročnina:** Letna naročnina (2 številki): 33,00 EUR za ustanove; 24,75 EUR za fizične osebe; 12,50 EUR za dijake, študente, upokojence; 38,00 EUR za naročnike iz tujine; cena posamezne številke v prosti prodaji je 20,00 EUR. V cenah je vključen DDV.

© Zavod RS za šolstvo, 2019

Revija je vpisana v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo pod zaporedno številko 578.

Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja ni dovoljeno nobenega dela te revije na kakršenkoli način reproducirati, kopirati ali kako drugače razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske oblike reprodukcije (fotokopiranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na kakršenkoli pomnilniški medij).

REVIJI NA POT

Dr. Srečko Brodar (1893–1987), slovenski naravoslovec, arheolog, paleontolog in geolog, je med letoma 1928 in 1935 izkopal v Potočki zijalki, jami na južnih pobočjih Olševe v Karavankah. Jama leži na gozdni meji na nadmorski višini 1675 m in je znana po arheoloških najdbah, ki spadajo v kulturo orinjasjen iz obdobja mlajšega paleolitika. Njeni nosilci so bili kromanjonci, ki so pripadali anatomsko sodobnemu človeku (*Homo sapiens sapiens*). Dr. Brodar in poznejši raziskovalci so do zdaj v Potočki zijalki našli 135 koščenic konic, ki so jih kromanjonski lovci pritrjene na lesena kopljišča uporabljali za lov. Konice so uporabljali tudi za šila za luknjanje kož in za bodala. Za nekaj manjših konic se domneva, da so jih uporabljali pri lovu z lokom. Našli so tudi preluknjane čeljusti jamskega medveda, za katere se domneva, da so jih uporabljali kot piščali. Znamenita najdba je koščena igla, najstarejša znana na območju Evrope. Najdenih je bilo tudi več kot 300 kamnitih orodij, izdelanih iz lidita, najdenega v prodatih nanosih reke Drave. Našli so še ostanke kurišč in kosti jamskega medveda, jamskega leva, gamsov, jelenov idr. Koščene konice so bile večinoma izdelane iz kosti jamskega medveda. Prvotno so vlogo Potočke zijalke razlagali kot višinsko lovsko postojanko mlajšepaleolitskih lovcev, ki so v jamo hodili loviti jamske medvede. Pozneje se je uveljavila razlaga, da so paleolitski lovci v jami hranili orožje za lov, novejša razlaga, ki pa ni povsem znanstveno dokazana, pa trdi, da so v jami paleolitski lovci izvajali obrede, povezane s plodnostjo in čaščenjem jamskega medveda, ter v njej obredno odlagali koščene konice. Z radiokarbonsko metodo so starost najdb ocenili na 36.000 do 35.000 let pr. n. št., jama pa še ni v celoti raziskana.

Potočka zijalka je najvišje ležeče znano orinjasjensko arheološko najdišče v Evropi z najstarejšo znano koščeno iglo na evropskih tleh. Dr. Srečko Brodar pa je odkril najstarejše znane sledi anatomsko modernega človeka na tleh današnje Slovenije. Pozneje je izkopal še v Betalovem spodmolu in na drugih najdiščih ter zato velja za začetnika paleolitskih raziskav na Slovenskem, na Filozofski fakulteti v Ljubljani pa je postal profesor na novoustanovljenem Inštitutu za prazgodovino človeka na Prirodoslovno-matematičnem oddelku. Zato tokratno tematsko številko revije *Zgodovina v šoli* namenjam znanstvenim raziskavam Potočke zijalke, ki jih je v nosilnem članku v rubriki *Izpostavljamo* predstavil dr. Matija Turk. Arheološkim odkritjem je namenjen tudi drugi nosilni članek izpod peresa dr. Boruta Križa o veličastnih najdbah halštatske kulture na tleh današnje Slovenije s poudarkom na območju Dolenjske.¹

Rubrika *Izmenjujemo izkušnje* prinaša članka Bojane Modrijančič Reščič z naslovom *Moč holokavsta v življenjskih zgodbah* ter Bernarde Avsenik z naslovom *Ohranjanje spomina na preteklost in aktivni koraki v sedanjost – poučevanje o človekovih pravicah*. Oba članka prinašata številne ideje za poučevanje o strpnosti, medsebojnem spoštovanju ter pomenu ravnanja v skladu z načeli demokratične pluralne družbe in države.

Rubrika *Iz didaktike zgodovine* prinaša članka dr. Dragana Potočnika o sekundarnih pisnih virih pri obravnavi izbirne teme *Stičišča kultur* v 2. letniku gimnazije ter dr. Dragana Potočnika in Blaža Varžiča o vključenosti neevropske zgodovine v izbrane učne načrte in učbenike za zgodovino v osnovni šoli.

1 Novejšim izsledkom arheoloških raziskav na tleh današnje Slovenije je bila namenjena še tematska številka z naslovom *Novejši arheološki izsledki na Slovenskem* iz leta 2004, št. 1-2, ki je dostopna na portalu Slovenske zgodovine Sistory na povezavi https://www.sistory.si/cdn/publikacije/2001-3000/2346/Zgodovina_v_soli-2004_1-2.pdf#page=1, v kateri so izpostavljene raziskave najdišča Divje babe I z znamenito neandertalčevo piščalko avtorja dr. Ivana Turka, izsledki novih raziskav koliščarske kulture z Ljubljanskega barja avtorja dr. Antona Veluščka in arheoloških raziskav najdišč, odkritih ob gradnji avtocest, avtorja dr. Bojana Djurića.

V rubriki *Iz zgodovinoписja* izpostavljam o članek dr. Gregorja Antoličiča o delu in vlogi slovenskega dela jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci, sklicani po koncu prve svetovne vojne in od katere v letu 2019 mineva 100 let.

Rubrika *Pisani svet zgodovine* je tokrat namenjena članku mag. Bernarde Roudi o tem, kako so v Prekmurju obeležili prekmursko leto 2019. Vsebinsko revije zaokroža rubrika *Predstavljamo* s poročili o dveh sodobnih britanskih učbenikih za zgodovino ter o vodniku po arheoloških parkih Slovenije, ki omogoča načrtovanje kakovostnih ekskurzij pri pouku zgodovine. Poročila je napisala dr. Danijela Trškan.

IZ RECENZIJ:

»Dr. Mitja Turk na izredno strokoven, a še poljuden način razlaga najnovejše izsledke o najdbah v prvem paleolitskem najdišču na Slovenskem. Podaja osnovna dejstva o najdišču, jih nadgradi z novimi spoznanji /.../, hkrati pa izrazi spoštovanje do dela profesorja Srečka Brodarja. Izpostavi njegovo vlogo, predvsem pa zavzetost, trud pri izkopavanju, hkrati pa tudi strokovnost kljub omejenim možnostim za raziskovanje v 20./30. letih 20. stoletja. Slikovno gradivo je ustrezno izbrano in še poglobi razlago v besedilu. Vsebina članka lahko poglobi učiteljevo znanje o danem obdobju in ga hkrati tudi nadgradi z nekaterimi zanimivostmi, ki jih bodo zgodovine željni učenci zagotovo z veseljem poslušali pri pouku zgodovine.«

»Dr. Borut Križ v svojem članku predstavlja halštatsko dobo na Slovenskem kot edino obdobje, ko je slovenski prostor s svojimi posebnostmi dejansko vplival na dogajanja v Evropi. Z uvodno predstavitevjo oriše osnovne značilnosti halštatske dobe na Slovenskem in okvirno predstavi pet kulturnih skupin, večina članka pa je namenjena predstavitvi razvoja in pomena dolenske skupine. Z zanimivimi dejstvi, najdišči in najdbami pred bralca izriše podobo družbe, naselij, gospodarstva in situlske umetnosti tedanjih ‚Dolenjcev‘. Članek je napisan strokovno, a še vedno dovolj poljudno, da bo koristil učiteljem in tudi učencem pri poglobljanju znanja o tem obdobju.«

»Bernarda Avsenik s člankom predstavlja, kako lahko na nevsiljiv, a hkrati na spoštljiv, aktiven način učence vključimo v različne projekte in dejavnosti, s katerimi krepijo medsebojno razumevanje, spoštovanje, empatijo, solidarnost /.../, hkrati pa zavedanje o grozotah iz preteklosti, ki se ne bi smele nikoli več ponoviti. Učiteljem zgodovine in DKE predstavlja kar nekaj načinov, kako obujati spomin na nedolžne in krepiti izredne vrline.«

Vabljeni k branju in soustvarjanju revije *Zgodovina v šoli!*

Dr. Vilma Brodnik, odgovorna urednica revije

Spoštovane bralke in bralci,

tokrat smo vam poslali **revijo brez zaščitne folije**. Za to smo se odločili po premisleku zaradi škode, ki jo le-ta povzroča. Na leto namreč razpošljemo prek **14.000** izvodov revij, zaviti v folijo.

Zavedamo se, da se nezaščitena revija lahko pri dostavi poškoduje, pa vendar se nam to zdi sprejemljivo v primerjavi s škodo, ki jo 14.000 zaščitnih folij povzroča okolju.

Upamo, da boste našo odločitev sprejeli z razumevanjem.

Na e-naslovu zalozba@zrss.si bomo veseli vašega odziva.

ZGODOVINA V ŠOLI, LETNIK 27 (2019), ŠT. 2

Podobe iz prazgodovine na Slovenskem

Reviji na pot

IZPOSTAVLJAMO

Dr. Matija Turk: Potočka zijalka, visokogorska postojanka paleolitskih lovcev 3

Dr. Borut Križ: Slovenija v starejši železni dobi 14

IZMENJUJEMO IZKUŠNJE

Bojana Modrijančič Reščič: Moč holokavsta v življenjskih zgodbah 34

Bernarda Avsenik: Ohranjanje spomina na preteklost in aktivni koraki
v sedanjost – poučevanje o človekovih pravicah 41

IZ DIDAKTIKE ZGODOVINE

Dr. Dragan Potočnik: Sekundarni pisni viri pri obravnavi izbirne teme
Stičišča kultur v drugem letniku gimnazije 50

Dr. Dragan Potočnik, Blaž Varžič: Neevropska zgodovina v osnovni šoli 65

IZ ZGODOVINOPISJA

Dr. Gregor Antoličič: Pariška mirovna konferenca 79

PISANI SVET ZGODOVINE

Mag. Bernarda Roudi: Kako smo v Prekmurju obeležili prekmursko leto 2019 88

PREDSTAVLJAMO

Robert Peal, *Modern Britain 1760–1900. Knowing History.*
Student Book 3. Key Stage 3 (dr. Danijela Trškan) 92

Rosemary Rees, Dan Nuttall, Darryl Tomlin, *Exploring History:*
Cavalier, Colonies and Coal (dr. Danijela Trškan) 93

Breznik Andreja. *Po poteh skozi čas. Vodnik po arheoloških parkih Slovenije*
(dr. Danijela Trškan) 95

Dr. Matija Turk

Narodni muzej Slovenije in Inštitut za arheologijo ZRC SAZU

POTOČKA ZIJALKA, VISOKOGORSKA POSTOJANKA PALEOLITSKIH LOVCEV

Dr. Matija Turk

National Museum of Slovenia and Institute of Archaeology ZRC SAZU

POTOČKA ZIJALKA, THE HIGHLAND POST OF PALAEO-LITHIC HUNTERS

IZVLEČEK

V članku je predstavljen orinjasjensko paleolitsko najdišče Potočka zijalka, njegov pomen za raziskovanje ledene dobe in za slovensko paleolitsko arheologijo. Orisan je širši kontekst orinjasjena, paleolitskega obdobja, katerega pripadajo arheološke najdbe iz Potočke zijalke. Predstavljena so odkritja profesorja Srečka Brodarja, raziskovalca Potočke zijalke in pionirja paleolitskih raziskav na Slovenskem. Posebna pozornost je namenjena koščnim konicam. Sulice (kopja) z nasajenimi koščnimi konicami so bile glavno lovsko orožje prvih anatomsko modernih ljudi v Evropi. Ob opisu preluknjanih čeljustnic jamskega medveda, interpretiranih kot piščali, je dodatno predstavljeno neandertlasko glasbilo iz Divjih bab I. Kritično je ovrednotena nova interpretacija najdišča kot svetišča paleolitskih lovcev.

Ključne besede: Potočka zijalka, Srečko Brodar, paleolitik, anatomsko moderni človek, koščene konice

ABSTRACT

The article presents the Aurignacian Palaeolithic site of Potočka zijalka, its importance for researching the Ice Age and for Slovenian Palaeolithic archaeology. It outlines the broader context of the Aurignacian, a Palaeolithic Period to which belong the archaeological finds from the Potočka zijalka cave. It presents the discoveries made by Srečko Brodar, an explorer of the Potočka zijalka cave and the pioneer of Palaeolithic research in Slovenia. It devotes special attention to bone points. Lances (spears) with mounted bone points were the primary hunting weapon of the first anatomically modern humans in Europe. The description of the perforated jawbones of a cave bear, which have been interpreted as flutes, is accompanied by a presentation of a Neanderthal musical instrument from the Divje babe I cave site. The article critically evaluates the new interpretation of the site as a sanctuary of Palaeolithic hunters.

Keywords: Potočka zijalka, Srečko Brodar, Palaeolithic, anatomically modern human, bone points

UVOD

Potočka zijalka.

(Foto: Miha Skoberne.)

Jama Potočka zijalka leži na višini 1675 m na južnem pobočju Olševe v Karavankah. Mogočna, 115 metrov dolga jama, ki so jo vode izoblikovale v dachsteinskem apnencu pred več milijoni let, je vidna že od daleč. Izpred jame se nam odpirajo pogledi na raztresene kmetije Podolševe s cerkvico Svetega Duha, na Logarsko dolino in Kamniško-Savinjske Alpe. Jama, ki je že sama po sebi hvaležen planinski cilj, je eno najbogatejših in tudi najbolj skrivnostnih paleolitskih (starokamenodobnih) najdišč v Sloveniji, ki še vedno buri domišljijo raziskovalcev, arheologov, paleontologov in geologov. Najdišče je posebno zaradi svoje višine in izjemnega števila koščenih konic, ki jih je izkopal Srečko Brodar, pionir paleolitskih raziskav v Sloveniji.¹

ZGODOVINSKI ORIS

Potočka zijalka je arheološko najdišče iz mlajšega paleolitika. Mlajši paleolitik (40.000–11.500 let pred sedanostjo) v Sloveniji zastopata kultura orinjasjen (*Aurignacien*) in gravetjen (*Gravettien*), pri katerem ločimo še njegovo mlajšo fazo epigravetjen. Orinjasjen (40.000–30.000 let pred sedanostjo) je vezan na pojav in širjenje prvih anatomsko modernih ljudi v Evropi (*Homo sapiens sapiens*), imenovanih tudi kromanjonci. Pred anatomsko modernim človekom so Evropo poseljevali neandertalci (*Homo sapiens neanderthalensis*), ki so bili nosilci srednjepaleolitske kulture, imenovane musterjen (*Moustérien*).² Izumrtje neandertalcev, ki so bili telesno prilagojeni na življenje v hladnem podnebjju, sovpada s pojavom in širitvijo anatomsko modernih ljudi v Evropi. Glede na genetske raziskave, ki so odkrile navzočnost neandertalskih genov pri modernih neafriških populacijah, se zdi kot najverjetnejša razlaga za njihovo izumrtje teorija asimilacije, po kateri naj bi se neandertalci zlili s številčnejšimi in v boju za preživetje uspešnejšimi anatomsko modernimi prišleki.³

¹ Turk, I., Stele, F. (1997). *Ob zóri časov*. Ljubljana: Založba ZRC.

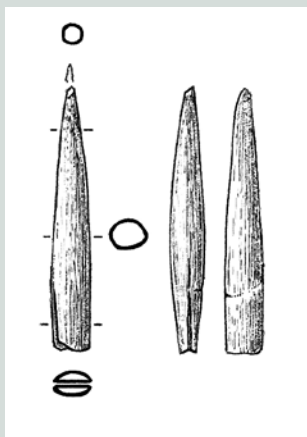
² Aubelj, B. (ur., 1999). *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Založba Modrijan.

³ Smith, F. H., Ahren, J. C. M., Janković, I., Karavanić, I. (2017). The Assimilation Model of modern human origins in light of current genetic and genomic knowledge. *V: Quaternary International* 450, str. 126–136.

Koščene konice. Razviden je velikostni razpon, od največje na levi (19 cm), ki je imela na bazi izvrtano luknjo, do najmanjše na desni (4 cm), ki ima razcepljeno bazo.

(Foto: David Badovinac, Arhiv Pokrajinskega muzeja Celje.)

Risba konice z razcepljeno bazo. Ta in druge manjše konice iz Potočke zijalke po mnenju nekaterih strokovnjakov nakazujejo na uporabo loka.

(Brodar, S. Brodar, M. (1983). Potočka zijalka. Ljubljana: Založba SAZU, str. 140.)

Orinjasjen se od musterjena jasno razlikuje po drugačnih oblikah kamnitih orodij, tehnologiji njihove izdelave in v razširjenosti izdelkov iz kosti in rogovja, predvsem konic. Obdelava kosti v musterjenu ni nikoli postala standardizirana in splošno razširjena, kot se je to zgodilo v orinjasjenu, čeprav so se občasno pojavljali posamezni koščeni izdelki, tipološko enaki orinjasjenskim (npr. koščene konice v Divjih babah I). Neandertalci so v musterjenu orodja izdelovali iz debelih in širokih odbitkov, ki so jih od roženčevih prodnikov in gomoljev ali druge ustrezne silikatne kamnine odbijali pretežno s togim tolkačem (kamen), medtem ko so za orinjasjen značilna orodja, izdelana na ožjih, tanjših in daljših odbitkih, imenovanih kline, ki so jih odbijali s prožnim tolkačem (les, rogovina).⁴

V orinjasjen datirajo najstarejše stenske poslikave živali, odkrite v jami Chauvet v Franciji ter najstarejši primerki figuralne plastike (kipec Venere iz jame Hohle Fels, kipec človeka leva iz jame Hohlenstein-Stadel in živalske figurice iz jame Vogelherd v Nemčiji). Najdbe fosilnih ostankov anatomske modernih ljudi iz orinjasjena so redke, najstarejše, najdene v romunski jami Peștera cu Oase, so stare okoli 35.000 let. V nasprotju z musterjenom, iz katerega poznamo več kot 30 neandertalskih pokopov, iz orinjasjena ne poznamo človeških ostankov, ki bi izviral iz grobov. Iz tega obdobja sta znani le grobni jami iz španske jame Cueva Morín, ki pa sta bila brez človeških ostankov, ker so ti popolnoma razpadli.⁵

Najdišča iz orinjasjena so tako v Sloveniji kot v njeni okolici redka. Zanje so značilne predvsem najdbe koščenih konic, ki so jih paleolitski lovci nasajene na lesena kopjišča uporabljali pri lovu na divjad. Poleg Potočke zijalke je bil orinjasjen v Sloveniji odkrit še v Mokriški jami, jami Špehovki in v najvišjem kulturnem horizontu v Divjih babah I, v širši regiji pa v jamah Vindija, Veternica in Bukovac na Hrvaškem.

RAZISKAVE POTOČKE ZIJALKE

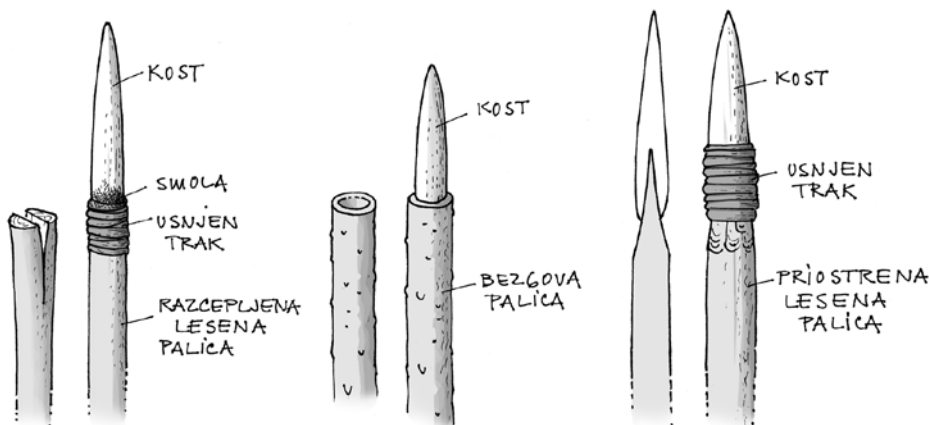
V Potočki zijalki je v letih 1928–1935 izkopaval Srečko Brodar, tedaj profesor naravoslovja na gimnaziji v Celju. Že pred njim je v njej izkopaval avstrijski Korošec slovenskih korenin, Josef Carl Gross, študent medicine iz Bele pri Železni Kapli, ki si je želel sestaviti skelet jamskega medveda. V jami je začel kopati leta 1926 in ponoči na skrivaj odnašal kosti jamskih medvedov domov čez državno mejo. Nadaljnje kopanje mu je preprečil Brodar, ki je ob podpori Muzejskega društva iz Celja začel leta 1928 izkopavati v Potočki zijalki. Naslednje leto je na njegovo pobudo jamo od lastnika zemljišča, kmeta Alojza Vršnika, po domače Rogarja, odkupil Celjski muzej.⁶

Ko je Brodar začel raziskovati Potočko zijalko, so imele paleolitske raziskave v Evropi že desetletja dolgo tradicijo. Klasični francoski najdišči, kot sta Le Moustier in Aurignac (po njima se imenujeta kulturi musterjen in orinjasjen), so izkopavali že v drugi polovici 19. stoletja. Vzpostavljeni so bili osnovni kronološki in tipološki okvirji, geološke in paleontološke raziskave pa so prinašale nova spoznanja o pleistocenu, geološkem obdobju, ki ga zaradi številnih poledenitev imenujemo tudi ledena doba. V pleistocenu se je namreč zvrstilo več dolgih hladnih obdobij (poledenitve ali glaciali), ki so jih prekinjala krajša toplejša obdobja (medledene dobe ali interglaciali). Tudi v obdobju posameznih

⁴ Teyssandier, N. (2008). Revolution or evolution: the emergence of the Upper Paleolithic in Europe. V: *World Archaeology* 40/4, str. 493–519.

⁵ Karavanić, I. (2012). *Prapočetci religije. Simbolika i duhovnost u paleolitiku*. Zagreb: Školska knjiga.

⁶ Mal, V. (1998). *Skrivnost, imenovana Potočka zijalka*. Ljubljana: DZS.

Prikaz nasaditve ploščate, vretenaste in konice s precepljeno bazo.

(Risba: Tamara Korošec.)

poledenitev je temperatura občutno nihala in tako ločimo znotraj poledenitev hladnejša (stadiali) in toplejša obdobja (interstadiali). V začetku 20. stoletja sta avstrijska geologa Albrecht Penck in Eduard Brückner predstavila prvo členitev ledene dobe na območju Alp (t. i. alpska členitev ledene dobe). S preučevanjem rečnih teras na Bavarskem sta v Alpah ugotovila štiri velike poledenitve, ki sta jih poimenovala z imeni bavarskih rek: Günz, Mindel, Riss in Würm. Danes vemo, da je bilo poledenitev še več.⁷

Brodar je v Potočki zijalki odkopal osem plasti, od katerih sta dve vsebovali paleolitske najdbe, ki jih je že ob odkritju pravilno opredelil v mlajši paleolitik oziroma v orinjasjen.⁸ Glede na Grossovo izkopavalno dokumentacijo, ki jo hrani Koroški deželni muzej v Celovcu, je prvo koščeno konico in kurišče našel že Gross. Ker informacij o tem odkritju ni objavil, je vest o paleolitskem najdišču šla v svet šele z Brodarjevimi objavami.⁹ Potočka zijalka je postala prvo odkrito paleolitsko najdišče v Sloveniji, Srečko Brodar pa je s svojim pionirskim delom postavil temelj slovenski paleolitski arheologiji, ki je šele po drugi svetovni vojni dobila institucionalni okvir. Ob 70. obletnici začetka Brodarjevega raziskovanja Potočke zijalke so arheologi in paleontologi na veliko skalo ob vhodu Brodarju v spomin pritrtili ploščo, ki pa je nedavno, ob postavitvi novega informativnega panoja pod jamo (kjer o Brodarjevih izkopavanjih žal ne izvemo ničesar) iz nepojasnjenih razlogov izginila.

Odkritje orinjasjenskega najdišča iz časa virmske poledenitve na tako veliki nadmorski višini je vzbudilo veliko pozornost tuje strokovne javnosti, saj je v času Brodarjevega odkritja prevladovalo mnenje, da je bilo podnebje v času poledenitev vseskozi hladno, brez vmesnih otoplitev (stadialov). Že pred odkritjem paleolitskih najdb v Potočki zijalki, so konec 20-ih let prejšnjega stoletja v švicarskih Alpah odkrili več jamskih paleolitskih najdišč. V njih so, poleg masovnih ostankov jamskega medveda, našli kamnita orodja neandertalcev in jih v skladu s tedanjim razumevanjem pleistocena časovno umestili v zadnjo, riško-virmsko medledeno dobo. Kasneje se je izkazalo, da so ta najdišča veliko mlajša. Vsa višinska paleolitska najdišča v Alpah, tako musterjenska kot orinjasjenska, spadajo v toplejše presledke zadnje virmske poledenitve, v čas med 60.000 in 30.000 let pred sedanjostjo¹⁰

O presenetljivem Brodarjevem odkritju je še istega leta izvedel Josef Bayer, kustos za prazgodovino v Dunajskem deželnem muzeju in eden izmed vodilnih paleolitskih raz-

⁷ Stevanović, P., Marović, M., Dimitrijević, V. (1992). *Geologija kvartara*. Beograd: Naučna knjiga.

⁸ Brodar, S. (1929). Potočka zijalka, višinska postaja aurignaškega človeka. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24, 153–176.

⁹ Brodar, M. (1994). Še ena konica iz Potočke zijalke. V: *Arheološki vestnik* 45, 7–9.

¹⁰ Tillet, T. (2001). *Les Alpes et le Jura. Quaternaire et Préhistoire ancienne*. Paris: Éditions scientifique GB.

Koščena šivanka iz Potočke zijalke je dolgo veljala za najstarejšo v Evropi.

(Foto: Tomaž Lauko, Arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.)

11 Brodar, S., Brodar, M. (1983). *Potočka zijalka. Visokoalpska postaja aurignacijskih lovcev*. Ljubljana: Založba SAZU.

12 Pacher, M., Pohar, V., Rabeder, G. (ur., 2004). *Potočka zijalka. Palaeontological and archaeological results of the campaigns 1997–2000*. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

13 Pohar, V. (2004). Stone and bone artefacts from the excavations 1927–2000 in Potočka zijalka (Slovenia). V: Pacher, M., Pohar, V., Rabeder, G. (ur.). *Potočka zijalka. Palaeontological and archaeological results of the campaigns 1997–2000*, str. 211–216.

14 Odar, B. (2014). Potočka Zijalka (Slovenia) – excavation campaign 2012. V: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 44/2, str. 137–148.

15 Odar, B. (2008). Klinica Dufour iz Potočke zijalke. V: *Arheološki vestnik* 59, str. 9–14.

iskovalcev tistega časa. Orinjasjensko najdišče na Olševi je podpiralo njegovo tezo o toplejšem presledku v zadnji ledeni dobi, ki je ljudem omogočil bivanje v gorskem svetu. Kasneje se je izkazalo, da je bilo takšnih toplejših presledkov, ko se je led umaknil iz alpskih dolin in krnic pod najvišje vrhove, več. Takrat se je rastlinstvu in živalstvu začasno odprl nov živlenski prostor. Sledeč živalim, so v gore prišli tudi paleolitski lovci. Bayer si je prišel novo najdišče osebno ogledat in Brodarju, ki je bil samouk, svetoval, kako naj se loti nadaljnjega dela. Izkopavanje Potočke zijalke bi bil še danes velik tehnični in logistični podvig, zato je delo, ki ga je Brodar ob pomoči najetih domačih delavcev opravil v osmih letih, res izjemno. Leta 1928 in 1929 je izkopaval v zatrepu jame, tam, kjer je kopal Gross. V zatrepu jame je našel večino koščenih konic, koščeno šivanko in manjše kurišče. Že leta 1929 so zastavili izkop pri vhodu v jamo, kjer so nato izkopavanja potekala vse do zaključka. V vhodnem delu so naleteli na velika kurišča z ogljem smreke in bora, kar kaže, da so se paleolitski lovci zadrževali predvsem ob jamskem vhodu, kjer so se pri dnevni svetlobi posvečali svojim opravilom. Jama je danes na gozdni meji, ki je morala biti približno na isti višini tudi tedaj, saj toliko lesa za kurjavo zagotovo niso nosili od daleč. Poleg koščenih konic so v vhodnem delu našli še nekaj več kot 300 kamnitih orodij. Kamnita orodja so izdelana predvsem iz lidita, ki so ga nabirali v prodnatih nanosih Drave na severni strani Karavank. Zanimivo je, da

med kamnitimi orodji skoraj ne najdemo takšnih, ki bi bila primerna za obdelavo kosti in izdelovanje konic.¹¹ Na podlagi tega in pa dejstva, da v jami ni bilo najdenih nobenih značilnih odpadkov, ki nastanejo pri izrezovanju konice iz dolge cevaste kosti, se domneva, da koščenih konic v jami niso izdelovali.

V letih 1997–2000 so v Potočki zijalki potekala nova izkopavanja, ki sta jih izvedla Inštitut za paleontologijo dunajske univerze (Gernot Rabeder in Martina Pacher) in Oddelek za geologijo Univerze v Ljubljani (prof. Vida Pohar).¹² Izkopavanja v notranjosti jame, ki so zajela le manjše površine, so bila usmerjena predvsem v pridobivanje ostankov jamskega medveda. Najdenih je bilo nekaj novih kamnitih orodij in dve koščeni konici.¹³ Leta 2012 je arheolog Boštjan Odar v sodelovanju s Pokrajinskim muzejem Celje in Oddelkom za arheologijo Univerze v Ljubljani izvedel manjši pregled prekopenih sedimentov, ki jih je Brodar med izkopavanjem v notranjosti nasul poleg izkopne jame.¹⁴ Že pri predhodnem pregledu manjšega vzorca prekopenega sedimenta je Odar našel kamnito klinico.¹⁵ Do tedaj so bila kamnita orodja odkrita le pri vhodu. Drobna klinica, najdena v zatrepu jame, se prilega jedru (kamnu s sledovi odbijanja), najdenem pri vhodu, kar kaže, da so vsaj nekatere najdbe iz obeh predelov jame sočasne. Pregled odvetnega sedimenta, ki so ga s helikopterjem pripeljali v dolino, kjer so ga sprali na sitih, je pokazal, da so Brodarjevi delavci temeljito opravili svoje delo. Poleg drobcev kosti in zob jamskega medveda so našli le pet manjših odlomkov koščenih konic, košček okre, naravnega barvila, ki so ga uporabljali v paleolitiku, in nekaj kamnitih odbitkov.

Število konic iz Potočke zijalke je trenutno 135, od tega jih je 127 prišlo na dan med izkopavanji Srečka Brodarja. Šest konic je bilo direktno datiranih z radiokarbonsko metodo AMS ^{14}C . Glede na zadnje radiokarbonsko datiranje so konice stare približno 35.000 do 36.000 let.¹⁶ V glavnem so izdelane iz kosti jamskega medveda, nekaj pa jih je izdelanih iz rogovja jelenjadi in iz mamutovine.¹⁷ Orinjasjske koščene konice v osnovi ločimo na konice z masivno in razcepljeno bazo. Razen ene manjše konice z razcepljeno bazo, imajo vse konice iz Potočke zijalke masivno bazo. Glede na obliko vzdolžnega preseka delimo konice iz Potočke zijalke nadalje na ploščate in vretenaste.¹⁸ Ploščate konice so vstavili v razcep kopjišča, kjer so jih dodatno utrdili z vrstico, medtem ko so bile ožje vretenaste konice trdno nasajene že, če so jih porinili v stržen bezgove palice. Na mnogih konicah so vidni sledovi glajenja, dolge vzporedne linije, ki potekajo zvezno po vsej dolžini konice. Orinjasjski lovci so skrbno ravnali s svojim orožjem in poškodovane konice, če je bilo le mogoče, popravili. Konice, ki so se pri uporabi odlomile pri vrhu ali nasadišču, so preoblikovali in ponovno priostrili. Nekaj konic je okrašenih z dobro vidnimi krožnimi vrezi, še več pa jih ima na stranskih robovih plitve, komaj vidne bolj ali manj vzporedne zareze, katerih vloga ni povsem jasna.¹⁹ Lahko gre za okras ali pa imajo zareze morda kakšen drug, simbolni pomen. Zanimivo je, da se podobne, bolj ali manj izrazite zareze pojavljajo na številnih mlajšepaleolitski koščenih izdelkih, od šil, konic in pihalnih inštrumentov (t. i. piščali in flavt), odkritih na najdiščih širom Evrope. Najmanjše konice, ki za kopja niso primerne, morda nakazujejo, da so takratni ljudje že uporabljali lok.²⁰ Konice so lahko dodatno služile kot šila za luknjanje kož. Najdaljša konica, dolga 19 cm, je bila na bazi preluknjana. Lahko so jo uporabljali kot bodalo, ki je bilo z usnjeno vrstico nataknjeno okoli zapestja. Koščene konice dopolnjuje cevasta koščena šivanka, ki je dolgo časa veljala za najstarejšo v Evropi. Pred leti ji je prvenstvo odvzela koščena šivanka z ušescem, stara 50.000 let, ki so jo našli v jami Denisova v Sibiriji.

Kot posebnost Potočke zijalke se pogosto navajajo čeljustnice jamskih medvedov z eno ali več luknjami, skupaj jih je bilo odkritih osem. Preluknjane čeljustnice, kasneje so jih našli še v Mokriški jami, je Brodar razlagal kot piščali. Brodarjevo pozornost so pritegnile še cevaste kosti z luknjami, za katere je menil, da jih je naredil človek. Žal je večina fav-

Čeljustnica jamskega medveda z luknjami, ki so jo lahko uporabljali kot glasbilo.

(Foto: Tomaž Lauko, Arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.)

16 Moreau, L., Odar, B., Horvat, A., Higham, T., Turk, P., Pirkmajer, D. (2015). Reassessing the Aurignacian of Slovenia: lithic techno-economic behaviour and direct dating of osseous projectile points. V: *Journal of Human Evolution* 78, str. 158–180.

17 Pacher, M. (2010). Raw material analysis of Upper Palaeolithic bone points and the invention of the Olschewian. V: Pacher, M., Pohar, V., Rabeder, G. (ur.). *Potočka zijalka. Palaeontological and archaeological results of the campaigns 1997–2000*, str. 319–325.

18 Turk, I. (2002). Morfometrična analiza zgodnjih koščenih konic v povezavi z najdbami koščenih konic iz Divjih bab I. V: *Arheološki vestnik* 53, str. 9–29.

19 Brodar, S. (1935). Črteži na paleolitskih artefaktih iz Potočke zijalke na Olševi. V: *Etnolog* 8, 1–23.

20 Odar, B. (2011). Lokostrelci v Potočki zijalki? V: *Arheološki vestnik* 62, str. 433–456.

nističnih ostankov za nove analize izgubljena, saj je bila paleontološka zbirka, v kateri je bilo 150 celih lobanj jamskega medveda, tik pred koncem druge svetovne vojne uničena v bombnem napadu. Ohranilo pa se je pet preluknjanih čeljustnic in muzikološki preiskusi, ki sta jih na njih izvedla etnomuzikologinja Mira Omerzel Terlep in flavtist Matija Terlep dokazujejo, da je iz njih mogoče izvabiti preproste melodije.²¹

Po odkritju neandertalskega koščenega glasbila leta 1995 v jami Divje babe I, je v paleolitski stroki zanimanje za paleolitska glasbila močno naraslo. K temu so dodatno pripomogla nova odkritja orinjasjenskih koščenenih glasbil iz jam Geissenklösterle, Hohle Fels in

Srečko Brodar, raziskovalec Potočke zijalke in pionir slovenske paleolitske arheologije.

(Arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.)

Vogelherd v Nemčiji, ki veljajo za najstarejše pihalne instrumente anatomsko modernega človeka. Novejše razprave o paleolitskih glasbenih instrumentih preluknjanih čeljustnic iz Potočke zijalke ne prištevajo več med artefakte, tj. umetno izdelana glasbila.²² Luknje naj bi bile posledica zverskega grizenja. Enako nekateri strokovnjaki trdijo za luknje na neandertalskem glasbilu. Pri tem ignorirajo izsledke poskusov luknjaj stegnenic mladih rjavih medvedov z odlitki zobovij zveri in poskusov izdelave lukenj z replikami neandertalskih orodij. Poskusi luknjanja svežih stegnenic mladega rjavega medveda z odlitki zverskih zobovij so pokazali, da zverskega nastanka lukenj v takšnem številu, obliki, razporeditvi in legi ni mogoče smiselno pojasniti. Dodatno so poskusi z replikami koničastih neandertalskih orodij, odkritih v Divjih babah I, pokazali, da je mogoče z njimi hitro in učinkovito izdelati enake luknje, kot so na neandertalskem glasbilu.²³ Glasbene raziskave akademskega glasbenika Ljubena Dimkaroskega so dokazale, da najdba ni preprosta piščal z omejenimi zmogljivostmi, kot se je prvotno domnevalo, temveč glasbilo s širokimi možnostmi glasbenega izražanja.²⁴ Glasbeni poskusi na rekonstruiranih replikah najstarejših orinjasjenskih pihalnih instrumentov, odkritih v zgoraj omenjenih nemških najdiščih, kažejo, da gre za zmogljiva glasbila. Strokovnjaki sklepajo, da je že pred njimi obstajala dolga tradicija igranja na pihalne instrumente. Del te tradicije je bilo neandertalsko glasbilo iz Divjih bab I.

21 Omerzel – Terlep, M. (1996). Koščene piščali. Pričetek slovenske, evropske in svetovne instrumentalne glasbene zgodovine. V: *Etnolog* 6/57, str. 235–291.

22 Morley, I. (2013). *The Prehistory of Music*. Oxford: University Press.

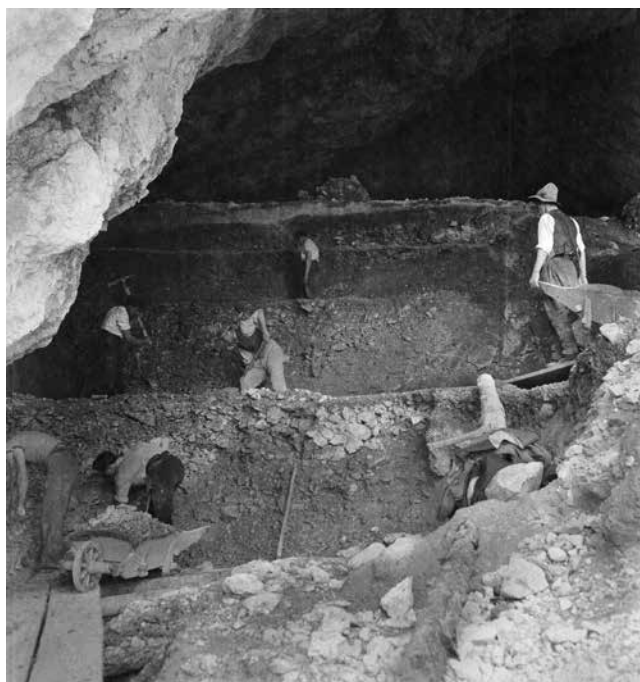
23 Kunej, D., Turk, I. (2000). New Perspectives on the Beginning of Music: Archaeological and Musicological Analysis of a Middle Palaeolithic Bone »Flute«. V: Wallin, N.L., Merker, B., Brown, S. (ur.). *The Origins of Music*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, str. 235–268.

24 Dimkaroski, L. (2014). Glasbena raziskovanja piščali. Od domneve do sodobnega glasbila. V: Turk, I. (ur.). *Divje babe I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji*. Il. del: Arheologija, str. 205–222.

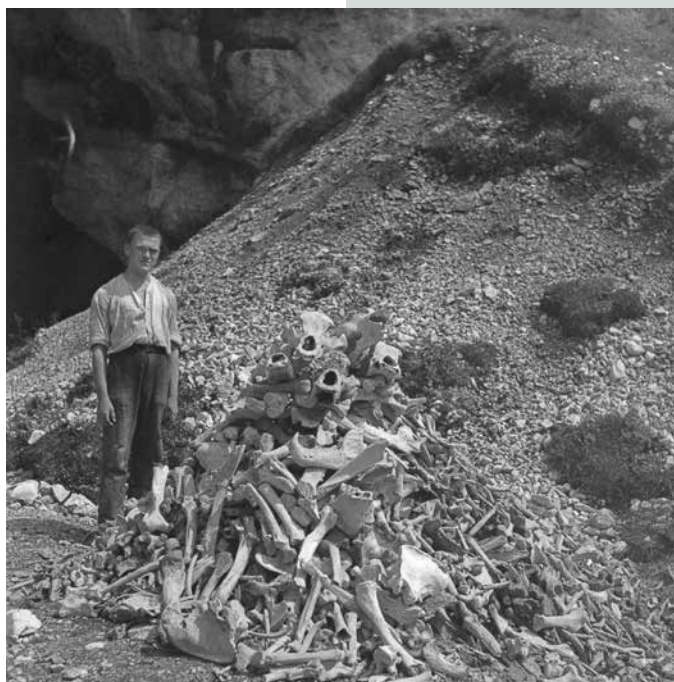
Vhod v jamo v času izkopavanj Srečka Brodarja.

(Arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SZU.)

Izkopavanje ob jamski steni pri vhodu, kjer so poleg koščenih konic in kamnitih orodij našli velika ognjišča.

(Arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.)

Kosti in lobanje jamskih medvedov pred vhodom v jamo.

(Arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.)

Neandertalsko glasbilo
iz Divjih bab I in njegova
rekonstrukcija.

(Foto: Tomaž Lauko, Narodni muzej
Slovenije.)

Če se povrnemo nazaj k Potočki zijalki. Eno izmed osrednjih vprašanj, na katerega ni jasnega odgovora, je, zakaj so paleolitski lovci zahajali v jamo in kaj so v njej počeli. Zakaj toliko koščenih konic in tako malo ostankov za plen primernih živali? Ostanke lovskega plena najverjetneje predstavljajo redke kosti gamsa (*Rupicapra rupicapra*), jelena (*Cervus elaphus*), alpskega svizca (*Marmota marmota*) in volka (*Canis lupus*). Srečko Brodar je menil, da so orinjasjenski lovci hodili v jamo loviti jamske medvede. Edini argument za to tezo je poleg polomljenih koščenih konic, ki bi se lahko poškodovale med lovom, novejša najdba medvedje lopatice s poškodbo, ki jo je povzročil koničast predmet, morda koščena konica.²⁵ O kosteh jamskih medvedov, ki bi bile ožgane ali bi imele sledove rezanja s kamnitimi orodji, Brodar ne poroča. Po drugi razlagi naj bi paleolitski lovci koščene konice shranjevali v jami, ki so jo uporabljali kot izhodišče za svoje lovske pohode.²⁶ Za laično občinstvo brez dvoma najbolj privlačno razlago v svoji knjigi *Potočka zijavka* podaja Boštjan Odar, ki, kot je razvidno že v naslovu knjige, za ime najdišča uporablja novo, samosvojo obliko, ki je stroka ne odobrava.²⁷ V njej beremo, da je bil jamski medved osrednje mitološko bitje ledenodobnih obiskovalcev Potočke zijalke, ki so v jami izvajali obrede, povezane s plodnostjo in čaščenjem jamskega medveda. Del teh obredov je bilo po Odarju tudi ritualno odlaganje koščenih konic v zatrepu jame. Treba pa je opozoriti, da o tem, da je bila Potočka zijalka svetišče paleolitskih lovcev, kjer so darovali konice, ne obstajajo nobeni stvarni dokazi. Znanstveno gledano je ta razlaga, ki je rezultat sklepanja na podlagi bolj podprtih ugotovitev iz drugih najdišč, še najmanj verodostojna. Žal pa se jo zaradi svoje populističnosti prikazuje kot dejstvo (npr. na novi informativni tabli ob poti tik pod jamo!).

Zagotovo je Potočka zijalka prve anatomsko moderne ljudi, podobno kot Divje babe I neandertalce, privlačila zaradi množičnih ostankov jamskih medvedov, ki so v jamah poginjali predvsem med prezimovanjem. Ljudje so stikali za kostmi poginulih medvedov, jih odbirali in uporabljali za izdelavo koščenih izdelkov ali pa jih preprosto razbijali in iz njih strgali maščobe in hranljiv kostni mozeg. Čeprav niso bili specializirani lovci na jamskega medveda, kot se je to v preteklosti pogosto domnevalo, ne more biti izključeno, da ne bi občasno kdaj uplenili tudi kakšnega manjšega, manj nevarnega jamskega medveda, na kar morda kaže že omenjena preluknjana lopatica.

²⁵ Withalm, G. (2004). New evidence for cave bear hunting from Potočka zijalka (Slovenia). V: Pacher, M., Pohar, V., Rabeder, G. (ur.). *Potočka zijalka. Palaeontological and archaeological results of the campaigns 1997–2000*, str. 219–234.
²⁶ Verpoorte, A. (2012). Caching and retooling in Potočka zijalka (Slovenia). Implications for Late Aurignacian land use strategies. V: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 42/2, str. 135–151.
²⁷ Odar, B. (2015). *Potočka zijavka*. Celje: Pokrajinski muzej Celje.

SKLEP

Potočka zijalka (1675 m) je skupaj z Mokriško jamo (1500 m) najvišje ležeče orinjasjensko najdišče v Evropi.²⁸ Po višini jima je primerljivo le še plano najdišče na gori Monte Avena (1450 m) v Beneških predalpah. Potočka zijalka poleg svoje visoke lege izstopa po velikem številu odkritih koščenih konic. Konice, skupaj jih je bilo najdenih 135, so pretežno izdelane iz kosti jamskih medvedov. Primerljivo število konic orinjasjenske starosti so našli še v jami Istállóskő (Madžarska) ter v jamah Abri Blanchard des Roches, La Ferrassie in Abri Castanet (Francija). Konice na teh najdiščih so skoraj izključno izdelane iz rogovja jelenjadi. Potočka zijalka ni le pomembno arheološko najdišče, temveč tudi bogato paleontološko najdišče. Med favnističnimi ostanki, med katerimi daleč najbolj prevladuje jamski medved (*Ursus spelaeus*), velja izpostaviti najdbo jamskega leva (*Panthera leo spelaea*), rosomaha (*Gulo gulo*) ter zobe moškatnega goveda (*Ovibos moschatus*). Slednje so v jamo najverjetneje prinesli ljudje. Ključno vprašanje, zakaj so ljudje zahajali v Potočko zijalko in kaj so tam počeli, ostaja odprto. Le morebitna nova interdisciplinarna izkopavanja, ki bodo zajela dovolj veliko površino, bodo z uporabo sodobnih izkopavalnih standardov in raziskovalnih metod lahko prinesla nova spoznanja. Do tedaj nam pa ostajajo le najdbe in interpretacije, ki jih podajajo različni strokovnjaki na podlagi bolj ali manj trdnih argumentov.

Arheološke najdbe iz Potočke zijalke hrani Pokrajinski muzej Celje. Del najdb je razstavljen v Pokrajinskem muzeju Celje in v Narodnem muzeju Slovenije. V gostišču Firšt pri Solčavi je na ogled razstava, posvečena Srečku Brodarju in njegovim odkritjem.

VIRI IN LITERATURA

- Aubelj, B. (ur., 1999). *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana: Založba Modrijan.
- Brodar, M. (1985). Potočka zijalka in Mokriška jama. V: *Arheološki vestnik* 36, str. 11–24.
- Brodar, M. (1994). Še ena konica iz Potočke zijalke. V: *Arheološki vestnik* 45, str. 7–9.
- Brodar, S. (1929). Potočka zijalka, višinska postaja aurignaškega človeka. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24, str. 153–176.
- Brodar, S. (1935). Črteži na paleolitskih artefaktih iz Potočke zijalke na Olševi. V: *Etnolog* 8, str. 1–23.
- Brodar, S., Brodar, M. (1983). *Potočka zijalka. Visokoalpska postaja aurignacijskih lovcev*. Ljubljana: Založba SAZU.

²⁸ Brodar, M. (1985). Potočka zijalka in Mokriška jama. V: *Arheološki vestnik* 36, str. 11–24.

- Dimkaroski, L. (2014). Glasbena raziskovanja piščali. Od domneve do sodobnega glasbila. V: Turk, I. (ur.). *Divje babe I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji*. II. del: Arheologija. str. 205-22.
- Karavanić, I. (2012). *Prapočetci religije. Simbolika i duhovnost u paleolitiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kunej, D., Turk, I. (2000). New Perspectives on the Beginning of Music Archaeological and Musicological Analysis of a Middle Palaeolithic Bone »Flute«. V: Wallin, N. L., Merker, B., Brown, S. (ur.). *The Origins of Music*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, str. 235–268.
- Mal, V. (1998). *Skrivnost, imenovana Potočka zijalka*. Ljubljana: DZS.
- Moreau, L., Odar, B., Horvat, A., Higham, T., Turk, P., Pirkmajer, D. (2015). Reassessing the Aurignacian of Slovenia: lithic techno-economic behaviour and direct dating of osseous projectile points. V: *Journal of Human Evolution* 78, str. 158–180.
- Morley, I. (2013). *The Prehistory of Music*. Oxford: University Press.
- Odar, B. (2008). Klinica Dufour iz Potočke zijalke. V: *Arheološki vestnik* 59, str. 9–14.
- Odar, B. (2011). Lokostrelci v Potočki zijalki? V: *Arheološki vestnik* 62, str. 433–456.
- Odar, B. (2014). Potočka Zijavka (Slovenia) - excavation campaign 2012. V: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 44/2, str. 137–148.
- Odar, B. (2015). *Potočka zijavka*. Celje: Pokrajinski muzej Celje.
- Omerzel - Terlep, M. (1996). Koščene piščali. Pričetek slovenske, evropske in svetovne instrumentalne glasbene zgodovine. V: *Etnolog* 6/57, str. 235–291.
- Pacher, M. (2010). Raw material analysis of Upper Palaeolithic bone points and the invention of the Olschewian. V: *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 72, str. 319–325.
- Pohar, V. (2004). Stone and bone artefacts from the excavations 1927–2000 in Potočka zijalka (Slovenia). V: Pacher, M., Pohar, V., Rabeder, G. (ur.). *Potočka zijalka. Palaeontological and archaeological results of the campaigns 1997–2000*, str. 211–216.
- Smith, F. H., Ahren, J. C. M., Janković, I., Karavanić, I. (2017). The Assimilation Model of modern human origins in light of current genetic and genomic knowledge. V: *Quaternary International* 450, str. 126–136.
- Stevanović, P., Marović, M., Dimitrijević, V. (1992). *Geologija kvartara*. Beograd: Naučna knjiga.
- Teyssandier, N. (2008). Revolution or evolution: the emergence of the Upper Paleolithic in Europe. V: *World Archaeology* 40/4, str. 493–519.
- Tillet, T. (2001). *Les Alpes et le Jura. Quaternaire et Préhistoire ancienne*. Paris: Éditions scientifique GB.
- Turk, I. (2002). Morfometrična analiza zgodnjih koščenih konic v povezavi z najdbami koščenih konic iz Divjih bab I. V: *Arheološki vestnik* 53, str. 9–29.
- Turk, I., Steele, F. (1997). *Ob zôri časov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Turk, I. (ur., 2014). *Divje babe I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji*. II. del: Arheologija. Ljubljana: Založba ZRC.
- Verpoorte, A. (2012). Caching and retooling in Potočka zijalka (Slovenia). Implications for Late Aurignacian land use strategies. V: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 42/2, str. 135–151.
- Withalm, G. (2004). New evidence for cave bear hunting from Potočka zijalka (Slovenia). V: Pacher, M., Pohar, V., Rabeder, G. (ur.). *Potočka zijalka. Palaeontological and archaeological results of the campaigns 1997–2000*, str. 219–234.

Borut Križ

Dolenjski muzej Novo mesto

SLOVENIJA V STAREJŠI ŽELEZNI DOBI

Borut Križ

Museum of Dolenjska Novo mesto

SLOVENIA IN THE EARLY IRON AGE

IZVLEČEK

V času nastajanja evropske civilizacije na območju Sredozemlja z grškimi mestnimi državicami in etruščansko kulturo celinsko Evropo obvladuje starejšeželeznodobna kultura ali halštatsko obdobje (8.–4. stol. pr. n. št.), ki ga zaznamuje železo, nova in dragocena kovina. Na območju Slovenije se je oblikovalo šest kulturnih skupin, ki se po razprostranjenosti ujemajo s sedanjimi slovenskimi pokrajinami. Med sabo se razlikujejo tako po načinu pokopa (skeletni in žgani, plani in gomilni) kot v materialni kulturi.

Poudarek je na Dolenjski kulturni skupini, ki se povezuje s prebivalci Hallstatta v Alpah, z Etruščani, panonskimi ljudstvi in Grki. Vodijo jo knezi, prvi med enakimi, ki združujejo vojaško, politično, ekonomsko in duhovno oblast. Njihovi grobovi izstopajo s svojo bogato opremo. Kakovostno izdelanim domačim dodajajo tudi uvožene predmete.

Ljudje prebivajo v utrjenih višinskih naseljih in posameznih kmetijah, ukvarjajo se s kmetijstvom ter železarstvom, steklarstvom, lončarstvom, tkalstvom in trgovino.

O njihovem življenju največ povedo grobni pridatki, med katerimi izstopajo figuralno okrašene situle, ki s prizori iz življenja omogočajo vpogled v svet, ki bi nam bil sicer nedostopen.

Ključne besede: starejša železna doba, Slovenija, Dolenjska, situlska umetnost

ABSTRACT

At the time when European civilisation was emerging in the Mediterranean with the Greek city-states and Etruscan culture, continental Europe was dominated by the Early Iron Age culture or the Hallstatt period (8th – 4th century BC), which was characterised by the use of iron, a new and precious metal. In the area of Slovenia, six cultural groups were formed; their distribution matches that of the present-day Slovenian regions. They differed from one another in the burial method (skeletal and cremation, flat and tumulus) and in the material culture.

The article focuses on the cultural group of the Dolenjska region, which is connected with the Hallstatt population in the Alps, the Etruscans, the Pannonian peoples and the ancient Greeks. It was led by elders, the first among equals, who combined military, political, economic and spiritual authority. Their richly adorned graves stand out. Imported products were added to the quality local products.

The people lived in fortified high-altitude settlements and on individual farms; they were engaged in agriculture and ironworking, glassmaking, pottery, weaving and trade.

The grave goods tell us the most about their lives, especially the situlae decorated with figurative art, whose scenes from everyday life provide an insight into a world that would otherwise be inaccessible to us.

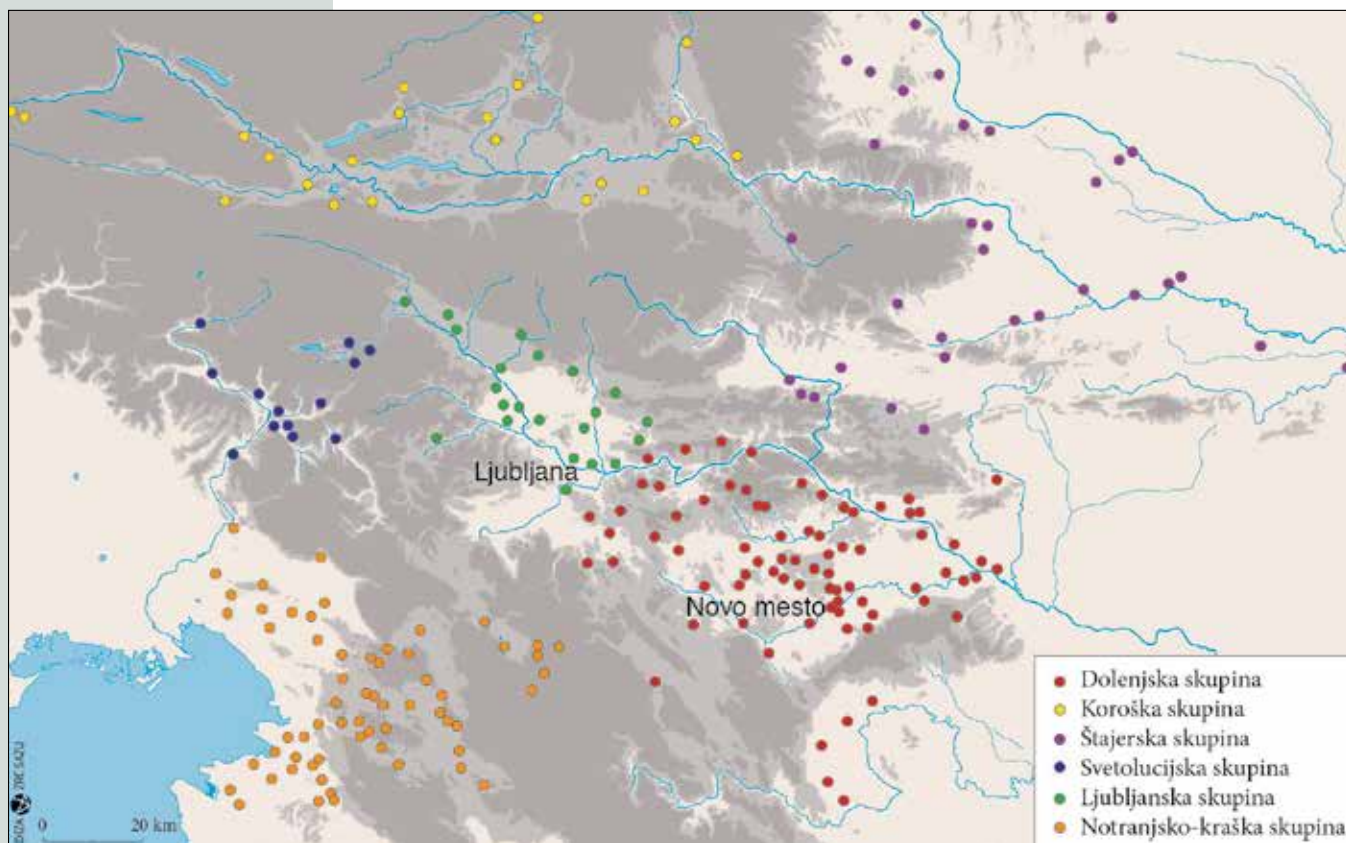
Keywords: Early Iron Age, Slovenia, Dolenjska region, situla art

UVOD

Starejša železna doba ali halštatsko obdobje obsega čas med 8. in 4. stol. pr. n. št., je nadaljevanje bronaste dobe, a se od nje loči v mnogih elementih, še najbolj pa po uporabi in pridobivanju železa. Poimenovana je po znanem zgornjeavstrijskem najdišču Hallstatt, kjer so vse od bronaste dobe do danes delovali rudniki kamene soli. Ker so obsežna starejšezelznodobna grobišča začeli raziskovati že sredi 19. stoletja, so te bogate najdbe postale sinonim za celotno evropsko starejšo železno dobo. Obdobje starejše železne dobe se zaključuje v 3. stol. pr. n. št. z vdorom keltskih plemen, ki so okupirala slovensko ozemlje in uničila večstoletno halštatsko tradicijo.

HALŠTATSKE KULTURNE SKUPINE

V Sloveniji, ki tvori jedro **jugovzhodnoalpske halštatske kulture**, se je glede na geografske pokrajine izoblikovalo šest kulturnih skupin (*Slika 1*), ki se po razprostranjenosti ujemajo s sedanjimi slovenskimi pokrajinami: Štajerska, Notranjsko-kraška, Svetolucijs-

Slika 1: Starejše železnodobne skupine v Sloveniji.

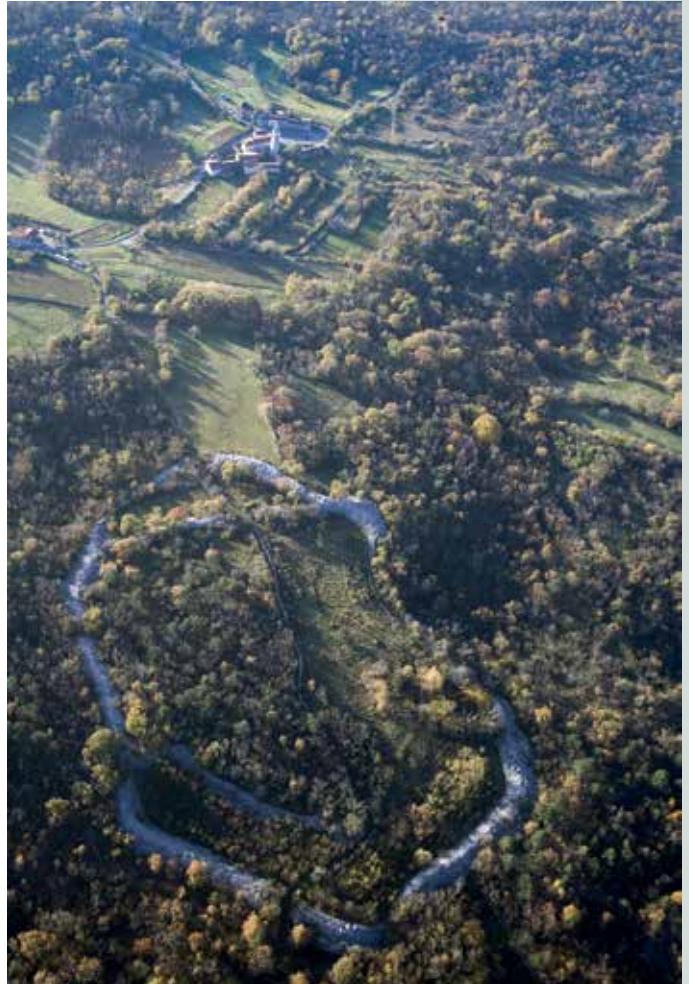
(Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto.)

ka, Ljubljanska in Dolenjska ter Koroška, ki pa obsega področje v sosednji Avstriji. Med njimi obstajajo razlike tako v načinu poselitve in načinu pokopa kot v materialni kulturi. Etnične sestave prebivalcev, ki so poseljevali Slovenijo, ne moremo natančno opredeliti, saj pisnih virov ni. Zahodni rob današnje Slovenije so obvladovali Veneti, vzhodno od Ljubljanske kotline pa prebivalci, ki so blizu Ilirom in preostalim panonskim ljudstvom.

Poselitev v **Štajerski kulturni skupini** se začne na začetku pozne bronaste dobe (10. stol. pr. n. št.) in traja v železni dobi do sredine 6. stol. pr. n. št., ko je štajerski prostor nenadoma opustel. Sočasno so bila zapuščena tudi naselja v zahodni Madžarski. Kaže, da je te velike spremembe povzročil vdor Skitov v Karpatsko kotlino. Med velike centre te skupine prištevamo Rifnik pri Šentjurju, Poštelo na Pohorju, Brinjevo goro, Gornjo Radgono, Ptuj, Ormož, kjer poznamo utrjena višinska naselja, pod katerimi leže obsežne gomilne nekropole. Manjša naselja in zaselki so ležali tudi v ravninah pod utrjenimi gradišči. V Štajerski skupini je v uporabi žgan pokop pod gomilo, ki prekriva centralno, leseno, s kamenjem obloženo izbo, v kateri je pokopan le posameznik, pomemben član skupnosti. V tovrstnih grobovih je zbrana množica grobnih pridatkov, med katerimi so tudi obrambno orožje, kovinsko posodje in konjska oprema. Gomile v Podravju in Pomurju so pogosto obdane še z krožnimi jarki. Štajerska kulturna skupina, ki jo različni raziskovalci poimenujejo različno, se je raztezala tudi v sosednjih pokrajinah, na avstrijski Štajerski, v hrvaškem Podravju in Slavoniji.

Na zahodu Slovenije se oblikuje **Notranjsko-kraška kulturna skupina**. Obsega tako področje Primorske kot tudi Notranjske. Veliko višinskih utrjenih naselij, predvsem v zaledju Trsta, je brez prekinitve živelo od bronaste dobe tudi še v železni dobi. Tako tudi Škocjan, eden večjih centrov na Notranjskem, večina preostalih naselij pa je nastalo v 8. stol. pr. n. št. Naselja – gradišča so bila zgrajena na dominantnih vzpetinah in obdana z mogočnimi kamnitimi obzidji, izjema je le Volčji grad pri Komnu (*Slika 2*), ki je postavljen skoraj v ravnini. Grobišča so povečini plana z žganim pokopom, pojavlja pa se tudi skeletni pokop. V žganih grobovih ostanki pokojnikov niso vedno shranjeni v žarah. Nekateri grobovi, tako skeletni kot žgani, so bili pokriti s kamnitimi ploščami. Orožje so v grobove polagali le na začetku starejše železne dobe in ponovno čisto na koncu, na prehodu v mlajšo železno dobo. V začetni fazi je bila ta skupina povezana z italjskim prostorom, kasneje pa se je navezala na istrski prostor in na Japode. Predvsem pa je zanimivo, da se življenje v vseh pomembnejši centrih, kot so Šmihel pod Nanosom, Škocjan, Križna gora, Ulaka nad Ložem v 6. in 5. stol. pr. n. št. pretrga. V okviru Notranjsko-kraške kulturne skupine ima posebno mesto Mušja jama pri Škocjanu. V to 60 m globoko brezno so od pozne bronaste dobe in še v začetku starejše železne dobe tri stoletja ritualno odmetavali posvetilne darove božanstvom podzemlja. Ker je darove po večini predstavljalo orožje, ki po svojem nastanku izvira iz celotne Evrope, raziskovalci domnevajo, da gre za darovano orožje v bitkah premaganih vojska.

Posočje je bilo močnejše poseljeno šele v 8. stol. pr. n. št., predvsem v zgornji dolini Soče, kjer so bila tudi najpomembnejša naselja **Svetolucijske skupine**: Bovec, Kobarid, Tolmin in Most na Soči (ki je z svojim starim krajevnim imenom – Sveta Lucija dal ime celotni skupini). Neprekinjena poselitev vse do konca 4. stol. pr. n. št. je močno povezana z venetsko-italjskim prostorom.

Slika 2: Volčji grad je eno redkih gradišč, ki ni zgrajeno na vzpetini. Varuje ga mogočno kamnito obzidje.

(Vir: Krasen Kras.)

Iz začetka 6. stol. pr. n. št. so najdišča te skupnosti odkrili tudi zunaj njenega matičnega območja, na drugi strani visokih alpskih hribov, v Bohinjskem kotu (Jereka, Lepence, Bitnje). Kaže, da so se nosilci te skupnosti zaradi bogatih ležišč železove rude razširili še na skrajni zahodni del Gorenjske. Naselja so bila po večini postavljena v alpskih dolinah v sotočju rek. Vsa so podobna kot v preostalih skupinah, utrjena in leže na višinah s strmimi pobočji, ki jih dodatno varujejo še reke s svojimi soteskami in strmimi brežinami. Zaradi intenzivne raziskanosti naselje na Mostu na Soči predstavlja posebnost v urbani ureditvi železnodobne poselitve Slovenije. Način pokopavanja v Svetolucijski skupini je že od vsega začetka žgani pokop v planih nekropolah in traja vse do njenega konca. Grobišča so velika in številčna, tisto na Mostu na Soči je štelo kar nekaj tisoč grobov.

Koroška kulturna skupina obsega najdišča na avstrijskem Koroškem. Močni centri z utrjenimi gradišči in gomilnimi grobišči z žganim pokopom so svojo ekonomsko moč črpali iz rudnih bogastev. Breg (Frög), eden glavnih centrov, se je ponašal z izkopavanjem in predelavo svinca.

Ljubljanska kulturna skupina je obsegala prostor Ljubljanske kotline in Gorenjske brez Bohinjskega kota, ki je spadal k Svetolucijski skupini. Poleg Ljubljane in bližnjega Molnika, so glavni centri te skupine še Kranj, Bled in Mengeš. Grobišča so nadaljevanje prejšnje, zadnje faze bronaste dobe z obsežnimi planimi žarnimi grobišči. Grobovi so še vedno žgani in plani, ostanki pokojnikov so shranjenih v žarah ali pa so streseni kar na dno grobne jame. Novejše raziskave in analiza starejših najdb so pokazale, da se poleg planih pojavljajo tudi gomilna grobišča, kjer so v gomilah našli tako žgane kot skeletene pokope. Raziskave na Kongresnem trgu v Ljubljani so pokazale na zgodnje žgane grobove v gomilah, na Molniku so v gomilah žgani in skeletni grobovi, v gomilah nad Tupaličami pa so žgani pokopi; v eni od gomil je bila zgrajena tudi centralna, s kamenjem obložena kamra. Pestrost pokopa v Ljubljanski kulturni skupini je posledica vplivov, pa tudi kolonizacije sosednih skupin, tako Dolenjske, Štajerske kot tudi Svetolucijske.

Dolenjska skupina, ki geografsko obsega prostor med Kolpo na jugu in Savo na severu (vključuje tudi Vače, čeprav leže na levem bregu Save) ter izlivom Krke v Savo na vzhodu in začetkom Ljubljanske kotline na zahodu, je bila zaradi svoje prehodne lege in pred-

Slika 3: Na Vinjem vrhu nad Šmarjeto je bilo veliko utrjeno naselje, ki je obvladovalo pot ob reki Krki.

(Foto: dr. Borut Križ.)

vsem zaradi nahajališč železove rude najpomembnejša in najmočnejša. Dolenjske arheološke najdbe nam zato dajejo največ podatkov in najboljši vpogled v življenje prazgodovinske skupnosti v prvem tisočletju pr. n. št. Tedanji prebivalci so živeli tako v višinskih naseljih (*Slika 3*) kakor tudi v zaselkih in posameznih, po pokrajini raztresenih kmetijah. Naselja so bila utrjena z obzidji in so predstavljala središče skupnosti, ki jo je vodil vaški starešina, ki ga arheologi imenujemo knez.

Prebivalci so se ukvarjali pretežno s kmetijstvom, tako s poljedelstvom kakor z živinorejo. Med gospodarskimi dejavnostmi so bile dobro razvite lončarska, kovaška, tkalska in kolarska obrt, pomembni pa sta bili tudi fužinarstvo in steklarstvo z vsemi spremljajočimi dejavnostmi.

Družba je bila socialno neenotna. Knežji sloj je živel dvorno življenje z banketi, ribolovom, lovom, turnirji, športnimi, glasbenimi in tekmovalnimi dogodki. Življenje večine prebivalstva pa je bilo zelo podobno življenju v srednjeveških vaseh.

Poleg priprave hrane in skrbi za družino sta med vsakdanja opravila žensk spadali tudi predenje volne in tkanje blaga, iz katerega so spretno krojile in šivale oblačila. Moški člani družine so bili kmetovalci, obrtniki in tudi bojevniki.

Pobočja pod naselji so uporabljali za gomilna grobišča – domovanja mrtvih. Verovanje v posmrtno življenje ter obredi, povezani s kultom mrtvih, so bistveno zaznamovali življenje prazgodovinske skupnosti. Verovanje, da se po smrti pokojnik preseli v svet mrtvih, kjer ohranja enak status, kakor ga je imel v svetu živih, je zahtevalo, da so v grobove prilagali popotnico – hrano in pijačo – ter vse, kar je pokojnike opredeljevalo in so sicer potrebovali in uporabljali v vsakdanjem življenju.

Zaradi zelo kakovostne železove rude, ki se na Dolenjskem nahaja v velikih količinah, in zaradi spretnih domačih železarjev je Dolenjska sredi 1. tisočletja pr. n. št. spadala med pomembne evropske proizvajalce železa in se uspešno vključila v evropske trgovinske tokove. Trgovala je tako s sočasnimi grškimi polis in njihovimi kolonijami kot z Etruščani v Italiji ter ljudstvi v Alpah in Panonski nižini.

Mogočne zemljene gomile, ki so pred 2500 leti predstavljale zadnje počivališče železodobnih prebivalcev, so se ohranile do danes in še vedno sooblikujejo dolensko pokrajino, hkrati pa so eden najpomembnejših virov za raziskovanje življenja v starejši železni dobi. Večina našega vedenja o življenju starejšeželezodobnih skupnosti izhaja prav iz arheoloških izkopavanj grobov v gomilah in njihove analize.

Kar veliko predmetov, izdelanih iz kovine, lončenine, stekla in jantarja, se je ohranilo v grobovih, ki so bili vkopani v sicer agresivno kislo in uničevalsko dolensko zemljo. Žal pa so vsi organski ostanki uničeni, tako da izdelkov iz blaga, usnja, kosti in roževine, masivnega lesa ali pletenega šibja v zemlji ne najdemo več. Prazni prostori v grobnih jamah ter sprememba zemlje in temnejše lise v njej pa nakazujejo obstoj tovrstnih predmetov.

Arheologi na Dolenjskem načrtno raziskujejo in izkopavajo grobove. Poleg agresivne kisle zemlje grobnim predmetom škodijo tudi umetna gnojila in škropiva, s katerimi so kmetje intenzivno obdelovali polja, ki danes ležijo nad prazgodovinskimi grobovi. Vsi izkopani predmeti so poškodovani in morajo najprej na restavriranje in raziskave v različne restavratorske delavnice v Sloveniji in tujini. Slabo stanje arheoloških najdb in kemijske analize so pokazali, da je razkroj predmetov v zemlji v zadnjih desetletjih mnogo hitrejši in silovitejši kot stoletja prej.

DRUŽBA NA DOLENJSKEM V 1. TISOČLETJU PRED NAŠIM ŠTETJEM

Starejšeželeznodobni prebivalci so živeli v utrjenih višinskih gradiščih ter manjših zaselkih in posameznih kmetijah, ki so ležali v nižinskih predelih pod gradišči. Utrjeno višinsko naselje je predstavljalo središče posamezne skupnosti in prostor druženja ob verskih in drugih svečanostih, središče trgovanja in posvetovanja ter pribežališče ob vojni nevarnosti.

Slika 4: Starejšeželeznodobni knez je bil opremljen s prsnim oklepom, ščitom in čelado, dvema sulicama in bojno sekiro, ter jezdnil konjem.

(Vir: Turk, P. (2005) Podobe življenja in mita, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, str. 14.)

Družba starejše železne dobe je bila socialno dokaj razslojena. »Bogati« in »revni« pridatki v grobovih, ki so tudi glavni vir arheološkega preučevanja, to socialno razlikovanje najbolje izpričujejo. Pokojnika so za onstranstvo opremili z najboljšo mogočo popotnico, da bi tudi po smrti imel enak položaj kot v tostranskem življenju. V grobni jami so izdelali leseno konstrukcijo, vanjo pa položili pokojnika v praznični obleki, skupaj z najboljšimi in najljubšimi predmeti iz življenja, ter mu priložili izbrane jedi in pijačo.

V grobovih z bogatimi pridatki so pokopani »halštatski knezi« (Slika 4), ki so v svojih rokah združevali vojaško, politično, ekonomsko in duhovno oblast. Kot kažejo grobne najdbe, ta še ni bila dedna, temveč je v kratkem času prehajala na moške člane različnih družin v isti skupnosti. Prestižna vojaška oprema, ki je poleg napadalnega orožja obsegala še obrambno orožje ter dele konjske opreme, jih je opredeljevala kot viteze – konjenike. Kovinsko posodje in uvoženi izdelki iz sredozemskega prostora so dokazovali njihovo politično moč in trgovske stike z grškim in etruščanskim svetom. Tudi posodje, najdeno v grobovih, je izborno – bronaste situle in trinožniki, narebrene ciste in kotlički ter zajemalke in manjše posodice z ročaji, uvožene kovinske in lončene posodice. V jugovzhodnem halštatskem svetu so predstavniki višjega sloja pokopani v

isti gomili s preostalimi člani družine, so le prvi med enakimi, kar dokazuje njihova bojna oprema, niso pa pokopani posebej, ločeno od preostalih članov skupnosti.

Ideje in simbolika situlske umetnosti pa so nakazovale tudi njihov duhovni stik s civiliziranim Sredozemljem. Tudi pripadnicam aristokratske družbe so v onstranstvo priložili kovinsko posodje, uvožene predmete, izdelke iz zlata, pa tudi veliko število steklenega, jantarnega in bronastega nakita.

Dva nenavadna in posebna predmeta, najdena v bogatih ženskih grobovih, pa nakazujeta še poseben razred – svečnice. To sta obredna posoda – kernos ter obredna palica – žvenkljača ali scepter. Bogati in številni grobni pridatki, ki so svečnice spremljali v onstranstvo, dokazujejo, da so v halštatski družbi uživale poseben ugled in status.

Po večini so se prebivalci ukvarjali s kmetovanjem, z obdelovanjem njiv in pašo živine v bližini utrjenih naselij. Ženske so skrbele za hišo in družino. V njihovih grobovih so bili

priloženi lončena vretenca in uteži, ki so jih uporabljali pri preslici ali statvah, kar kaže, da je bilo predenje in tkanje vsakdanje žensko opravilo.

Za zahtevnejša in posebna dela so se posamezniki bolj usposobili. Tako je nastal sloj obrtnikov – kovačev, lončarjev, kolarjev, železarjev, livarjev, steklarjev. O njih pričajo le skrbno izdelani predmeti, po katerih lahko ugotovimo, da so jih naredili ljudje s specializiranim znanjem, samih predmetov, ki bi potrjevali obstoj obrtnikov, pa z redkimi izjemami v grobovih skoraj ni.

Moški so bili po potrebi tudi bojvniki, saj se v njihovih grobovih nahaja orožje, izdelano iz železa in bron.

V sočasnih grških in etruščanskih skupnostih pisni viri omenjajo sužnje, za naše področje pa teh podatkov nimamo. Veliko število orožja v grobovih pomeni tudi stalne vojaške aktivnosti ter boje in s tem verjetno ujetnike – sužnje. Materialnih dokazov zanje sicer nimamo, ujetniki pa so prikazani na situlskih upodobitvah.

UTRJENA VIŠINSKA NASELJA – GRADIŠČA

Halštatski prebivalci Dolenjske so po večini živeli v gradiščih. Naselja so bila zgrajena na hribih in so bila tako že naravno zavarovana, dodatno pa so okoli njih zgradili še visoka in močna kamnita obzidja ali pa obzidja iz lesa in zemlje (Slika 5).

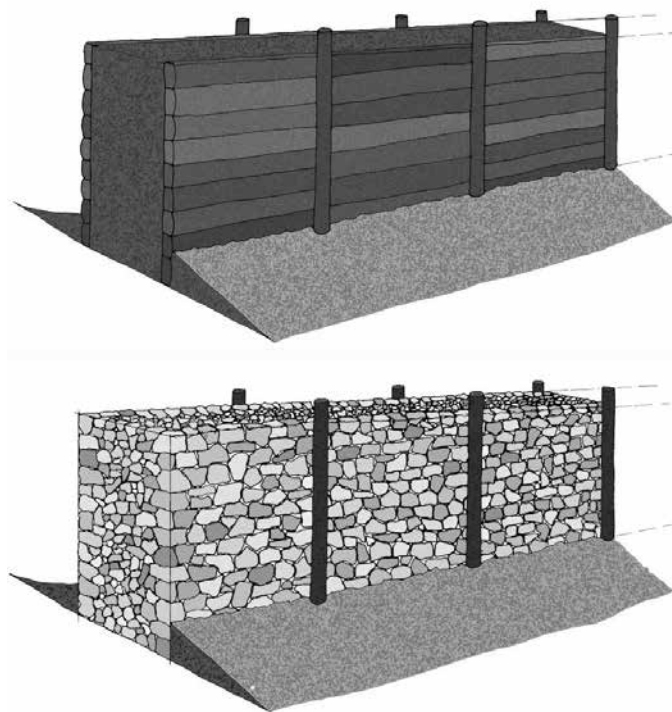
Leseno-zemljeno obzidje je bilo zgrajeno tako, da sta bili zunanje in notranje lice zidu izdelani iz vodoravnih lesenih brun, vmesni prostor pa je bil zapolnjen z zemljo. Na zunanjo pokončno bruno, na katero se je sicer naslanjala lesena stena, pa je bil nad zidom postavljen še prsobran.

Kamnita obzidja so bila zgrajena v suhozidni tehniki, tako da so bili kamni na zunanji in notranji strani zidu skrbno zloženi brez uporabe malte, ki je še niso poznali, notranji vmesni prostor pa je bil zapolnjen s kamenjem in zemljo. Zid debeline od 1 do 2,5 m je bil dodatno utrjen še s pokončnimi, v tla pod zidom zabitimi lesenimi bruni, ki so mu dajala oporo in stabilnost.

Najbolj izpostavljen in ranljiv del obzidja je bil vhod, ki so ga še dodatno zavarovali, saj je obzidje tu širše. Domnevamo, da je nad vhodom stal stolp oziroma obrambna lopa.

Dostopna pot je pogosto že pred naseljem zavila v tako imenovano vhodno ulico, ki je bila pred vhodom utrjena z obzidjem. Gradišča halštatskega obdobja so pogosto dvodelna. Zgornji del (trdnjava, akropola) je višji in močnejše utrjen kot spodnji del.

Gradišča so stala na izpostavljenih, razglednih in strateško izbranih položajih v pokrajini. V okolici so nabirali in predelovali rudo, v bližini so imeli polja in pašnike, mimo so vodile poti, na pobočjih pa so ležale gomile, kjer so pokopavali svoje mrtve.

Slika 5: Skica obeh načinov gradnje prazgodovinskih obzidij gradišč: a) leseno – zemljeno obzidje, b) kamnito obzidje.

(Vir: Dolenjski muzej Novo mesto.)

Utrjena naselja so bila središča manjših skupnosti. V njih je potekalo gospodarsko, versko in politično življenje, trgovina, zborovanja in praznovanja, sem so se umikali pred sovražnikom in se za obzidji tudi branili.

Urbanistična zasnova dolenskih gradišč je še dokaj neznana, zemljene terase nakazujejo način poselitve, v nekaterih obdobjih je ob obzidju na notranji strani potekala pot, ki je omogočala lažji dostop do obzidja in lažjo obrambo.

Vse **stavbe** so bile zgrajene iz lesa. V dolenskih gradiščih so bile po večini enoprostorne in približno pravokotne oblike. Na kamnitem kraškem svetu so jih pogosto naslonili kar na velike naravne skale, v nekaterih primerih pa so se naslanjale tudi na obzidje.

Hiše so bile zgrajene kot kladare, z vodoravnimi bruni, ki so se na vogalih križala na utor. Nekatero stavbo pa so bile zgrajene tako, da so ostrešje nosila navpična bruna, ki so bila

v tla zagozdena s kamenjem. Stene so bile lahko izdelane s prepletom iz šibja, po večini pa iz vodoravnih tramov in tesanih plohov ter premazane z glinenim ometom, ki je zapolnjeval špranje med bruni, skozi katere bi sicer pihalo. Zaradi zelo kisle in agresivne zemlje se leseni deli stavb niso ohranili, ostali pa so odtisi pokončnih brun ter deli hišnega ometa, pogosto sledovi brun ali šibja, ki ga je omet oklepal (Slika 6). Večino lesenih hiš je uničil ogenj, ki je omet temeljito prežgal.

Okenke odprtine so bile majhne, da so v prostoru ohranili čim več toplote, svetloba v teh objektih ni bila potrebna, saj je vse delo potekalo zunaj, znotraj stavb pa ob ognjišču, kjer je svetlobo dajal ogenj. Domnevamo, da so bile stavbe z dvokapno streho krite s slamo, lubjem ali klanimi deskami. Hiše niso imele dimnikov, saj je dim, ki se je valil s kurišča, stavbo ogreval, uporabljali pa so ga tudi za sušenje mesa. Tla v hišah so bila po večini izdelana iz steptane ilovice, včasih pa so nekatere dele tudi tlakovali s kamenjem.

Pohištvo v stavbah je bilo skromno, izdelano iz lesa, delno pa so v hiši uporabljali večje ravne kamne. Med

hišno opremo je poleg stavev za tkanje blaga in kamnitih žrmelj za mletje žita spadalo tudi lončeno kuhinjsko posodje ter večje shrambeno posodje, izdelano tako iz gline kakor iz lesa ter spleteno iz šibja in trave.

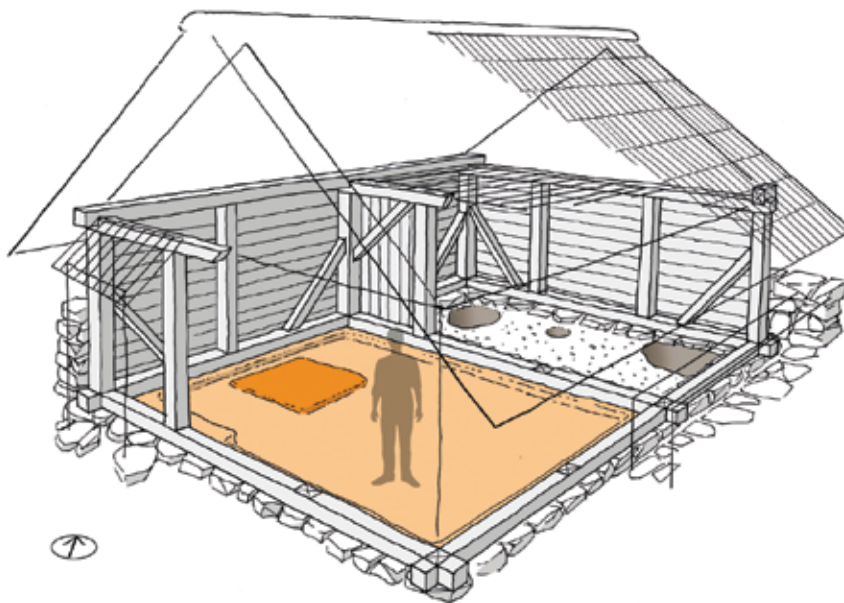
Kurišča v stavbah so stala v sredini ali ob stenah in so bila po večini izdelana iz kamenja, ki ga je prekrivala glajena glinena površina. Ko se je taka glinena površina, na kateri so kurili, segrela, so odstranili žerjavico in pepel ter na razgreto ploskev položili hrano, ki so jo hoteli speči in jo pokrili s pekvo, velikim, skledi podobnim pokrovom z masivnim ročajem na vrhu. Za kuho na ognju in žerjavici pa so uporabljali lončene lonce, ki so jih postavili na lončene svitke, da se posoda ni prevrnila ali počila.

V hišah so shranjevali tudi poljske pridelke, zato v njih najdemo večje shrambene lončene posode, včasih pa tudi neke vrste kleti – manjše prostore, vkopane v zemljo ali celo vklepane v kamen v hišnih tleh.

Slika 6: Na prežganem glinenem stenskem ometu, so pogosto ohranjeni sledovi brun in protja, ki ga je prekrival.

(Cvinger pri Dolenjskih Toplicah. Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto.)

Slika 7: Najbolje raziskana je naselbina na Mostu na Soči, kjer hiše kažejo jasno urbano zasnovu. Rekonstrukcija starejše železnodobne hiše 1 iz Mosta na Soči.

(Vir: Svoljšak, D. (2018). Posoško železnodobno stavbarstvo. V: Most na Soči, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34, str. 176.)

Na slovenskem prostoru predstavljajo posebnost prazgodovinske hiše v Mostu na Soči (Slika 7). Gradnja je bila celovita: na skrbno izravnane kamnite temeljne zidove so postavili okostje stavbe iz tesanih soh in brun. Nanje so pritrdili lesene plohe in deske, ki so tvorili dvojne lesene stene, ki so jih obdali z ometom. Glinen omet je bil pogosto okrašen z okrasom meandra in špiral. Tla v stavbah so bila lahko iz steptane ilovice, iz lesenih desk ali pa tlakovana z večjimi kamnitimi ploščami. Strehe so bile po večini dvokapne, pokrite s slamo ali lesenimi skodlami. Stavbe so imele tudi drenažne zidove in odvodne kanale, bile so večprostorne. Raster naselja že kaže urbanistično urejenost.

GOSPODARSTVO

Osnovo halštatskega gospodarstva Dolenjske je predstavljalo **kmetijstvo**, tako poljedelstvo kot živinoreja. Po najdenih živalskih kosteh in zobeh, ki se v naseljih pojavljajo kot ostanek prehrane, lahko določamo tudi vrste živali, njihovo starost ob zakolu, spol, življenjske razmere in čas zakola.

Najdene živalske kosti večinoma pripadajo domačim, gojenim živalim, le nekaj odstotkov je divjih, lovnih živali. Med domačimi živalmi je prevladovala drobnica, tako ovce kot koze, ter nizka pasma goveda, precej kosti pa pripada tudi prašičem. Ker so se domači prašiči prosto pasli v gozdovih, je verjetno prišlo do mešanja z divjimi, zato je ločitev kosti med obema vrstama težka.

V naseljih se pojavljajo tudi kosti psa in konja, ki pa najbrž nista spadala k prehrani. Vse našete domače živali so prikazane tudi na situlskih spomenikih.

Poljedelske kulturne rastline razkrivajo poogleneli rastlinski ostanki v prazgodovinskih stavbah. Med poljščinami so prevladovala različna žita: pšenica, ječmen, oves, proso in rž. Poznali so zelje, kolerabo, repo, grah in bob ter gorčico. Med pomembne kulturne rastline je spadal tudi lan.

Poljedelskega orodja iz starejše železne dobe še ne poznamo, vse doslej najdeno orodje je mlajše. Da so uporabljali tudi ralo, pa kažejo upodobitve oranja z ralom v situlski umetnosti. Za mletje žitnih zrn so uporabljali kamnite žrmlje, ki so med naselbinskimi najdbami dokaj pogoste.

Prehrano so dopolnjevali z gozdnimi sadeži, popestrili in obogatili pa z ulovom. Lov in ribolov, ki sta upodobljena tudi na situlskih spomenikih, sta bila najbrž domena višjega sloja in oblika zabave, nikakor pa nista bila pomembna načina pridobivanja hrane za preživetje.

Železarstvo (fužinarstvo in kovaštvo) je bilo najpomembnejša in najznačilnejša gospodarska panoga starejše železne dobe, časa iznajdbe železa in njegovega pridobivanja v razmeroma velikih količinah. Kopanje železove rude in njeno predelovanje sta bili strateško pomembni panogi, ki nista prinašali le velike prednosti v materialnem smislu, temveč tudi vpliv skupnosti, ki so to proizvodnjo obvladovale. Izdelovalce sta ločevali od sosednjih kmetijsko usmerjenih prebivalcev, saj sta omogočali izdelavo orožja in orodja za domačo uporabo in prodajo. Trgovina je potekala na krajše in daljše razdalje in prav železo je pomenilo možnost trgovanja tudi z najoddaljenejšimi kraji, celo z grškimi in etruščanskimi prebivalci, ki so za svoj razvoj potrebovali velike količine železa.

Slika 8: Lahko dostopna železova ruda je bila osnova za razcvet starejšezheleznodobnega gospodarstva. Limonitna železova ruda iz Novega mesta
(Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto.)

Med najpomembnejše naravno bogastvo Dolenjske spada železova ruda (Slika 8). Po vsej osrednji Dolenjski in Beli krajini leži limonitna ruda v velikih količinah kar na površju ali tik pod njim. Zaradi lahke dostopnosti rudarjenje in globoko kopanje ni potrebno. Rudo so le nabrali, očistili, zdrobili in prepražili na ognju ter jo stalili v talilnih pečeh, ki so bile stožčaste oblike, okroglega ali ovalnega tlorisa, redkeje pravokotne in ne širše od enega metra. Izdelane so bile iz gline z nekaj kamenja in tudi lesa. Bile so le nekajkrat uporabljene, nato so jih podrli in na istem mestu ali v neposredni bližini zgradili nove. Z enkratnim taljenjem, ki je trajalo ves dan, so pridobili le 1 do 2 kg kovnega železa. Taljenje železa je potekalo ob večini dolenjskih prazgodovinskih naselij, saj tu še vedno najdemo ostanke žlindre kar na površju. Na pobočju pod gradiščem Cvinger pri Dolenjskih Toplicah je na 150 x 50 m velikem prostoru

s stotinami talilnih peči potekala intenzivna, skoraj industrijska proizvodnja železa. Podobno je tudi na Vinkovem Vrhu pri Dvoru, v Novem mestu ter v Straži.

V pečeh pridobljeno surovo železo so domači kovači spretno prekovali tako v dele orožja in orodja kakor tudi v okrasne predmete.

Železo je prinašalo tiste presežke, ki so dolenjsko halštatsko družbo dvignili v eno najpomembnejših evropskih starejšezheleznodobnih skupnosti, hkrati pa je povzročilo večjo socialno razslojenost. Taljenje železa je že zahtevalo specializirano znanje, saj je bilo treba poiskati in nabrati rudo, jo zdrobiti in pražiti, posekati drevje in skuhati oglje, zgraditi talilne peči, izdelati mehove za vpihovanje zraka ter na koncu obvladati tehnologijo taljenja in rudo staliti ter pridobiti železo. Vsa opravila so zahtevala različne izvajalce in s tem tudi že delitev dela ter organizacijo in nadzor.

Kovaški izdelki pa so postali tudi predmet trgovine in prestiža dolenjske halštatske družbe.

Druga za Dolenjsko značilna in pomembna proizvodnja, ki je zaznamovala dolenski prostor v starejši železni dobi, je **steklarstvo**. Osnovna surovina za izdelavo stekla je kremenov pesek, ki se na Dolenjskem nahaja v velikih količinah. V starejši železni dobi je količina steklenega nakita, ki se nahaja v grobovih na Dolenjskem, izjemna. Ogrlice so bile sestavljene iz večjega števila živopisnih steklenih jagod, med katerimi prevladuje rumena, modra, zelena, bela in rjava barva. Jagode so v premeru velike

od nekaj milimetrov do dveh centimetrov. Poleg okroglih so še ovalne, pravokotne ter v obliki kapljic. Nekatere imajo različne izrastke in očesca iz raznobarnega stekla. Posebnost predstavljajo jagode v obliki ovnovih glav (Slika 9) s spretno oblikovanimi očmi, smrčki in rogovi.

Na Dolenjskem so našli največ steklenih jagod iz starejše železne dobe na svetu. Tudi oblikovanje in krašenje je bogatejše in številnejše kot drugod. Zato je že nekaj desetletij upravičeno prisotna misel, da je ta bogata paleta steklenih izdelkov, ki so bili najdeni na Dolenjskem, tam tudi nastala.

Lončarstvo je v vseh obdobjih človeške zgodovine odigralo zelo pomembno vlogo. Lončenino, ki je bila uporabna za pripravo in shranjevanje živil in pijač ter za serviranje hrane, delimo v kuhinjsko in namizno posodje.

Kuhinjsko posodje, ki je bolj grobo izdelano, je tudi masivnejše in skromneje okrašeno. Izdelano je bilo prostoročno, brez lončarskega vretena, tako da so iz gline oblikovali svaljke, ki so jih krožno polagali drugega na drugega, jih oblikovali in gladili, dokler stene posode niso postale gladke in ravne. Posode so nato žgali v kopah ali lončarskih pečeh. Poleg različnih loncev in skled so izdelovali tudi lončene pekve, glinaste obroče za postavljanje posod na ognjišče – svitke, pokrove, uteži za statve ter vretenca.

Knamiznemu posodju pa je spadalo posodje za vsakdanjo obredno ali slavnostno uporabo zunaj ognjišča oz. kurišča. Bilo je skrbneje izdelano iz zelo prečiščene gline, pogosto tudi dodelano na lončarskem vretenu. Ostenja so tanka, večkrat žlebljena in gubana, posode so simetrične in pogosto stojijo na nekaj centimetrov visoki nogi. Okrašene so z izrastki in glavicami, vrezi in poslikavo.

Za shranjevanje poljskih pridelkov so imeli v svojih prebivališčih večje shrambene lončene posode – pitose, ki so bili včasih celo vkopani v tla hiše.

Del kuhinjskega posodja je bil verjetno izdelan v okviru vsake družine. Posode istega tipa, z enako obliko, barvo in okrasjem, ki se pojavljajo v grobovih različnih rodovno-družin-

Slika 9: Steklarstvo je doseglo višek z domiselno izdelanimi in bogato okrašenimi ovnovimi glavicami, ki so posamič ali v skupinah dopolnjevale steklene in jantarne ogrlice.

(Ogrlica iz groba 41/ XIV, s Kapiteljske njive v Novem mestu. Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto.)

skih gomil, pa so gotovo izdelali lončarji, kar že nakazuje delitev dela in obstoj poklicnih lončarjev.

Izdelava tkanin je bila v starejši železni dobi v vseh gospodinjstvih domena žensk, saj prav v vseh grobovih, kjer so pokopane ženske, leži vsaj eno lončeno vretenca.

Na preslici, na kateri so kot utež in vztrajnik uporabljali lončeno vretenca, so spredli lane-no oz. volneno prejo v niti, ki so jih nato stkali na statvah v tkanino. Pri statvah so uporabljali lončene uteži za napenjanje niti (*Slika 10*).

Slika 10: Glinene piramidalne uteži in različno oblikovana in pogosto okrašena lončena vretenca so bili stalni spremljevalci ženskega vsakdana.

(Brezje pri Trebelnem. Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto.)

V železnodobnih hišah uteži in vretenca, ostanek stavev, pogosto ležijo blizu ognjišča, saj so prostore osvetljevali samo z ognjem iz ognjišča.

Tkanina se kot preostali organski arheološki ostanki le izjemoma ohrani. Oblačilni videz halštatskih prebivalcev Dolenjske nam prikazujejo le situlske upodobitve in ostanki tkanin, ki so se ohranili drugje, v drugačnih razmerah, kot vladajo na Dolenjskem. Ohranjene dele tkanin poznamo iz rudnikov soli v Hallstattu in Halleinu v Avstriji ali pa iz bogatega groba v Hochdorfu v Nemčiji. Pri nas so se sledovi tkanin ohranili le na korodiranih železnih predmetih, kjer lahko prepoznamo le način tkanja, ne pa tudi tkanin.

Trgovina je celostna dejavnost, ki poleg menjave dobrin omogoča še spoznavanje novosti, idej, postopkov in znanja, še posebej, ko trgovina steče na večje razdalje. Posamezne skupnosti se lahko vključijo v trgovino le, če tudi same posedujejo in ustvarjajo dobrine, surovine in izdelke, ki so zanimivi tudi za druge. Dolenjski prostor je ustvarjal presežke železa, v tem obdobju strateško najpomembnejše kovine, pa tudi steklo je bilo trgovsko zanimivo blago. Trgovina tega časa je bila menjalna. Denarja niso poznali.

Poti so bile le karavanske poti in ne ceste, po katerih bi lahko vozili vozovi, zato sta se trgovina in transport odvijala na hrbtih konj in mul. Kaj dosti se niso spremenile, saj so ljudje vedno iskali najlažji prehod s čim krajšo in zložnejšo potjo. Pretežno so uporabljali rečne doline in prehode, ki so v uporabi še danes.

Arheološke najdbe kažejo, da je bilo slovensko ozemlje trgovsko zanimivo področje. Tu so se križala pota iz Panonske nižine proti Italiji s potjo, ki je iz osrednjih Alp vodila na

Balkanski polotok. Prek slovenskega ozemlja je potekla tudi stara jantarna cesta, ki je že vse od bronaste dobe dobavljala okamnelo smolo iglavcev – jantar z obal Baltika v prostor severnega Jadrana in naprej v Sredozemlje. Razmeroma velike količine jantarja so na Slovenskem tudi ostale (Slika 11), saj je ta oranžnordeča, svetleča snov dopolnjevala domače steklene ogrlice z manjkajočo rdečo barvo.

To je bil čas razcveta grških polis, njihovih kolonij in Etruščanov, ki so z obal Sredozemskega morja prodirali v notranjost Evrope ter iskali surovine in tržišča. Iz grškega prostora je na Dolenjsko uvoženo lončeno in kovinsko posodje ter čelade, etruščanskega izvora pa so bronasti trinožniki, zajemalke, cedila in nakit. Najverjetneje je na območje Slovenije iz Sredozemlja prihajalo tudi vino. Na Dolenjskem so našli tudi bronaste in železne puščične osti ter konjsko opremo, ki je bila v uporabi pri stepskih Trakokimerijcih in Skitih.

Trgovina je potekala tudi med območji današnje Slovenije, pa tudi s sosednjimi pokrajinami. Predmete z Dolenjske najdemo v Mostu na Soči v Klein Gleinu na Štajerskem in v Sopronu na Madžarskem. Ostanke soli, ki je bila pomembno trgovsko blago, sicer ne najdemo, predmeti iz Dolenjske, ki so jih našli v avstrijskem Hallstattu, pomembnem zaradi rudnikov soli, pa nakazujejo menjalno trgovino med obema prostoroma.

Sredozemski trgovci, ki so prihajali v notranjost, so imeli stike s knežjim slojem prebivalstva, saj se le v njihovih grobovih pojavljajo uvoženi izdelki. Ali so v trgovini sodelovali tudi domači veljaki, pa lahko le ugibamo.

Seveda pa vsi uvoženi izdelki niso neposredni rezultat trgovine. Nekateri predstavljajo darila, verjetno pa tudi plen vojaških pohodov.

Slika 11: Trgovci so prinašali jantar po t. i. »jantarni poti«, ki je vodila iz obal Baltika do severnega Jadrana tudi mimo naših krajev. Velika količina dragocenega jantarja, ki so ga uporabljali za izdelavo nakita, je ostala na Dolenjskem. Okrašeni, diskasti jantarni gumbi so del bogatega nakita iz groba 35/V, s Kapiteljske njive v Novem mestu (5.–4. stol. pr. n. št.).

(Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto.)

OBLAČILNA KULTURA

Železnodobni prebivalci Dolenjske so bili oblečeni v skrbno krojeno obleko.

Situlske upodobitve prikazujejo ženske v dolgih krilih ali oblekah z naglavnimi ogrinjali, nosile so pas, na katerem je visela vrečka. Ženske in moški so bili obuti v usnjeno obutev v obliki opank, ki so imele včasih na sprednji strani navzgor obrnjeno konico (Slika 12).

Oblačila, izdelana iz usnja ali krzna, so bila le sezonska, zimska dopolnila tkanim in krojenim vsakdanjim oblekam.

Ženske so obleko spenjale na prsih z eno ali več bronastimi zaponkami – fibulami, ki so bile različnih oblik in so se spreminjale glede na modo. V najstarejši fazi so bile fibule tudi železne ali kombinirano železno-bronaste, kasneje pa bronaste, lahko tudi s steklenimi in koščeni dodatki.

Ženske so si okoli vratu nadele ogrlice iz razno-barvnih steklenih jagod, ki so jih dopolnjevale še jantarne jagode in včasih tudi vmesni bronasti členi. V lase so si vpletale lasne obročke, nosile so tudi uhane in najpremožnejše celo diadem, ki je bil po večini iz zlata. Na rokah so imele dame višjega sloja tudi po več bronastih okroglih votlih ali masivnih zapestnic, na nogah pa zapestnicam podobne nanožnice.

Kaže, da so tudi **moški** nosili dolga ogrinjala in usnjene ali tkane pasove z železnimi ali bronastimi obročki in sponami ter različna pokrivala (konične čepice, klobuke in baretkam podobne kape).

Moško nošo so dopolnjevali tudi kamniti brus ter komplet napadalnega orožja – sulica in sekira. Možje na situli iz Kandije

v Novem mestu so obuti v nekakšne opanke z navzgor privihano konico. Moški so v zgodnjem halštatskem obdobju za spenjanje obleke uporabljali okrašene, do 30 centimetrov dolge bronaste igle, v mlajšem času pa enake fibule kot ženske. Na pasni sponi z Molnika (Slika 13) je lovec oblečen v hlače, kar je edini tovrstni primer upodobitve hlač v evropski prazgodovini.

Slika 12: Na situli iz groba 3/IV iz Kandije v Novem mestu je natančno prikazana obutev starejšeželeznodobnih prebivalcev. (5.–4. stol. pr. n. št.).

(Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto.)

HALŠTATSKI BOJEVNIKI

Bojevniki železne dobe na Dolenjskem so bili pešci, oboroženi s sulico in bojno sekiro, ki ju najdemo v večini moških grobov, kar priča, da je bila večina železnodobnih »Dolenjcev« oborožena in usposobljena za bojevanje, ki je glede na oborožitev obsegalo met kopja oziroma sulice ter neposreden boj iz bližine z bojno sekiro. Tak boj je potekal v skupinah, le halštatski knezi na konjih so se lahko spopadali v dvoboju. Poleg napadalnega orožja je oprema knezov obsegala še obrambno orožje, kot so leseni ščiti z osrednjo kovinsko ploščo, čelada, oklep in golenice. Zanimivo je, da se lok in puščice pojavljajo v zelo majhnem številu grobov, zato sklepamo, da so jih uporabljali za lov. Na situlskih

Slika 13: Na pasni sponi iz Molnika pri Ljubljani je upodobljen lovec, oblečen v hlače (6.–5. stol. pr. n. št.).

(Hrani: Muzej in galerije mesta Ljubljane, avtor fotografije: Matevž Paternoster.)

prizorih je prikazan lov s puščico in lokom, sočasno pa »situlski« bojevniki niso nikoli oboroženi z lokom.

K oborožitvi spadajo še bodala, ki pa se pojavljajo v bogatejših grobovih poznega halštatskega obdobja. Mečev v tem času na Dolenjskem praviloma ni. Nekaj redkih najdenih ukrivljenih mečev – mahair – je gotovo predstavljalo bolj statusni simbol kakor uporabno orožje.

V Sloveniji doslej poznamo tri bronaste prsne oklepe – dva so našli v Stični, enega pa v Novem mestu. Tipi čelad so se v različnih časovnih obdobjih spreminjali. Najstarejše na Dolenjskem najdene so bile skledaste ali čelade šmarješkega tipa (ime so dobile po dolenskem najdišču Šmarjeta), sledile so sestavljene čelade, pa dvogrebenaste in na koncu negovske čelade (tudi njihovo ime izhaja iz slovenskega najdišča Negova na Štajerskem). V Novem mestu so poleg vseh omenjenih našli tudi dve ilirsko-grški čeladi

Velja pa omeniti še eno posebnost. Prav vse čelade, ki so bile doslej najdene v grobovih na Dolenjskem, so bile nameroma poškodovane (Slika 14). Dobro vidne so vbokline in luknje, narejene z bojno sekiro. Z gotovostjo lahko trdimo, da so bile te poškodbe narejene zavestno ob polaganju v grob in niso bile posledice boja. Kaže, da lahko te še danes dobro vidne poškodbe povezujemo s pogrebnim obredjem, ki ga danes ne znamo pojasniti.

Slika 14: Negovska čelada je bila obredno poškodovana, preden so jo priložili bojevniku v grob. Grob 3/IV, Novo mesto, Kandija (5.–4. stol. pr. n. št.).

(Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto.)

SITULSKA UMETNOST

Z izrazom situlska umetnost označujemo likovno izražanje, izvedeno v tanki bronasti pločevini, ki je sredi 1. tisočletja pr. n. št. cvetelo na južnem obrobju Alp, na prostoru današnje severne Italije, Slovenije, Istre, severovzhodne in zahodne Avstrije. Situlski prizori so bili izdelani na situlah, pokrovih, nožnicah bodal in mečev, na pasnih sponah, cistah, čeladah, uhanih in votivnih ploščicah.

Slika 15: Bronasta figuralno okrašena situla iz groba 3/IV s Kandije v Novem mestu je ena od devetih figuralno okrašenih situl, najdenih v Novem mestu, kjer je v zadnjem obdobju nastanka situlskih spomenikov delovala torevtska delavnica (5.–4. stol. pr. n. št.).

(Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto.)

Situlska umetnost je dobila ime po bronastih posodah – situlah (latinsko *situla* = vedro, žara), na katerih se najpogosteje in najbolj celovito tudi pojavlja. Spretni prazgodovinski mojstri – torevti so vrezali in vtolkli plastične reliefne podobe, ki so vedno v gibanju. Situlska pripoved ni nikoli statična, temveč razgibana, zgovorna in dinamična.

Z dokaj natančno likovno govorico nam predstavi čas, v katerem je nastala. Upodobljeni so ljudje pri različnih opravilih, v večinoma prazničnih oblačilih in pokrivalih, z oborožitvijo, nakitom in opremo ter množica uporabnih predmetov. Prikazane so domače in divje živali, ki so imele pomembno vlogo tako v vsakdanjem kakor tudi v obrednem in duhovnem življenju (bajeslovna bitja?). Vsi človeški in večina živalskih likov so upodobljeni v profilu z dokaj realistično oblikovanim živalskim svetom ter dokaj natančno prikazanimi uporabnimi predmeti (oborožitev, oprema, oblačila).

Osnovna zamisel likovne predstavitve je bila predhodno »narisana« na notranji strani pločevine in šele nato z uporabo manjših kovinskih dlet in konic izvedena na zunanji strani. S tolčenjem z notranje strani je tako nastali plitev relief pripoved še dodatno dramatiziral in poudaril. Vse figure so praviloma prikazane v profilu, pogosto stilizirane, a z detajli, ki nakazujejo njihova dejanja in opravila, saj so vedno predstavljene v gibanju (Slika 15). V zaporedju predstavljeni dogodki so prikazani v isti ravnini, saj perspektive in proporcev ni. Pripoved in okraši so na

situlah prikazani conalno v vodoravnih pasovih, ki so med seboj ločeni z enim ali pa dvema plastičnima rebroma. Prizori na situlskih spomenikih se ponavljajo – sprevod, banket, lov, ribolov, dvoboj, dvoboj z ročkami, glasbeni prizor, ples, erotični prizori, tekmovanja s konji. Arheologi so še vedno deljenega mnenja glede tega, ali je to mitska pripoved s heroji in bogovi ali prikaz izjemnih dogodkov iz življenja višjega – knežjega sloja halštatske družbe ali kar kombinacija obojega. Bojni prizori so redki. Na pasni sponi iz Vač je prikazan dvoboj konjenikov, na situli iz Kandije v Novem mestu pa boj pešakov z sekirami.

Izjema je prikaz pomorske bitke iz Istrskega Nezakcija.

Zgodnejši primerki situlske umetnosti s prehoda 7. v 6. stol. pr. n. št. so bogatejši tako po številu okrašenih pasov kakor tudi po povednosti. Naši najbolj znani situli tega časa sta z Vač in Magdalenske gore pri Šmarju, kjer sta dva pasova okrašena s človeškimi liki, tretji pa še z živalskimi. Mlajši situlski izdelki iz 5. in 4. stol. pr. n. št. pa so pripovedno skromnejši, saj se na situlah pojavlja le še po en figuralno okrašen pas, ki ga po navadi oklepata z geometrijskimi in rastlinskimi motivi okrašena pasova. Pa tudi preostali okrašeni friz je običajno skromneje okrašen le s sprevodom rogatih živali – jelenov ali kozorogov.

Na vaški situli je upodobljen točaj, ki sedečim gostom z zajemalko ponuja pijačo iz bronaste vedrice – situle (Slika 16). Prizor nam razkriva čemu so bile situle namenjene in kako so se uporabljale.

Ideja situlske umetnosti je nastala na Bližnjem vzhodu že ob koncu 2. tisočletja pr. n. št. V času razcveta sredozemske trgovine in feničanskih trgovskih stikov ter vzpona grških mestnih držav in ustanavljanja njihovih kolonij po vsem Sredozemlju je prišlo do stikov grške civilizacije in s tem grške orientalizirajoče umetnosti z Etruščani na Apeninskem polotoku. Ti pa so jo posredovali starejšeželeznodobnim prebivalcem na obrobju Alp.

Konec 19. in v začetku 20. stoletja so potekale burne razprave o nastanku situlskih spomenikov. V začetku je prevladovalo mnenje, da so vse figuralno okrašene situle nastale pod vplivom Grkov in Etruščanov na področju današnje Italije. Analiza prikazanih prizorov, predvsem oborožitve, oblačil in opreme, pa je pokazala, da sta oborožitev in konjska oprema na dolenskih situlah natančno taka, kot jih arheologi najdejo v grobovih iz tega obdobja na Dolenjskem. S tem je bilo nedvomno dokazano, da so dolenske situle nastale na Dolenjskem.

Množica doslej odkritih situl v Novem mestu dokazuje, da je tu sredi 1. tisočletja pr. n. št. delovala močna delavnica, ki je izdelovala in krasila kovinske posode dolenskih veljakov.

Železna doba je prinesla korenit obrat v miselnem svetu človeka na prostoru celinske Evrope, ki je ob srečanju z mediteranskimi elementi tudi svoje predstave izrazil v dinamični pripovedi, v svojstveni pisavi, ki je v svojo izpovedno likovno govorico vključila mitske in herojske zgodbe, pomembne dogodke in dejanja ter postala zapisovalec v času.

Slika 16: Med izpovednimi prizori z vaške situle je tudi točaj, ki na svečanosti iz situle z zajemalko zajema pijačo in jo ponuja gostom (6.–5. stol. pr. n. št.).
(Hrani: Narodni muzej Slovenije.)

GROBOVI IN GROBNE NAJDBE KOT VIR ZA PREUČEVANJE ŽIVLJENJA

Med najpomembnejše vire za preučevanje življenja v arheoloških obdobjih spadajo grobovi in grobne najdbe.

Že v najzgodnejših obdobjih človekovega zavedanja je smrt predstavljala mejnik in izjemno pomemben dogodek za posameznika in družbo v celoti. Ljudje so si prenehanje obstoja na tem svetu najlaže razložili z odhodom v drug svet in s tamkajšnjim nadaljevanjem življenja. Prehod je domišljjsko povezan s potovanjem, za katerega pokojnik potrebuje popotnico, spremljati pa ga morajo tudi vsi tisi predmeti, ki jih je uporabljal v »zemeljskem« življenju, saj jih bo potreboval tudi tam, kamor gre.

Predstave o svetu mrtvih so zelo različne in povezane tako z »nerazložljivimi« naravnimi pojavi kot z domišljjskimi predstavami. Skladno z njimi pa se spreminjajo tudi načini pokopa.

Na Dolenjskem so v starejši železni dobi svoje mrtve pokopavali v gomile. Člani posameznih družin ali rodov so nasuli zemljeno gomilo, ki je bila v tlorisu okrogle oblike s premerom od nekaj pa do 30 metrov in je v višino merila do 5 metrov. V tako nasut kup zemlje je družina pokopavala svoje preminule pripadnike nekaj stoletij. Skozi plašč že nasute gomile so izkopal grobno jamo in vanjo vgradili velik lesen »zaboj«. Vanj so po-

Slika 17: Bogat grob
bojevnika, 3/ LXVI iz
Kapiteljske njive v Novem
mestu, s kovinskimi in
lončenimi grobnimi dodatki
(med izkopavanjem).

(Foto: dr. Borut Križ.)

ložili pokojnika in ob njem namestili popotnico za onstranstvo ter opremo in preostale predmete, ki so pokojnika povezovali z vsakdanjim življenjem.

Skrbno izbrani in zloženi predmeti v grobovih dokazujejo obredno dejavnost in svečan pokop. Domnevamo, da so halštatske veljake pred pogrebom položili na mrtvaški oder skupaj s sijajnimi, prestižnimi predmeti (Slika 17), ki so bili namenjeni pokojniku kot oprema v onstranstvu in nato položeni v grob.

Pri nogah pokojnikov, ki so v grobu ležali v iztegnjeni legi na hrbtu, je bilo položeno posodje z jedili in pijačo, orožje v moških grobovih je ležalo ob strani, nakit v ženskih grobovih pa na mestih, kjer so ga po navadi nosile, torej zapestnice na rokah, nanožnice na gležnjih, steklene in jantarne ogrlice ob vratu in sponke – fibule na prsih. Pogosto pa se pojavlja še dodatni komplet nakita (steklene in jantarne ogrlice, bronaste zapestnice, položene ob glavo ali na prsi pokojnice), vendar v položaju, ki izpričuje, da je bil ta nakit shranjen v vrečici ali mošnjičku iz organskega materiala, ki se ni ohranil.

Krsto ali leseno konstrukcijo v zemlji so pokrili z močnim lesenim pokrovom, na katerega so včasih priložili še kakšen predmet (posodo, nakit, orožje).

Prazgodovinski plenilci grobov so bili dejavni tudi na Dolenjskem. Precej grobov, predvsem večjih, je bilo »izpraznjenih«
že v prazgodovini, najbrž že v noči po pokopu. Kar nekaj dejstev govori temu v prid: zemlja nad grobom je bila sveže prekopana in še mehka ter lahka za odstranitev, svež vkop takoj po pokopu, po ropu ni zbujal suma, da bi storilce preganjali; skrunilci so natančno vedeli, kaj je v grobu in kaj je vredno iz njega odnesti. In na koncu, če bi predmete pustili predolgo ležati v grobu, bi bili poškodovani in korodirani in zato brez vrednosti.

Grobovi v gomili so bili vkopani po obodu in tudi v sredini gomile kjer je pogosto v posebno skrbno zgrajenem grobu pokopan začetnik oziroma utemeljitelj družine ali rodu. Ti centralni grobovi so bili po večini prekriti s kamnito oblogo in so tudi najstarejši pokopi v gomili, ki je včasih štela celo več kot sto grobov.

Zemljene gomile (Slika 18) so bile postavljene na vzvišenem prostoru, na vrhu hriba in po grebenih, pa tudi ob križiščih poti. Po vsej Dolenjski so gomile posejane še danes, nekatere, ki ležijo posamezno, nakazujejo manjše zaselke ali kmetije, druge, ki ležijo v skupinah in jih je lahko tudi več kot sto, pa so ob poteh, ki so vodile v gradišča.

Od nastanka gomil do danes so minila skoraj tri tisočletja in zato sta se njihovi oblika in predvsem višina delno spremenili. Oznak – spomenikov ali obeležij, lesenih ali kamnitih znamenj –, ki jih poznamo iz sočasnih grških ali srednjeevropskih gomil, na Dolenjskih gomilah še niso našli.

Zemljene gomile, čeprav delno preoblikovane, še danes sooblikujejo dolenjsko pokrajino in tu primerjava z egipčanskimi piramidami ni povsem neumestna. Mogočna, z obzidji obdana gradišča pa dominirajo na najbolj izpostavljenih višinah slovenskega prostora in pričajo o moči in pomenu železnodobnih prebivalcev. Dolenjska halštatska družba je skupni evropski kulturni dediščini prispevala nekaj vrhunskih situlskih spomenikov, pa tudi doma izdelane, živopisno okrašene steklene jagode ogrlic.

Slika 18: Gričevnata dolenjska pokrajina je bila posejana z gomilnimi grobišči. Večina gomil je bila do danes uničena in poškodovana, nekaj pa se jih je – predvsem v gozdovih – ohranilo.

(Gomili na Brezju pri Trebelnem, foto: dr. Borut Krž.)

SKLEP

Starejša železna doba je edino obdobje, ko je slovenski prostor širše zaznamoval in vplival na dogajanja v Evropi. Tako geografska lega na križišču pomembnih prehodov iz Sredo-

zemlja kot z Balkana v notranjost celine kakor tudi bogata ležišča železove rude, takrat strateško najpomembnejše surovine, so omogočili, da se je socialno že dokaj razslojena družba aktivno vključila v evropske gospodarske in kulturne tokove. Železnodobno Slovenijo je sestavljalo več kulturnih skupin, ki geografsko sovpadajo s slovenskimi historičnimi pokrajinami. Dolenjska je bila najštevilnejša in najmočnejša. Življenje je potekalo v utrjenih višinskih naseljih, obsežna, v bližini ležeča grobišča pa razkrivajo pomen grobnega kulta, ki je predstavljal pomemben del družbenega dogajanja. Prav raziskave grobov in grobni pridatki kažejo odnose v tedanjih skupnostih, njihovo gospodarsko in vojaško moč ter dajejo socialno sliko celotne družbe.

Proizvodnja železa in stekla, izdelava vrhunskih kovinskih in lončenih izdelkov, prestižni uvoženi predmeti ter izjemni situlski spomeniki zrcalijo veliko moč, ustvarjalnost in pomen Dolenjske starejše železnodobne skupnosti.

Situlski spomeniki, upodobitve ljudi, živali in narave v tanki bronasti pločevini, odsevajo ideale, predstave, ideje in mišljenje halštatskodobnih skupnosti. Natančni prikazi dinamičnih človeških likov nam razkrivajo tudi socialno in duhovno življenje, ki ga materialni svet arheoloških najdb ne ponuja. Situlska pripoved, ki je dokaj uniformirana, jasna in izčiščena v prostoru, ki ne pozna črkovne pisave, predstavlja tudi slikovni zapis pomembnih dogodkov tako za skupnost kakor za njeno elito. Situlska umetnost je umetniški izraz bojevniške, patriarhalne družbe, ki je sredi prvega tisočletja pr. n. št. živela na širšem območju med Alpami in Jadranskim morjem ter tvorno prispevala k duhovnemu in umetnostnemu razvoju Evropske celine v času nastajanja evropske kulture in civilizacije.

IZBRANA LITERATURA

- Dular, J. idr. (1999). *Zakladi tisočletij*. Ljubljana: Založba Modrijan in ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo.
- Dular, J. in Tecco Hvala, S. (2007). Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. V: *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 12. Ljubljana.
- Gabrovec, S. (1964–1965). Halštatska kultura v Sloveniji. V: *Arheološki vestnik* 15–16, str. 21–63.
- Gabrovec, S. (1987). Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom. V: *Praistorija Jugoslavenskih zemalja* 5. Sarajevo, str. 25–182.
- Križ, B. (2012). *Odsevi prazgodovine v bronu*. Novo mesto: Dolenjski muzej.
- Križ, B. (2008). *Dežela situl*. Ljubljana: Založba Viharnik.
- Svoljšak, D. in Dular, J. (2016). Most na Soči. V: *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 33. Ljubljana.
- Turk, P. (2005). *Podobe življenja in mita*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Teržan, B. (2019). Štajersko-panonska halštatska skupina. Uvodnik in kratek oris. V: *Arheološki vestnik* 70, str. 319–334.

Bojana Modrijančič Reščič

Šolski center Nova Gorica, Elektrotehniška in računalniška šola

MOČ HOLOKAVSTA V ŽIVLJENJSKIH ZGODBAH

Bojana Modrijančič Reščič

Nova Gorica School Centre, School of
Electrotechnology and Computer Science

THE POWER OF THE HOLOCAUST IN LIFE STORIES

Gospa Rezi

(Fotografija je last gospe Anice Remec.)

IZVLEČEK

Življenjske zgodbe nekdanjih internirank ponujajo bralcem vstop v intimni svet, ki bi lahko ostal skrit. A življenje se velikokrat zasuka v nasprotno smer, saj odkrije, kar se je dogajalo, tudi nelepe stvari. Tako mladi vstopijo v zgodovino, ki je sami niso doživljali, a jo spoznavajo s pomočjo knjig. Razumeli bodo tudi zgodovinska dejstva, ki so zavrtela usodo posameznikov, ko so pisali pot v osvoboditev Slovencev izpod tujega jarma. To je bilo velikokrat povezano z nečloveškim trpljenjem.

Ključne besede: druga svetovna vojna, holokavst, taborišče Ravensbrück, trpljenje Primorke in Korošice

ABSTRACT

The life stories of former female internees provide readers with access to an intimate world that could have remained hidden. But life often takes another turn and reveals past events, including the bad ones. That way young people enter history which they did not experience first-hand, but which they come to know through books. They will also come to understand the historical facts which twisted the fate of the individuals who paved the way for the liberation of Slovenes from foreign oppression. It was often accompanied by inhumane suffering.

Keywords: World War II, Holocaust, Ravensbrück camp, suffering of a woman from the Primorska region and the Koroška region

UVOD

Prispevek predstavlja usodi dveh žensk, Primorke in Korošice, ki sta trpeli v koncentracijskem taborišču Ravensbrück. K branju o njuni trnovi poti me je v šolskem letu 2018/2019 spodbudil dijak 1. letnika programa SPI, smer računalnikar. Sam je z govornim nastopom nadgradil pouk slovenščine, vanj pa je vpletel tudi zgodovinska dejstva. Po sledih Marije in Ane je s knjigo hodil tudi dijak 3. letnika programa SSI, smeri tehnik računalništva. Oba sta s samostojnima nastopoma izrazila svoje mnenje o dogodkih v vojnem času, dodala še življenjske zgodbe svojih sorodnikov iz temne in krute zgodovine, svoje sošolce pa spodbudila, da razmišljajo o temni preteklosti.

OSEBNI ZGODBI PRIMORSKE IN KOROŠKE INTERNIRANKE

Marija Lozar iz Oseka je svoje trpljenje zapisala v knjigi z zgovornim naslovom *Kako so ukradli mojo mladost*. Rojena leta 1926 je že zgodaj zasovražila italijanščino, ki so se jo morali učiti v šoli. Spomnila se je, da so morali slovenske knjige skriti pod orgle v cerkvi, da jih ne bi dobili Italijani. Požigali so hiše, preganjali domačine, jih zapirali v zapore in nasilno mobilizirali moške. Leto 1942 je bilo njeno zadnje leto najsrečnejšega obdobja v družini. Že naslednje leto je moral najstarejši brat v delovni bataljon, kamor so Italijani vpoklicali slovenske fante, da ne bi šli v partizane. Leta 1944 je postala skojevka; bila je tudi kurirka, njena najboljša prijateljica Tončka pa obveščevalka. Njuno trpljenje se je začelo, ko sta 11. 1. 1945 prišli v Ravensbrück. Marija se je zavedela, da sta postali le številki za počasno ubijanje. Taboriščno številko so si morale jetnice prišiti na rokav. Pod njo je bil tudi trikotnik, ki je opozarjal, zakaj so se znašle na tem kraju. Dobile so pollitrške lončke, ki so bili obtolčeni in zarjaveli. Marmelada je bila razredčena z vodo, margarino so jedle brez kruha. Za posteljnino so služile blazine iz žakljevine z malo žagovine, brez vzglavnikov in odej. Med spanjem so jih polivali z mrzlo vodo. Ko so dobile vročo ječmenovo kavo, se je skoraj vedno polila, ker so jih pretepali s palicami, biči, usnjenim pasom. Paznice so bile zlobne Poljakinje in ženske niso več vedele, kaj jih bolj boli: udarci, rane ali lakota. Vladale so tudi uši. Taboriščnice so belim z rdečim križem na hrbtu rekly, da so od Rdečega križa, črne in debele so bile fašisti, naglavne so bile njihove. Za dolgimi nohti se jim je nabirala umazanija, Marijine otekle noge, ki so ji že ob prihodu zamrznile, so postale mehurjaste, gluhe, mravljinčaste in trde. Sicer so morale jetnice z vozom voziti na odpad taboriščne smeti in kuhinjske ostanke. Na gnojišču so pobrscale za ostanke hrane, olupki: »Z naglico smo jih stlačile v usta, da nas paznice ne bi videle ali bi nam mimoidoči, napol blazni od lakote ne segli v usta in iz njih pobrali ostanke hrane ter zbežali, še preden bi se me sploh zavedle. Lakota je iz vseh nas naredila zveri.«¹ Morale so tudi natovarjati premog na kamione in vozove, prebirati oblačila, ki so jih iz taborišča pošiljali nemškimi družinam, saj so te vse premoženje izgubile v bombardiranjih. Marija je zbolela za tifusom, dobila drisko, ni se več bala trupel, saj so sotrpinke umirale tudi ponoči. Zasmilili so se ji bolni otroci, ki so se kljub vsemu igrali. Njeno rano na nogi je poslabšala taboriščna umazanija. Ženske je spremljal lagerski smrad iz krematorija: »Smrdelo je zaradi odpadkov, povsod je bilo vse polno driske od obolelih za tifusom, pa tudi od komaj živih ali umirajočih internirank, ki so bile polne gnijočih ran od premrzlin ali od pretepanja. Takšne rane zelo smrdijo.«² Nekoč se je Marija ponoči onesvestila, a kmalu dobila udarec v levo stran pasu, kjer se ji je čez mesec dni naredil velik tur, kot zapiše. Hudo žejo si je gasila s snegom, na ustni-

¹ Lozar, M. (2008). *Kako so ukradli mojo mladost*. Osek: samozaložba, str. 56.

² Prav tam, str. 65.

cah in jeziku je imela dolge razpoke. Živela je ob koščku kruha, a ga ni mogla požirati. Dobila je vročino, zaradi težav z glavo ni razumela sotrpink. Začel ji je hrometi jezik, imela je krvav urin. V taborišču Apterode Buchenwald, kamor so jih premestili, so dobile tudi žlice. Mariji se je začelo blesti zaradi bolečin v nogi, iz katere je raslo divje meso. Rešil jo je poljski jetnik zdravnik, saj je morala namočiti nogo v vrel lipov čaj, lipovo cvetje pa je morala držati na rani.

Iz nje ji priteče gnoj. Po velikonočnem petku leta 1945 so bile ženske zopet na cesti. Ko je pet moških pobegnilo, so jih strahotno pretepli. Pravi, da je bil to strašen krvavi pot mučenikov iz štraftaborišča. Ženske so na poti jedle celo nestrupene rastline. Nabirale so regrat, grmovje, celo vejice. Mislile so, da bodo hrano našle na tleh, ker so jo pozabili bežeči, a je ni bilo. Kmetice okoliških vasi so jim v predpasniku prinesle kruh, a se je raztresel po tleh, ko so taboriščnice grabile po njem, vendar so ga pobrale do zadnje drobtinice. Češke so se rade spomnile, a so si železe oditi domov. Marija je izgubila lase, Tončka pa je umrla v Bergen-Belsnu. Ženske so slišale za lažno propagando, da naj bi v Jugoslaviji grdo ravnali z ljudmi. A Marija je bila neomajna, domov grede je celo prehodila 8 kilometrov in se vrnila kot prva interniranka s Primorske. Telesno in duševno trpi ter vse življenje ostane invalidka, čeprav se zdravstveno osebe zelo trudi.

Dijak 1. letnika Srednje poklicnega izobraževanja, smeri računalnikar, ki mi je svetoval branje tega dela, ga je prebral kar dvakrat: »Zgodba se me je dotaknila še posebno zato, ker je Marija vaščanka iz sosednje vasi in ker je v taboriščih doživljala grozo in trpljenje tudi moja prababica. Mislim, da si kljub opisovanju in pripovedovanju teh resničnih zgodb ne moremo predstavljati, kaj so ti ljudje pretrpeli v življenju. Po pripovedovanju moje babice je njena mama, moja prababica, živela v Idriji, ime ji je bilo Rezi. Nekega dne so vaški otroci našli puško in šli v gozd, kjer so streljali v drevesa. Nemci so strele slišali in zaradi strahu pred partizani odšli po hišah ter odpeljali vse ljudi v Gorico, od tam pa v taborišče. Moja prababica je imela tedaj 35 let. 16 mesecev je bila v štirih različnih taboriščih, tudi Bergen-Belsnu, nazadnje v Ravensbrücku. Ko je prišla domov, se je poročila in rodila dva otroka, najprej mojo babico, nato pa še njenega brata, ki je umrl v prometni nesreči z motorjem pri 20 letih. Moja prababica ni veliko govorila o tistih dneh, saj jo je bilo strah, da bi se spominjala tistih dogodkov in da bi s pripovedovanjem prizadela svoje bližnje.

Knjiga je opomin današnjim in prihodnjim generacijam, da se kaj takega nikoli več ne bi zgodilo. Je resničen dokaz človeške krutosti, po drugi strani pa tudi človeške zmogljivosti in želje po življenju. Vredna je branja.<

Dijakovi sošolci so tiho spremljali pripovedovanje, niso pa mogli pozabiti pobegle Julke, ki so jo nacisti strahotno pretepli, da je izgubila eno oko. Tri dni je bila lačna in prezebela,

Zapornice v Ravensbrücku leta 1939.

(Vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Ravensbr%C3%BCck_concentration_camp#/media/File:Bundesarchiv_Bild_183-1985-0417-15,_Ravensbr%C3%BCck,_Konzentrationslager.jpg, dostop: 24. 10. 2019.)

dijake pa je pretreslo dejstvo, da ji je bilo mrz zaradi človeške hudobije. »*Le kako so bili lahko tako kruti do človeka? Niso imeli srca? Pravijo, da se mladi učimo od odraslih /.../*« so bile izjave dijakov ob pripovedovanju sošolca, ki je dvignil ramena v znak nemoči. Le kako odgovoriti 15-letnikom o teh krutih časih, saj je tudi pripovedovalec mlad in se zaveda, da so morali tedaj mladi zelo hitro odrasti, ker jim življenje ni prizanašalo.

Ana Jug - Olip je svoji kruti zgodbi napisala naslov *Utihnile so ptice, utihnila je vas*. To se je zgodilo že leta 1938 v Selah n Koroškem. Ko je Hitler leta 1941 napadel Jugoslavijo, je tam izginila tudi slovenska beseda. Leta 1942 so se začele družine izseljevati. »*Požegnali smo se in šli čez prag domače hiše v pregnanstvo.*«³ Najprej so prispeli v izseljensko taborišče Rohnitz, kjer so mlade fante šolali za Hitlerja. Dekleta so dobila kovinske tablice s številko. Kmalu se je znašla v samici v Eichstättu na Bavarskem, v Avstriji na Gestapu pa je tajila vse, čeprav so imeli dokaze. Zato so jo poslali v Ravensbrück. Tja je prispela 12. 6. 1943, odšla pa aprila 1945. »*Za nepokvarjeno človeško pamet so bile taboriščne strahote tako nemogoče, da jih je bilo res težko verjeti, in nobeno človeško pero ne bo moglo popolnoma opisati brezna, kamor so vrgli človekove pravice.*«⁴ Cesta je bila posuta s premogovim prahom, ki se je ob dežju lepil na cokle. Ko je bilo suho in vetrovno, je prah prodril tudi skozi obleko. Vsaka je dobila svoj lonček, skledo in leseno žlico. Nani, tako so ji rekli domači, se je javila v šivalnico. Na sveti večer je manjkala jetnica, zato so morale vse stati na mrazu in snegu, v prvi vrsti so bili otroci. Končno so izvedele, da je esesovka pozabila povedati, da je ena umrla. Esesovke so imele za pasom vedno revolver, bikovko pri roki ter psa ovčarja ob sebi. Jetnice pa so delale v tkalnicah, šivalnicah, pletilnicah. Ker perila niso menjali, so se razširile uši, ki so prihajale tudi z vojaškimi uniformami, ki so jih interniranke dobile s front v popravilo. Odpravili jih niso, saj ob pranju para ni segla v notranjost. Velika nadloga so bile tudi garje. Ženske so se pri praskanju okužile. Lakotni edem pa je bila najpogostejša taboriščna bolezen, ki je bila posledica lakote in je spremljala preostale bolezni. Ta je napihoval ude in povzročal hudo drisko. Rane pa so prevezovali z nesterilnim papirjem. Leta 1944 so proti tifusu cepili tiste, ki so prihajale v neposreden stik z esesovci. Bolnico so v bolniško sobo sprejeli le, če je imela zelo visoko temperaturo, a umivale so se z mrzlo vodo. V sobah je neznošno smrdelo. Če si imel preveč zlatih zob, si v bolnišnici dobil smrtno injekcijo; zlato je kmalu izginilo tudi v zasebne namene. Leta 1942 in 1943 so v Ravensbrücku opravljali poskuse s sulfonamidi in s presajanjem kosti, sterilizacijo ter obnavljanjem živcev in mišic. Temu namenu so služile mlade in zdrave Poljakinje iz Lublina in Varšave, ki so bile zaprte zaradi odporniškega gibanja. Med jetnicami se je za-

Barake v Ravensbrücku.

(Vir: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/2/25/Ravensbruck_camp_barracks.jpg, dostop: 24. 10. 2019.)

³ Jug - Olip, A. (2011). *Utihnile so ptice, utihnila je vas*. Celovec: Mohorjeva družba, str. 52.

⁴ Prav tam, str. 72.

Pogled na območje nekdanjega ženskega taborišča Ravensbrück.

(Vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Ravensbr%C3%BCck_concentration_camp#/media/File:Ravensbr%C3%BCck_Frauenlager1.jpg, dostop: 24. 10. 2019.)

nje udomačila beseda krulik oz. zajček. Himmler, ki je spodbujal stara pozabljena ljudska zdravila, se je zanimal za vse poskuse. Nani v zapisu izpostavi dr. Oberheuser, ki je bila brezčutna, samo enkrat je po dolgotrajnih prošnjah prinesla žejnim okisano vodo: »*Dolgo jih sploh niso prevezali, tako da so kar plavale v gnoju.*«⁵ Operirali so jih oblečene, niso jim umili nog. Če se je hrana konec l. 1943 poslabšala, je bila pozimi 1944/1945 izjemno slaba. Dijakom 3. letnika smeri tehnik računalništva se zdi nepojmljivo, da so ljudje lačni, saj sami komaj čakajo na šolsko malico. Nekdo je ob govornem nastopu pripomnil, da je bilo nepojmljivo, kako so vozili špinačo na istih vozovih, ki so služili za odvažanje mrličev. »*Kar z vilami so jo zmetali na tla, v njej so bili vedno polži, črvi, dračje in kamenčki.*« Pripomnila sem, da je bila ženskam najbolj odvratna jed posušena zelenjava, ker je bila podobna prašičji krmi, a še te ni bilo: »*Namesto zabele so dobile drobce premogovih ugasikov in pesek, leta 1944/45 pa niti plesnivega kruha več.*« In ob dijakovem pripovedovanju o dejstvu, da so jetnice ponoči umirale ter padale s postelj, sem videla blede obraze. Ker so sami velikokrat nemirni, so si težko predstavljali, da pri apelih niso smeli šepetati, kaj šele kašljati in kihniti. Poslušali so, da je tepež v Ravensbrück vpeljal Himmler, ob tem so bile poškodovane ledvice, globoke rane so se zagnojile. »*V delavnicah so pretepali jetnice s stoli, z zabojčki, ali butali z njihovimi glavami ob stroje ali steno.*«⁶ Ženske je lahko do smrti ogrizel pes ali pa so zaradi posta shirale. Sterilizirali so mlade Judinje, Romkinje, tudi Slovenke poskusom niso ušle. Deklice so krvavele, vpile od bolečin, dr. Clanber pa jim je vbrizgal srebrov nitrat. Dr. Treite je trebušni tifus celo zdravil s sečem nosečih žensk. A čeprav je angleška radijska postaja BBC poročala o poskusnih operacijah, se o tem ni smelo razvedeti. Jetnice so morale za vedno utihniti, zato so se ob grožnji prodiranja zaveznikov podale na *todesmarsch* oz. smrtni pohod in hodile tri dni in noči. Nani tega ni zmogla več, a je le prišla do zbirnega taborišča v Neubrandenburgu. Ko se je 30. avgusta 1945 vrnila domov, je izvedela, da je oče za vedno ostal v kraju Stein an der Donau.

Dijak 3. letnika smeri tehnik računalništva je ob svojem govornem nastopu zapisal svoje misli: »*Težko sem si predstavljal, kaj so te osebe doživljale, težko je sploh pomisliti, da na tem svetu obstaja tako zlo, da ljudje nimajo čustev. To, da čutijo zadovoljstvo ob mučenju nedolžnih ljudi, je nerazumljivo. A tudi Nemci so končno popustili, saj so se zbal zase, ko se je bližal konec vojne. Veliko zdravnic, vojakov ter paznic iz taborišč je bežalo, ker jih je bilo strah, da*

⁵ Prav tam, str. 87.

⁶ Prav tam, str. 99.

Spomenik v Ravensbrücku, ki opominja in spominja na trpljenje zapornic. (Vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Ravensbr%C3%BCck_concentration_camp#/media/File:Ravensbr%C3%BCck_Tragedie.jpg, dostop: 24. 10. 2019.)

bodo umrli. Strah pred smrtjo pa je gotovo najhujši strah. V knjigi so opisani dogodki, kako so se v času, ko so spoznali, da se jim približujejo fronte z obeh strani ter so jih preletavala letala, začeli popuščati in med njimi je veliko paznic začelo pomagati vsem obolelim. Vendar je bilo za veliko internirancev prepozno, saj so zaradi izčrpanosti in bolezni umirali na poti v druga taborišča. Da bi končali mučenje, so mnoge postrelili. To so sicer delali tudi zato, ker se niso smeli pogosto ustavljati, ker so bežali pred bližajočo se fronto. Težko je bilo brati Anino knjigo, ker je na začetku opisovala lepe čase, ko so bili v družini ter s sovaščani povezani, peli so in plesali, ko pa so prišli Nemci, so si vsi kazali prst ter se izdajali, da bi se izognili kazni. Mnogi so kljub vsemu pristali v taboriščih. Menim, da se je veliko teh internirancev po osvoboditvi želelo maščevati. Velikokrat so se spravili na paznike, ki so jih prepoznali na železniških postajah, ko so sami bežali domov. Tudi v moji družini so še živi spomini iz vojnih časov. Moj pradedek Aurelio po mamini strani je bil Italijan. Ko se je začela vojna, je imel sedemnajst let. Delal je v letališču v Avianu, popravljal je letala. Ko je 1943 Italija kapitulirala, je zbežal v Gorico k teti, da bi se pridružil partizanom, a ni vedel, kje je žive-la. Skril se je prav v njenem bloku. To je bilo zgolj naključje. Videl je veliko groznic, o katerih pa ni želel govoriti. Tudi moja prababica Marica, njegova kasnejša soproga, se je pri svojih sedemnajstih letih pridružila partizanom in nosila puško do konca vojne. Ponosno je govorila o luknji v titovki, ki

jo je staknila med bojem za Trst. Nerada pa je govorila o bratu, ki ga je izgubila prav na zadnji dan vojne, in o stricu Luki, ki so ga odpeljali v Auschwitz, ker se je menda kot glasbenik preveč gibal v sumljivih krogih. Stric Luka je bil visok skoraj dva metra. Vaščani, ki so se iz taborišča vrnili živi, so povedali, da je imel le štirideset kilogramov, ko je umrl. Tudi prababica se je ob pripovedi večkrat zazrla skozi okno in rekla, da se ne spomni več vsega. Mislim pa, da se ni želela spomniti grozot, ki jih je doživela in videla.«

SKLEP

Šolska predmeta slovenščina in zgodovina pri pouku dijakom ponujata mnoga izhodišča, da bi dopolnili ter nadgradili svoje znanje. Pri zgodovini ob drugi svetovni vojni sledijo zgodovinskemu dogajanju, ko so mnogi, tudi Slovenci, trpeli v taboriščih. Kraje tega množičnega iztrebljanja povežejo s holokavstom, izpostavijo Hitlerja ter njegove zamisli o veliki državi, v kateri bo vladala arijska rasa. Izvedo tudi, da so bile v taborišču Ravensbrück ženske, ki so nečloveško trpele, izpostavljene tudi medicinskim poskusom, ki so jih za vedno zaznamovali. Branje o individualnih usodah spodbuja vse dijake, da spregovorijo tudi o družinski preteklosti, ko je zgodovina pisala mnoge usode. Sami velikokrat rečejo, da je bila to temna stran zgodovine, o kateri mnogi molčijo, a je bila vendar tista, ki je krojila mlada življenja. Sami, pravijo, se pri predmetu zgodovina učijo dejstev, o življenjski poti ljudi pa spoznavajo v knjigi. Tako izpostavijo ustno in pisno sporočanje pri pouku slovenščine; ob aktualizaciji dogajanja izražajo zmožnost estetskega doživljanja.

Pri svojih predstavitev literarnih del uporabljajo računalniška programa PowerPoint ter Word, slikovno gradivo in resnične zgodbe svojih sorodnikov. Besedila so slikovita, saj ob tem uporabijo besedni in nebesedni jezik, zastavljajo tudi vprašanja svojim sošolcem. Dopolnijo in nadgradijo tudi učiteljevo delo, saj samoiniciativno preberejo besedilo ter ga ponudijo učitelju v branje. Tako poteka sporočanje od sporočevalca do naslovnika in obratno. Ni le učitelj sporočevalec, pač pa tudi dijak. Sošolci pa kot naslovniki razumejo pomen literarnega dela, ki jih tudi spodbuja k izražanju lastnega mnenja, k rabi zbornega jezika ter komunikaciji sploh. Razumejo tudi pomen slovenskega jezika ter rabo le-tega v literarnih delih v slovenskem prostoru. Pozorni so tudi na pravopisno in slovnično pravilnost ter slogovno ustreznost pri ustnem in pisnem izražanju. Tako zaokrožijo pomen šolskih predmetov slovenščina in zgodovina v ustrezno celoto.

VIRI IN LITERATURA

- Jug - Olip, A. (2011). *Utihnile so ptice, utihnila je vas*. Celovec: Mohorjeva družba.
Katalog znanja, Slovenščina, Srednje strokovno izobraževanje, 2010.
Katalog znanja, Zgodovina, Srednje strokovno izobraževanje, 2007.
Lozar, M. (2008). *Kako so ukradli mojo mladost*. Osek: samozaložba.

Bernarda Avsenik

Osnovna šola Bičevje v Ljubljani

OHRANJANJE SPOMINA NA PRETEKLOST IN AKTIVNI KORAKI V SEDANJOST – POUČEVANJE O ČLOVEKOVIH PRAVICAH

Bernarda Avsenik

Bičevje Primary School in Ljubljana

PRESERVING THE MEMORY OF THE PAST AND TAKING ACTIVE STEPS IN THE PRESENT – TEACHING ABOUT HUMAN RIGHTS

IZVLEČEK

Kršitve človekovih pravic so bile v zgodovini človeštva pogoste, žal pa so mnoge izmed njih prisotne tudi v današnji, razviti družbi. Da bi učenci in učenke lažje razumeli manipulacijo z ljudskimi množicami, genocid ter druge poti, v katere vodita sovraštvo in diskriminacija, in se jim znali izogniti, je pomembno, da pri izobraževanju in vzgoji tako doma kot v šolah tem tematikam namenimo ustrezno pozornost ter učence in učenke spodbujamo k dejavnostim, ki krepijo njihovo medsebojno razumevanje, spoštovanje, empatijo, solidarnost in sprejemanje prednosti multikulturne družbe, hkrati pa razvijajo kritično mišljenje in jih spodbujajo k aktivnemu državljanstvu. Sodelovanje učencev v mednarodnem projektu *Krokus* je primer dobre prakse, kjer se prek aktivne soudeležbe odzivajo na konkretna dejanja, spoznavajo pretekle in aktualne dogodke, kritično razmišljajo, zavzemajo stališča in ohranjajo spomin ter skupaj tkejo lepšo prihodnost za nas vse. Predstavljene pa so še možnosti poučevanja za človekove pravice v okviru izbirnega predmeta *Verstva in etika*, v okviru mednarodnih izmenjav, v okviru *Noči knji-*

ABSTRACT

Throughout the history of mankind, human rights were often violated; unfortunately, many of them still are in the present, developed society. For pupils to better understand the manipulation of the masses, genocide and other paths to which hatred and discrimination lead, and to be able to avoid them, it is important that the education they receive at home and in schools devotes enough attention to such topics; the pupils must also be encouraged to engage in activities that strengthen their mutual understanding, respect, empathy, solidarity and acceptance of the advantages of a multicultural society, while developing their critical thinking and encouraging them to be active citizens. Pupils' participation in the international *Crocus* Project is an example of good practice, in which through active co-participation the pupils respond to concrete actions, learn about past and current events, think critically, adopt standpoints, and preserve the memory, together weaving a better future for all of us. The article also presents the possibilities of teaching for human rights under the elective subject *Religions and Ethics*; within the scope

ge, s pisanjem apelov za spoštovanje človekovih pravic na 10. december, svetovni dan človekovih pravic, s srečanji s preživelimi taboriščniki in spominskim obiskom koncentracijskih taborišč Mauthausen in Gusen, s sodelovanjem v projektu *Femina* idr.

Ključne besede: človekove pravice, holokavst, krokus, medkulturnost, spoštovanje

of international exchanges; during *Book Nights*; by writing appeals for respecting human rights on 10 December, the Human Rights Day; by meeting those who have survived the camps and paying a commemorative visit to the Mauthausen and Gusen concentration camps; by taking part in the *Femina* project, etc.

Keywords: human rights, Holocaust, Crocus, interculturality, respect

ČLOVEKOVE PRAVICE NEKOČ IN DANES

V zgodovini človeštva so nezavedno ali pa zavestno in celo sistematično kršili človekove pravice. Moderno pojmovanje človekovih pravic se je uveljavilo z razsvetljenstvom ter pod njegovim vplivom z ameriško in francosko revolucijo ter liberalnimi in nacionalnimi gibanji v 19. stoletju, ki so prispevala k širjenju parlamentarno-ustavnega političnega življenja v 19. in ponekod še v 20. stoletju. Žal so marsikateri kršitve v današnji, razviti družbi še vedno prisotne.

Vsa dejanja zaznamujejo zgodovinske in druge okoliščine, vzroki in posledice. Pravijo, da tisti, ki ne pozna zgodovine, ponavlja njene napake.

Da bi učenci in učenke lažje razumeli manipulacijo z ljudskimi množicami in posledice sovraštva in diskriminacija ter se jim v prihodnosti znali izogniti, kot učiteljica tovrstnim temam namenjam poseben poudarek in otroke vsako leto spodbujam k dejavnostim, ki krepijo njihovo medsebojno razumevanje, spoštovanje, empatijo, solidarnost in sprejemanje prednosti multikulturne družbe, hkrati pa razvijajo kritično mišljenje in jih spodbujajo k aktivnemu državljanstvu.

Učenci in učenke se pri pouku zgodovine od 7. razreda dalje spoznavajo z večtisočletno zgodovino in verovanjem Judov. Seznanjajo se tudi z vzroki njihovega preganjanja in izgonov iz držav, ki so jih preganjanci skozi stoletja različno utemeljevali. V 9. razredu se spoznajo še z značilnostmi političnih sistemov, ki so izvajali zločine proti človeštvu, genocide, holokavst in druge oblike množičnega kršenja človekovih pravic.

ZGODOVINA JUDOV IN OBELEŽEVANJE MEDNARODNEGA DNE SPOMINA NA ŽRTVE HOLOKAVSTA

Vsako leto z učenci obeležujemo 27. januar, mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta, v zadnjem tednu januarja pa – glede na organizacijske možnosti pa občasno tudi v okviru drugih aktivnosti – učenci in učenke izvajajo različne aktivnosti. Veliko se pogovarjamo, prebirajo knjige ali odlomke iz njih (npr. *Dnevnik Ane Frank* ali pa *Vojak z zlatimi gumbi*, kjer je svojo osebno izkušnjo opisala slovenska Judinja Miriam Steiner Aviezer). Učenci in učenke gledajo filme ali pa izdelujejo plakate, na šoli postavljajo razstave, obiskujejo muzejske delavnice, kreativno ustvarjajo in sodelujejo na video- in fotonatečajih.

Instalacija »*Odprta srca*«
umetnice Karen Finley v
spomin na umorjene judovske
otroke v taboriščih Gusen.

(Foto: Bernarda Avsenik.)

Vsako leto obišejo tudi *Festival strpnosti* v Mini teatru v Ljubljani, in kadar imajo možnost, poslušajo pričevalce holokavsta, obiskali pa smo tudi koncentracijska taborišča iz časa druge svetovne vojne.

MEDNARODNI PROJEKT *KROKUS*

V šolskem letu 2018/2019 smo se posvetili razumevanju dogodkov, ki so vodili v holokavst, in na različne načine obeležili spomin na njegove žrtve, zato sem se z veseljem odzvala na pobudo irske iniciative in se priključila izvajanju mednarodnega projekta *Krokus* (*The Crocus Project: Remembering the Holocaust and Learning Lessons for Contemporary Europe*), katerega koordinacijo je prevzela Sinagoga Maribor. Pritegnila me je že sama idejna zasnova projekta, ki je po eni strani izvedbeno preprosta, po drugi strani pa nudi visoko stopnjo ozaveščanja in širjenja ter utrjevanja spomina na težko preteklo zgodovinsko obdobje in spodbuja k strpnosti in medsebojnemu spoštovanju ter se navezuje na sedanje dogodke in perspektivo Evrope v prihodnosti. V sodelovanju v projektu sem videla tudi odlično priložnost za angažiranost in medsebojno povezovanje učencev ter spodbujanje njihovega samostojnega dela in krepitve lastne odgovornosti in spoštovanja soljudi.

Povezala sem se s tistimi sodelavci, s katerimi že tako dobro sodelujem, in z njihovo pomočjo z učenci izpeljala še nekaj dodatnih aktivnosti, ki se navezujejo na cilje projekta, ki so zelo široko zastavljeni in vseživljenjski ter se ne navezujejo samo na predmete *Zgodovina*, *Domovinska in državljanska kultura in etika* ter obvezni izbirni predmet *Verstva in etika*, ki jih poučujem. Zato sem k projektu pritegnila tudi čim bolj raznolik krog mladih od 4. do 9. razreda (vključno z najmlajšimi, ki so vključeni v šolski vrtnarski krožek).

Tej skupini otrok sem decembra 2018 predstavila projekt in njegovo zgodovinsko ozadje. Skupaj smo izbrali primeren prostor za posaditev krogusov – rumenih žafranov, da bi postali aktiven del našega šolskega prostora. Odločili smo se za miren kot šolskega vrta, ki meji na glavno ulico, saj se nam je zdel zaradi položaja, mimo katerega dnevno v šolo prihajajo otroci in njihovi spremljevalci ter drugi mimoidoči, najprimernejši. Nekaj časa smo se ukvarjali z idejami, v kakšni obliki bi kroguse posadili, da bi kar »najglasneje«
in dolgotrajno izražali svoje sporočilo. Izbrali smo obliko *Davidove zvezde* in s paličicami

označili njene vrhove, prek katerih smo napeli vrstico, da smo dobili obris, znotraj katerega bi lahko posadili čebulice. Vsak izmed otrok je posadil eno izmed čebulic in vse nas je navdajal poseben občutek, da smo naredili nekaj lepega in pomembnega. V tišini smo se spomnili otrok, ki so umrli v holokavstu, in se poslovi v pričakovanju pomladi, ko bodo krokusi pokukali iz zemlje. Januarja smo jih prekrili s smrečjem, da bi omilili nizke zimske temperature. Februarja smo zaščito odkrili in z veseljem opazovali, kako so krokusi drug za drugim prihajali na površje. Učenci so komaj čakali, da so zacveteli in so jih lahko predstavili najmlajšim in preostalim učencem šole, zato smo izvedli predstavitev še za učence prvega vzgojno-izobraževalnega obdobja in izpeljali ozaveščanje na nivoju celotne šole.

Projekt *Krokus* pa ni osredotočen le na specifičen dogodek in njegovo enkratno obeleževanje, temveč učence spodbuja, da postanejo njegovi ambasadorji in svoje izkušnje obeleževanja spomina na holokavst širijo med sovrstnike in odrasle ter se zavedajo, kako pomembno je sprejemati in ceniti ljudi iz drugih kultur in etničnih skupin.

Rumeni žafrani, ki so jih učenci Osnovne šole Bičevje posadili na šolskem vrtu v trajni spomin otrokom, umrlim v holokavstu.

(Foto: Bernarda Avsenik.)

SPOMIN, OPOMIN IN KORAK V LEPŠO PRIHODNOST

Rumeni krokusi predstavljajo trpljenje in upanje. Žalost in spodbudo. Spomin in opomin. Preteklost, sedanost in prihodnost. Nekdo je nekoč rekel: *»Ko potuješ v preteklost, dobiš drobcen vpogled v prihodnost. Naredi jo lepšo.«*

Krokusov bo v našem vrtu vsako leto več in vedno več šol po svetu se bo priključilo projektu *Krokus* in krokusi bodo cveteli tudi, ko jih bo že več kot milijon in pol, več kot umrlih judovskih otrok v holokavstu, in vedno bodo prinašali ista sporočila.

Tako kot pomlad vsako leto iz še tako puste zemlje prinese novo življenje, verjamemo tudi mi, da naši pogovori, naše znanje, naše aktivnosti in naši rumeni krokusi, pomenijo korak naprej v mozaik naše skupne, lepše prihodnosti za vse ljudi.

ZDRUŽENI V RAZNOLIKOSTI

Z vključitvijo v projekt *Krokus* se mladi učijo o zgodovini Evrope in spoznavajo pomembnost Evropske unije danes ter cenijo združeno Evropo, katere temelj se nedvoumno izraža v njenem geslu *»Združeni v raznolikosti«*.

Vsemu navkljub pa skuša danes še vedno na tisoče ljudi dobiti varno zatočišče v Evropi, ki išče načine, da bi pomagala ljudem, ki bežijo pred vojno, lakoto, naravnimi katastrofami ali izkoriščanjem. Evropa ne želi ponoviti napake, ki je med drugo svetovno vojno številnim pregnanim Judom onemogočila beg iz nacistične Nemčije in takratnih okupiranih delov evropskih dežel ter jih pustila ujete znotraj meja, od koder so jih nasilno deportirali v koncentracijska taborišča, iz katerih se mnogi niso vrnili.

VERSTVA IN STRPNOST

Spotikavci v Mariboru, delo Günterja Demniga, ki na ulicah pred hišami obujajo in ohranjajo spomin na judovske družine, ki so pred holokavstom živele v njih.

(Foto: Bernarda Avsenik.)

v Sloveniji. Na ulici smo si ogledali enega izmed »spotikavcev« – spominskih kock, s pomočjo katerih so v letu 2018 simbolično vrnil prvih 23 judovskih meščanov Ljubljane in njihovih svojcev, ki so bili v drugi svetovni vojni zaradi porekla odpeljani v različna koncentracijska taborišča po Evropi.

MEDNARODNA IZMENJAVA IN MEDKULTURNE KOMPETENCE

V začetku decembra leta 2018 so nas v sklopu mednarodnega projekta *GEAR (Globalno izobraževanje in aktivno delovanje za zaščito človekovih pravic, vključenost in demokratične vrednote v medkulturnih družbah)* obiskali tudi naši prijatelji iz Osnovne šole Siniše Glavaševića iz Vukovarja na Hrvaškem, ki so nam vrnil naš obisk. Zanje smo pripravili nekaj medkulturnih delavnic in učenci obeh šol so skupaj spoznavali razlike in podobnosti šol, držav, kultur ter vsakodnevnega življenja učencev. Pokazali smo jim tudi zasaditev naših krusov in jih navdušili za tovrstne aktivnosti. Zvečer smo jim na kratko razkazali središče mesta in se skupaj povесelili v predpraznično okrašeni Ljubljani.

BRANJE IN PISANJE ZA PRAVICE Z AMNESTY INTERNATIONAL SLOVENIJE

Deseti december je tudi svetovni dan človekovih pravic, še posebej slovesno pa je bilo leta 2018, saj smo obeležili 70. obletnico sprejetja *Splošne deklaracije človekovih pravic* v Parizu. Ves mesec so učenci pisali pisma na vsakoletnem maratonu pisanja apelov društva Amnesty International Slovenije »Pišem za pravice«. V njih so se zavzeli za 5 zagovornic človekovih pravic in jim izrazili podporo ali pa pozivali voditelje njihovih držav, naj prenehajo z njihovim kršenjem. Otroci so z velikim zadovoljstvom sprejeli hitre povratne informacije, da je bil množičen svetovni pritisk, ki je vključeval tudi njihovo lastno anga-

žiranost, uspešen in da so bili prvi uspehi doseženi že februarja. Uspeh žensk, za katere so pisali, jim je utrdil vero v možnost sprememb tudi v težkih situacijah ter hkrati kljub njihovim mladim letom dal vrednost in težo njihovim stališčem in lastnemu aktivnemu delovanju. Ne nazadnje je bila tudi deklica, ki so se je dotaknile krivice v svetu in je pred 25 leti ustanovila Amnesty International Slovenije, takrat stara 16 let. V sodelovanju z Amnesty International Slovenije smo šli tudi na pohod po poti okoli okupirane Ljubljane, v kateri so med drugo svetovno vojno trpeli njeni prebivalci. Otroci pa se še posebej veselijo vsakoletne *Noči knjige*, kjer smo v letu 2019 skupaj brali knjigo Nike Kovač *Pogumne punce*, ki jo je za ta dogodek predlagalo društvo Amnesty Slovenije, in izvedli delavnice na temo človekovih pravic, brali knjige po svojem izboru in se kot vrhunec, poleg dolge, skupaj preživete noči, sladkali ob »multikulti« večerji, ki vsako leto nastane pod pridnimi rokami sodelujočih otrok, njihovih staršev in učiteljic.

SREČANJE S PREŽIVELIMI TABORIŠČNIKI IN OBISK KONCENTRACIJSKEGA TABORIŠČA

Konec januarja leta 2019 so si učenci in učenke 9. razreda v sklopu tehniškega dne ogledali ameriško-poljski dokumentarni film *Pot v holokavst* režiserja Paula Bachowa, nato pa odšli v Muzej novejšje zgodovine Slovenije, da bi poslušali pričevanja taboriščnika Dušana Stefančiča, ki je kot najstnik preživel strahote kar šestih koncentracijskih taborišč, in prisostvovali učni uri *Taboriščni sistemi med drugo svetovno vojno in ogled pričevanja preživele taboriščnice*. Za učence je prav pričevanje preživelih taboriščnikov neprecenljiva izkušnja, kar so tudi sami zapisali v svoja razmišljanja.

Leta 2018 je Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport našo šolo izbralo za obisk koncentracijskih taborišč Mauthausen in Gusen. Naši učenci in učenke so pripravili program za komemoracijo pred slovensko spominsko ploščo nasproti krematorija v taborišču v Gusnu in njihovo branje pisem taboriščnikov ob spremljavi violine s temo iz filma *Schindlerjev seznam* je vsem prisotnim napolnilo oči s solzami. Učenci so izdelali tudi glinena venčka in ju položili v Gusnu ter ob spomeniku v spomin umrlim slovenskim žrtvam v KT Mauthausen. Ob vodenju kustosinje dr. Monike Kokalj Kočevar ter pripovedovanju

Del razstave v kompleksu Mauthausen–Gusen, ki predstavlja taboriščnika, ki nosita umrlega sotrpina.

(Foto: Bernarda Avsenik.)

Obisk učencev v taboriščih Mauthausen in Gusen s preživelim taboriščnikom Dušanom Stefančičem.

(Foto: Bernarda Avsenik.)

osebnih izkušenj preživelega taboriščnika Dušana Stefančiča so učenci na lastne oči videli pretresljive ostanke in se vživljali v življenje taboriščnikov ter doživeli izkušnjo, ki se jim je po njihovih besedah zapisala v srce in se bodo trudili, da bodo s svojimi ravnanji preprečili, da bi se kaj takega še kdaj ponovilo.

V začetku februarja 2019 sem izkoristila priložnost in skupino učenk peljala na Osnovno šolo Jožeta Hudalesa v Jurovski Dol, kjer je gospa Milena Kokol organizirala program spomina na holokavst in kot pričevalko povabila gospo Eriko Fürst. Njena pretresljiva zgodba preživetja, ko je bila kot 13-letna deklica iztrgana iz domačega okolja in skupaj z družinskimi člani deportirana v zloglasno taborišče Auschwitz in ki jo kljub visoki starosti še vedno tako natančno in čustveno deli s poslušalci, še vedno odmeva v nas.

Učenci in učenke so med vsemi dejavnostmi spoznavali, da holokavst niso številke, pač pa ljudje. Posamezniki, njihove zgodbe iz preteklosti, njihova sedanost in prihodnost. Zato tudi gospa Erika po mnogih letih tišine danes poleg izkušnje v holokavstu spregovori tako o svojem srečnem otroštvu v predvojnem času kot tudi povojnih stiskah Judov v novi državi in lepih ali pa manj prijetnih trenutkih, s katerimi se je srečevala in se še srečuje v svojem okolju.

Del spominske komemoracije, ki so jo ob dnevu osvoboditve taborišč Mauthausen in Gusen pripravili učenci Osnovne šole Bičevje pred obeležjem slovenskih žrtev holokavsta v taborišču Gusen.

(Foto: Bernarda Avsenik.)

OBISK SINAGOG MARIBOR IN OBELEŽIJ IZ DRUGE SVETOVNE VOJNE

Na poti v Ljubljano so nam prijazno odprli še sinagogo Maribor, eno izmed najstarejših ohranjenih sinagog v Evropi, in učenkam predstavili življenje judovske skupnosti skozi zgodovino. Na kratkem sprehodu skozi mesto smo se med drugim ustavili tudi ob sodnih zaporih, kjer je bilo v času druge svetovne vojne zaprtih mnogo zavednih Slovencev, in bližnjem spomeniku, ki je posvečen 661-im ustreljenim talcem.

MEDNARODNI INSTAGRAM NATEČAJ »V ISKANJU SVOBODE« (»IN SEARCH OF FREEDOM 1968–2018«)

Decembra 2018 so izbrane fotografije naših učencev in učenk, ki so jih poslali na mednarodni natečaj, še krožile po razstavah v zgodovinskih inštitucijah Evrope (Ljubljana, Varšava, Barcelona) in odražale njihova razmišljanja o svobodi, februarja 2019 pa so najbolj navdušeni že prinesli svoje prve nove fotografije, ki ponazarjajo zidove, ki so še vedno okrog nas in omejujejo naša življenja. Zidovi v naših okoljih ali zidovi v naših glavah.

SLOVENKE V PRETEKLOSTI IN POSTAVITEV MEDNARODNE RAZSTAVE RISB OB PRAZNIKU ŽENSK

Osmega marca 2019 smo ob mednarodnem prazniku žensk na šoli odprli razstavo risb, ki so jih izdelali naši učenci in učenke ter njihovi vrstniki iz Mehike, Italije, Ugande in Vietnama, da bi v sklopu projekta *Femina* predstavili nekaj žensk iz svojih držav. Pogovarjali smo se o težkem in pogosto neenakopravnem položaju žensk v preteklosti in izpostavili nekaj pomembnih žensk iz slovenske zgodovine. Učenci so izmed njih izbrali Barbaro Celjsko, Almo Karlin, Ivano Kobilco, Franjo Tavčar, dr. Franjo Bojc Bidovec in Angelo Vode ter pri urah likovne umetnosti izdelali njihove portrete. Vsaka izmed portretiranih žensk drži v rokah simbol, ki predstavlja njeno osebnost ali eno izmed njenih lastnosti, ki so navdušile otroke, barve, ki so jih uporabili v simbolih, pa odražajo njihova sporočila.

AKTIVNI DRŽAVLJANI V SKLADU Z NAČELI IN VREDNOTAMI EVROPSKE UNIJE

Načela in vrednote Evropske unije temeljijo na človekovih pravicah in zakonih, ki veljajo enako za vse evropske državljane, ne glede na njihov spol, starost, etnično pripadnost, sposobnost, spolno usmerjenost ali verski nazor. Vendar je treba vedeti, da genocid ni bil nikoli enkratni dogodek v določenem času, ampak postopen proces, ki se začne, ko diskriminiranje, rasizem in sovraštvo niso ustavljeni in ko se ljudem odrečejo človekove in državljanske pravice. Zato je pomembno, da spoštujemo drug drugega, smo občutljivi na nepravilnost in o tem spregovorimo oziroma se ustrezno odzovemo.

PRAVIČNIKI MED NARODI

V mnogo hujših razmerah so se med drugo svetovno vojno odzvali »pravičniki med narodi«, med katerimi je tudi vedno več Slovencev, ki jih je gnala skupna želja pomagati soljudem, kljub zavedanju, da bi s tem lahko ogrozili svoje življenje. Drevesa, ki so jih posadili njim v čast v spominskem parku muzeja holokavsta Yad Vashem v Jeruzalemu, so prerasla v pravi gozd, ki se še povečuje. Sprehod med njimi v tišini prenaša zahvalo na tisoče Judov, ki danes živijo in dolgujejo življenje tem pogumnim ljudem.

SKLEP

Učenca sta spotikavce na Igriški ulici v Ljubljani obdala s cvetjem.

(Foto: Bernarda Avsenik.)

Vsem ljudem, ne glede na njihov družbeni ali materialni status, starost, raso, vero, kraj bivanja itd., pripadajo enake, neodtujljive človekove pravice, ki jih moramo vsi spoštovati in se zanje boriti. Žal še danes niso vsem in povsod zagotovljene in vedno obstaja nevarnost, da se lahko nekoč nam ali našim najbližjim zgodi, da jih bo kdo poskušal odvzeti. Gre za tisočletja preizkušen način nadvlade posameznikov nad drugimi in manipulacijo z ljudskimi množicami, zato je pomembno, da mlade že zgodaj s pomočjo konkretnih preteklih in aktualnih primerov ozaveščamo in opolnomočimo z znanjem, zavedanjem samega sebe in strategijami, ki jim bodo pomagale spregledati kritične situacije in se v njih ustrezno odzvati. Treba jih je naučiti izražanja lastnega

mnenja in stališč na temelju vrednot, ki bodo vodile njihova življenja v spoštovanju in sobivanju z drugimi in drugačnimi v strpni in multikulturni družbi.

VIRI IN LITERATURA

Amnesty International Slovenia. Dostopno na: <https://www.amnesty.si/pisem-za-pravice-maraton>, dostop: 1. 12. 2018.

Bachow, P. (2014). *Pot v holokavst* (dokumentarni film). ZDA.

Centropa. Dostopno na: <https://www.centropa.org/travel/ruth-ellen-gruber/vienna>, dostop: 1. 1. 2018.

The Crocus Project: Remembering the Holocaust and Learning Lessons for Contemporary Europe. Več informacij je na povezavi <https://hetireland.org/programmes/crocus-project/>, dostop: 4. 9. 2018.

Muzej novejšje zgodovine, mednarodni natečaj. Dostopno na: <http://www.muzej-nz.si/en/in-search-of-freedom-1968-2018/>, dostop: 2. 2. 2018.

Steiner, M. (1964). *Vojak z zlatimi gumbi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Dr. Dragan Potočnik

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

SEKUNDARNI PISNI VIRI PRI OBRAVNAVI IZBIRNE TEME *STIČIŠČA KULTUR* V DRUGEM LETNIKU GIMNAZIJE

Dr. Dragan Potočnik

Faculty of Arts, University of Maribor

SECONDARY WRITTEN SOURCES WHEN DISCUSSING THE ELECTIVE TOPIC *CROSSROADS OF CULTURES* IN THE SECOND YEAR OF GENERAL SECONDARY SCHOOL

IZVLEČEK

O sekundarnih pisnih virih govorimo, kadar ni neposrednega stika med avtorjem vira in dogodki ali stanji, marveč je med avtorjem vira ter dogodki ali stanji eden ali več posrednikov. Sekundarni pisni viri so torej poročila, ki črpajo svoje znanje iz ohranjenih in dostopnih poročil. Strokovno-znanstvena literatura je praviloma namenjena ljudem, ki že imajo določeno strokovno predznanje. Za dobro znanstveno in strokovno literaturo velja, da avtor točno navaja, na podlagi katerih virov ali raziskav je prišel do svojih spoznanj. Prav tako mora podati informacije o tem, česar znanost še ne ve oziroma česar ni mogoče dokazati. Taki znanstveni opisi zahtevajo veliko truda pri branju, saj vsebujejo zelo veliko citiranj virov. Poljudno-

ABSTRACT

We talk about secondary written sources when there is no direct contact between the source's author and the events or state of affairs, but when there is at least one intermediary between them. Therefore, secondary written sources are accounts that draw their knowledge from the preserved and accessible accounts. Professional and scientific literature is generally intended for people who already possess certain prior expert knowledge. Good scientific and professional literature is written by authors who mention the exact sources or research studies on which their findings are based. Moreover, the author has to provide information as yet unknown to science or which cannot be proved. Such scientific descriptions require a great ef-

znanstveni opisi tega ne vsebujejo. Namenjeni so širšemu občinstvu »*radovednih laikov*«. Značilnost takšnih del je zanimiv način pripovedovanja, ki v prvi vrsti ne podaja spoznanj o zgodovinskih odkritjih in interpretacij, temveč zmožnost podoživljanja in vživetje v samo pripoved. Njena prednost je predvsem v tem, da kompleksne stvari predstavlja na laže razumljiv način.

Ključne besede: zgodovinski viri, sekundarni pisni viri, strokovno-znanstvena literatura, poljudno-znanstvena literatura, stičišča kultur

fort from the reader as they cite many sources. Popular science descriptions, on the other hand, do not. They are intended for a wider audience of »*curious laypeople*«. Such works are characterised by an interesting narrative technique, which does not primarily impart findings about historical discoveries or interpretations, but rather provides the chance to relive and become engrossed in the narrative itself. Its main advantage is that it presents complex matters in a way that is easier to understand.

Keywords: historical sources, secondary written sources, professional and scientific literature, popular science literature, crossroads of cultures

UVOD

Zgodovinska znanost temelji na zgodovinskih virih, njihovem kritičnem pretresu, primerjanju, ugotavljanju zanesljivosti in njihovem sintetiziranju. Prav zaradi tega je to dejstvo treba nujno upoštevati tudi pri pouku zgodovine in na prvo mesto med vsemi učnimi viri postaviti prav zgodovinske vire.¹

Poudariti je treba tudi, da dajejo zgodovinski viri tudi pravo materialno podlago za resnično razumevanje zgodovinskih dejstev in pojavov. Edino zgodovinski viri pa ne le širijo že v učbenikih dane zgodovinske sinteze, ampak jih tudi poglobijo, zaradi česar postane učencem gradivo razumljivejše, pouk zgodovine pa bolj življenjski.²

Pisni viri predstavljajo najpomembnejši vir za rekonstrukcijo preteklosti. Od odkritja pisave in še posebej od odkritja tiska vedno bolj naraščajo pisna pričevanja. Med ta spadajo med drugim: odlomki iz letopisov in kronik, stare listine, privilegiji in pravice iz zgodovine mest, odlomki iz mestnih knjig, zapiski državnih, deželnih in cerkvenih zborov in skupščin, izvlečki iz urbarjev, pisma itd. Od 19. stoletja dalje se je uveljavila delitev pisnih virov na pripovedne in dokumentarne. K pripovednim štejemo kronike, anale, monografije, biografije, zgodovinske epe. K dokumentarnim virom pa štejemo listine, akte, matične knjige, časnike ipd. Ta delitev je le formalna in nam služi kot osnovna informacija, tako npr. napis na rimski stavbi spada po tej delitvi k dokumentarnim virom. Predstavlja pa lahko več kot dokument: lahko je služil npr. propagandističnim, ideološkim namenom.

Posebnost antičnih in srednjeveških pisnih virov je, da so napisani v grškem in latinskem jeziku, kar otežuje uporabo pri pouku zgodovine, saj potrebujemo prevajalca. Starejše vire, zlasti srednjeveške, označuje tudi nenavaden jezikovni slog, običajen za takratne dvorske in deželne pisarne, ki pa je današnjim učencem teže razumljiv. Če torej želimo takšen pisni vir uporabiti pri pouku zgodovine, ga moramo didaktično predelati, skrajšati in ga jezikovno poenostaviti. Stare izraze in neznane besede posebej obrazložimo ali jih poenostavimo. Didaktična uporaba nekaterih listin zahteva tudi posebno znanje pomožnih zgodovinskih ved.

Z uporabo virov za novi vek in sploh sodobno zgodovino je precej drugače. Predvsem za 19. in 20. stoletje je zelo veliko pisnih virov. Ob tem se pri pouku zgodovine srečujemo s

¹ Weber, T. (1987). Zgodovinski viri (pisni, materialni in statistični podatki) pri pouku zgodovine. V: *Sodobna pedagogika*, letnik 38/7-8, str. 381.

² Weber, T. (1981). *Teorija in praksa pouka zgodovine v osnovni šoli*. Ljubljana: DZS, str. 64–65.

problemom, kateri vir izbrati. Poleg tega je za raziskovanje in didaktično obdelavo še dodaten izziv, ki je povezan z velikansko razsežnostjo medijev. V 20. stoletju spadajo k virom zgodovinarja tudi zapisovanje zvoka, radijski in filmski in televizijski posnetki. Težnja po življenjskosti pri pouku zgodovine je opozorila tudi na vire, ki prej niso bili pomembni, tako npr. kuharski recepti, zapiski in dnevniki »preproste ženske« ali »preprostega moškega«, ki sicer niso bili namenjeni objavi. Dokument iz novejšje dobe je tudi laže uporabljiv, zlasti če je pisan v slovenskem jeziku. Njegova interpretacija je manj zahtevna.³

Poleg primarnih virov ali virov iz prve roke poznamo še sekundarne vire.

SEKUNDARNI PISNI VIRI

O sekundarnih pisnih virih govorimo, kadar ni neposrednega stika med avtorjem vira in dogodki ali stanji, marveč je med avtorjem vira ter dogodki ali stanji eden ali več posrednikov. Sekundarni pisni viri so torej poročila, ki svoje znanje črpajo iz ohranjenih in dostopnih poročil.⁴

Sekundarno literaturo delimo v dve veliki skupini:

- strokovno-znanstveno in
- poljudnoznanstveno.

Strokovno-znanstvena literatura je praviloma namenjena ljudem, ki že imajo določeno strokovno predznanje. Za dobro znanstveno strokovno literaturo velja, da avtor točno navaja na podlagi katerih virov ali raziskav je prišel do svojih spoznanj. Prav tako mora podati informacije o tem, česar znanost še ne ve oziroma česar ni mogoče dokazati. Taki strokovno-znanstveni opisi zahtevajo veliko truda pri branju, saj vsebujejo zelo veliko citiranj virov. Poljudnoznanstveni opisi tega ne vsebujejo. Namenjeni so širšemu občinstvu »radovednih laikov«. Značilno za takšna dela je zanimiv pripovedni način, ki v prvi vrsti ne podaja spoznanj o zgodovinskih odkritjih in interpretacij, temveč zmožnost podoživljanja in živjetje v samo pripoved. Njena prednost je predvsem v tem, da kompleksne stvari predstavlja na laže razumljiv način. Kljub vsemu pa jo moramo sprejemati z določeno distanco. Pri tem si lahko pomagamo z naslednjimi vprašanji:

- Ali avtor upošteva tudi druge nazore?
- Ali se opira na vire in druga znanstvena dela?
- Ali jasno priznava, česa ni mogoče dokazati oz. kaj ni natančno znano?
- Ali zadržano rekonstruira situacije, o katerih je zelo malo znanstveno dokazanih dejstev?⁵

Med številnimi strokovnimi in poljudnoznanstvenimi deli je mogoče zaslediti tudi biografije, ki prikazujejo življenje in delo pomembnejše zgodovinske osebe, pri čemer upoštevajo tudi politične, duhovne in socialne dogodke, ki so vplivali na njeno življenje, ter monografije, ki se osredotočajo samo na eno področje ali eno specifično vprašanje.⁶

Kadar delamo s sekundarno literaturo, je treba najprej določiti, kaj pravzaprav obravnava tema, katero osrednje vprašanje zasleduje in do kakšnih spoznanj je prišla (osrednje sporočilo). Pri tem lahko zgodovinsko podajanje raziskujemo s pomočjo naslednjih vprašanj:

- Kaj je bilo ugotovljeno?
- Kaj je bilo s tem razloženo (analiza)?
- Kako se to vrednoti (interpretacija)?

³ Dr. Bauer, V., dr. Böttcher, Ch., dr. Gleba, G., prof. dr. Günther-Arndt, H., dr. Hoffmann, D., Hoffmann-Mosolf, S., dr. Keitz, Ch., dr. Schaap, K., Teghtmeier-Blank, R., Zwölfer, E., prof. Zwölfer, N. (1998). *Methodenarbeit im Geschichtsunterricht*. Berlin: Cornelsen, str. 33
(v nadaljevanju Dr. Volker Bauer, 1998).

⁴ Grafenauer, B. (1980). *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, str. 252–257.

⁵ Dr. Volker Bauer, 1998, str. 28.

⁶ Prav tam.

Nato sledi pregled besedila in kritična presoja le-tega. Pri tem je treba najprej raziskati členitev in miselni tok, da bi ugotovili, ali obstajajo logični prehodi in sklepi. Nato lahko sledi analiza perspektive podajanja – ali avtor upošteva več perspektiv ali navaja za povezave med posameznimi dogodki samo en vzrok. Nato se lahko podrobneje posvetimo jeziku in pojmovanju besedila.

S pomočjo naštetih vprašanj lahko ugotovimo, ali je bil avtor pri podajanju zgodovine morda zavezan določeni ideologiji. To delo nam lahko olajša primerjava z drugimi besedili. Pogosto namreč šele s primerjanjem ugotovimo, s kakšne perspektive in s kakšnim spoznavnim interesom se je avtor lotil pisanja svojega dela, katera vprašanja si je pri tem zastavljal in katerih se je hote ali nehote izogibal.⁷

PRIMERI SEKUNDARNIH PISNIH VIROV ZA OBRAVNAVO IZBIRNE ŠIRŠE TEME *STIČIŠČA KULTUR*⁸ V DRUGEM LETNIKU GIMNAZIJE⁹

UČNA VSEBINA: *ARABCI*

V dolgem obdobju od 10. do 18. stoletja je islamski svet doživel pravi razcvet, pa vendar tudi številne padce, ki so tudi povzročili, da je bil islamsko-arabski svet ob začetku industrijske revolucije le še blede senca nekoč središča kulture in omike.

Versko in posvetno središče kalifata se je najprej s področja Meke preselilo v Damask, zatem pa, pod močnim vplivom perzijske kulture, v Bagdad. Tam je v času vladavine kalifov Abasidov (750–1258), islam doživel zlato dobo – politično trdnost ter gospodarski in kulturni razcvet. V Bagdadu so se sestajali učenjaki, pesniki in umetniki z vsega sveta in si izmenjavali duhovne zaklade arabskega, perzijskega, krščanskega in indijskega sveta.

Kljub poskusom abasidskih kalifov, da bi ohranili politično enotnost islamskega sveta, pa je ta na začetku 10. stoletja postajal vse bolj neenoten. Kalifat je razpadel na tri velike enote, kalifate: abasidski na območju Prednje Azije, Kordobski kalifat (v današnji Španiji) in na območje Severne Afrike.

KORDOBSKI KALIFAT

Že kalifi dinastije Omajadov so v začetku 8. stoletja prodrli na Pirenejski polotok, kjer so premagali Zahodne Gote in v nekaj letih zavzeli njihovo državo. Kristjani so obdržali le redko naseljene predele v Pirenejih in kraljestvo Asturijo. Omajadska dinastija se je na polotoku obdržala vse do leta 1031. Prav padec omajadskega kalifata je povzročil, da so neodvisne španske kraljevine prešle v ponovno osvajanje polotoka (rekonkvista). V stoletja trajajočih bojih (od 11. do 15. stoletja) proti Mavrom so majhna španska kraljestva do konca 15. stoletja spet osvojila celotni Pirenejski polotok.

Prostor današnje Španije je v obdobju srednjega veka predstavljal prostor, kjer sta se stikali umetnost in znanost Vzhoda in Zahoda. To je bilo posebej ustvarjalno obdobje, ki je pripravilo pot prodoru antičnih znanosti v Evropo. Tako je tudi prek Judov in Arabcev Evropa spoznala antično in orientalsko znanost in prek nje tudi dela mnogih starogrških

⁷ Prav tam, str. 28–30.

⁸ *Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina. Splošna gimnazija. Obvezni predmet (280 ur).* Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2008, str. 25–26. Dostopno na: http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2013/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf, dostop: 24. 10. 2019.

⁹ Avtor je izbral in pripravil besedila za tri učne vsebine: *Arabci, Afrika ter Indija in Indokitajska*. Vsebine je mogoče najti tudi v avtorjevih knjigah: *Azija med preteklostjo in sedanostjo, Iran med islamom in Perzijo* ter knjigo *Afrika, kontinent prihodnosti*, ki bo izšla v letu 2019.

učenjakov. V ta namen je bila leta 1130 v Toledu ustanovljena šola za prevajalce.

V umetnosti se je uveljavil stil, imenovan mudéjar, mešanica evropskih in arabskih elementov. Značilnost tega sloga so bile strehe, okrašene z zeleno glazirano opeko in keramičnimi mozaiki. Od 14. stoletja so se muslimanski vladarji odvrčali od strogega sloga svojih predhodnikov in gradili sijajnejše in bolj posvetne stavbe. Prvi zgled tega novega pojmovanja arhitekture je slavna Alhambra v Granadi (Kvalat al hamra – rdeča citadela).

Še bolj slavna po svoji omiki je bila Kordoba. Tja so se hodili učiti Evropejci iz krščanskih dežel. Po učenjaki kordobskega kalifata so se Evropejci seznanili z astronomijo, algebro in kemijo. Iz jezika Arabcev je prišlo v evropske jezike mnogo besed (magazin, tarifa, cifra, algebra, zenit). Po Arabcih so se Evropejci seznanili z mnogimi deli največjega filozofa starega sveta Aristotela in s Ptolemajevimi spisi o astronomiji. Arabcem pa gre tudi zasluga, da so na Zahod prinesli papir iz Severne Afrike in Vzhoda. Uporaba papirja je v Španiji dokumentirana že od 9. stoletja dalje.

Mošeja Koutoubia v Marakešu v Maroku.
(Foto: dr. Dragan Potočnik.)

SEVERNA AFRIKA

Omajadi so v začetku 8. stoletja osvojili tudi Severno Afriko. Na tem območju je prišlo do zlitja dveh kultur: berberske v Magrebu in prodirajoče arabske. V 10. stoletju je dinastija Fatimidov odcepila območje današnjega Egipta od prej enotnega Abasidskega kalifata. Na območju Severne Afrike so tako ustvarili šiitski kalifat. Dinastija se imenuje po Fatimi, hčerki preroka Mohameda in ženi četrtega kalifa Alija. Ta velja za prvega šiitskega kalifa za razliko od njegovih naslednikov Omajadov in Abasidov, ki so suniti.

V obdobju Fatimidov (do leta 1171) se je območje ob Nilu zaradi njihove uspešne osvajaalne politike in podpore trgovini razvilo v cvetočo državo. Območje je postalo stičišče civilizacij: sredozemske Evrope, Prednje Azije in Severne Afrike. Dinastija Fatimidov je ustanovila novo prestolnico, današnji Kairo (al-Kahira – Zmagovita), ki je kmalu postal cvetoče trgovsko središče (ugodna lega ob Nilu). Mesto je doživelo tudi izjemen kulturni razcvet, ki se je najbolj jasno kazal v arhitekturi: mošeja al Azhar in univerza z istim imenom, ki je hkrati ena najstarejših na svetu.

Nov vzpon je Egipt dosegel v času egipčanskih mamelukov, ki so se polastili oblasti sredi 13. stoletja. Sultani te dinastije so bili slavni vojščaki, ki so ustavili in premagali tako Mongole kot tudi križarsko vojsko. Pomembni so tudi kot podporniki umetnosti. Kairo je bil spet cvetoča prestolnica z živahnim trgovskim središčem. Mesto je slovelo po mošejah, medresah in mavzolejih. Sredi 14. stoletja je bila v Kairu zgrajena najbolj znana mošeja iz obdobja vladanja mamelukov, to je mošeja sultana Hasana.

PREDNJA AZIJA

Tudi na območju Osrednje Azije so nastale neodvisne države Samanidov in Bujidov. S Samanidi se je na območju današnjega Uzbekistana v 10. stoletju začela zlata doba. Trgovske poti (svilna cesta) so omogočile razcvet obrti, vse to pa je pospeševalo razvoj znanosti, umetnosti in kulture. Središče države je bilo starodavno mesto Buhara, kjer sta na dvoru Samanidov živela slavna učenjaka Avicenna in Al Biruni ter pesniki (Firduzi).

V 11. stoletju je na območju Osrednje Azije zavladała nova dinastija – turških Seldžukov. Ti so sredi 11. stoletja odstavili celo kalifa in začeli s širjenjem svoje oblasti daleč proti Sredozemlju. Bizantincem so odvzeli velik del Anatolije, kjer so med drugim ustanovili

tudi sultanat Rum, ki je izjemno močno vplival na dogajanje v Evropi.

V drugi polovici 13. stoletja so področje Prednje Azije osvojili Mongoli. Povzročili so pravo razdejanje. Leta 1258 so v Bagdadu ubili zadnjega kalifa iz dinastije Abasidov. Razmere pa so se vendarle že kmalu uredile. Mongole je bogata islamska kultura povsem vsrkala. Proti koncu 13. stoletja so se ti drzni in neusmiljeni osvajalci že spreobrnili v islam. Za območje Prednje Azije, še posebej za Perzijo, je sledila nova zlata doba tako na področju gospodarstva kot tudi kulture in umetnosti. To je čas, ko so ustvarjali perzijski pesniki, ki jih še danes prištevamo med največja imena svetovne književnosti – Hafez, Rumi in Saadi.¹⁰

NOVI VEK IN ISLAM

V obdobju evropskega novega veka je islamski svet doživel tri viške:

- vladavina Mogulov v Indiji,
- obdobje dinastije Safavidov v Perziji in
- osmanska Turčija.

PERZIJA V ČASU SAFAVIDOV

V začetku 16. stoletja je Perziji zavladała domača dinastija Safavidov, ki je vladala dobri dve stolet-

ji in državi prinesla nov razcvet. Vrhunec je deželna doživela v času vladanja šaha Abasa I. Velikega (1588–1629). Temeljita prenova države (nove ceste, gradnja karavanserajev, medres, novih namakalnih sistemov) je prinesla tudi blagostanje prebivalstva in razcvet umetnosti. Šah Abas je dal pozidati novo prestolnico Esfahan v eno najlepših mest, kjer lahko še danes občudujemo številne čudovite mošeje, medrese, karavanseraje in bazarje. Kupole mošej so prekrute z mešanico modrih, belih in rumenih geometrijskih vzorcev iz emajlirane keramike. To pa je tudi čas, ko so nastale dvorne delavnice, v katerih so izdelovali izjemne preproge, po katerih Iran slovi še danes. Tudi v tem času je v Perziji vladala velika strpnost do drugače verujočih.¹¹

Iransko (šiitsko) sveto mesto Mashad.

(Foto: dr. Dragan Potočnik.)

¹⁰ Potočnik, D. (2006). *Azija med preteklostjo in sedanostjo*. Maribor: Založba Pivec, str. 37–60.

¹¹ Lunde, P. (2005). *Islam – A Brief History*. London: Dorling Kindersley, str. 72.

CITAT IZ PRIMARNIH VIROV (ZA LAŽJO PRIMERJAVO MED SEKUNDARNIMI IN PRIMARNIMI ZGODOVINSKIMI VIRI)

John Chardin, ki se je kot trgovec mudil v Perziji med letoma 1660 in 1670, ko je tam vladal Abas II., je v svojih zapiskih o tej deželi med drugim zapisal:

»Vlada v Perziji se je obnašala presenetljivo humano, in to v veliko večji meri, kot bi človek pričakoval od despotske oblasti, v kateri vlada samovolja. Ali je še kje kakšna dežela, kjer bi bili davki nižji? Ljudstvu ni treba plačevati davka na kapital in osnovna živila, tudi vse stvari za vsakdanje potrebe so oproščene davkov. Ali lahko neka država ravna s svojimi državljani bolj humano in z večjim razumevanjem? Govorimo lahko o pravi zvezi med zemljiškimi posestniki in njihovimi hlapci, kjer se dobički in izgube delijo enakomerno med obe strani in kjer morajo revni trpeti manj /.../ Ta država je najbolj cvetoča in najsrečnejša na svetu /.../ Vedno mislim, da je za presojo modrosti neke vlade potrebno povprašati skupino prebivalcev, po možnosti manj premožnih. V Perziji, v mestih in na deželi, so ljudje dobro oblečeni in dobro hranjeni; vsi imajo vse dobrine, ki so potrebne za spodobno življenje, pri tem pa ne delajo niti pol toliko kot mi. Celo manj premožne ženske nosijo srebrne verižice na rokah, na nogah in okoli vratu, nekatere se krasijo celo z zlatniki /.../ V nasprotju z nami ima perzijsko ljudstvo veliko prednost, da ga ne mučijo z verskimi vprašanji. Njegovi duhovniki niso niti dovolj številni niti dovolj bogati, poleg tega pa niso toliko nagnjeni k spletkarjenju, da bi nadlegovali prebivalce. Ne pravim sicer, da bi si tamkajšnji ljudje smeli izbrati novo vero, prestopiti v krščanstvo ali častiti malike. S tem želim povedati samo, da ljudi nikoli ne silijo, naj hodijo v mošeje, in da jih ne preganjajo, če niso dovolj verni.«

John Chardin, Voyages, 1723, knjiga VIII. V: Wilfrid Blunt: *Isfahan, biser Perzije*.¹²

Znameniti trg v Esfahanu, ki je bil zgrajen med leti 1598–1629, v času dinastije Safavidov, z razkošnimi fontanami in znamenitimi zgradbami.

(Foto: dr. Dragan Potočnik.)

UČNA VSEBINA: AFRIKA

V obdobju zrelega in poznega srednjega veka, ko so v Aziji doživljale razcvet islamska, kitajska in številne druge kulture, je tudi Afrika doživljala svojo zlato dobo. Za razliko od azijskega kontinenta na področju Afrike ne zasledimo večjih kulturno-zgodovinskih spomenikov. Prav zaradi tega je bilo v Evropi dolgo časa razširjeno mišljenje, da je afriška

¹² Prevod se nahaja v knjigi *Človek in čas. Absolutizem*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1998, str. 27.

zgodovina skromna in da ni primerljiva z evropsko ali azijsko. Toda tudi v Afriki so že od antičnih časov dalje obstajale države. Ena najmogočnejših v svetovni zgodovini je bila egiptovska, ki je močno vplivala tudi na kraje južno od Sahare.

OBMOČJE ZAHODNE AFRIKE

V času evropskega srednjega veka je za zgodovino Afrike zelo pomembno širjenje islama. Tako so Arabci osvojili predele današnjega Egipta že sredi 7. stoletja, kmalu pa se je islam z osvajanji ali trgovino razširil tudi preko Sahare. Trgovci so po čezsaharskih poteh prinašali v črno Afriko sol, železo, baker, tkanine. Od tam pa so tovorili zlato, sužnje, slonovino, začimbe. Na področju Zahodne in Osrednje Afrike je bilo v tem času več mogočnih držav. Za najstarejšo črno afriško državo velja kraljestvo Gana. Območje te srednjeveške afriške države ni bilo enako ozemlju današnje države Gane, ampak se je razprostiralo od Atlantika pa skoraj vse do karavanskega središča Timbuktu ob zgornjem toku reke Niger. Ko se je leta 1957 nekdanja britanska kolonija Obala zlata osamosvojila, si je, v znamenje občudovanja nekdanje veličine kraljestva Gane, izbrala ime po tej srednjeveški mogočni kraljevini.

Na obsežnem ozemlju kraljevine so živela različna plemena, ki so se ukvarjala z ovčerejo in poljedelstvom. Deželo so pogosto imenovali Uagadugu – dežela ovčjih čred. Podnebje na območju podsaharske Afrike je namreč precej vlažno in primerno tako za poljedelstvo kot tudi za ovčerejo. Bolj pomembna od kmetijstva je bila trgovina. Širno območje kraljestva so zavzemala tudi območja na robu Sahare, kjer so bila številna trgovska mesta. Tja so prihajale trgovske karavane in prinašale blago s področja Sredozemlja. Glavno gansko blago pa je bilo zlato. Kraljestvo je namreč najbolj znano po imenu Dežela zlata. Med današnjim Senegalom in državo po imenu Niger so bili številni rudniki zlata. Arabski popotnik in pisec Ibn Haukal, ki je tod potoval sredi 10. stoletja, je o ganskem vladarju zapisal: »Kralj Gane je najbogatejši mož na svetu.« Tudi v kasnejših arabskih zapisih lahko preberemo, da so kralji kraljestva Gana neizmerno bogati. Kljub bogastvu pa so ostanki kraljestva zelo skromni.

Bogastvo kraljestva je privabljal tudi posameznike (misijonarje), ki so tod začeli širiti islam. Največjo nevarnost so predstavljali Almoravidi, mavrsko-španska dinastija, ki je ob koncu 11. stoletja združila Severno Afriko in muslimansko Španijo v enotno državo. Sredi 11. stoletja so Almoravidi začeli versko vojno, prodrli so proti severu in ustanovili novo prestolnico Marakeš, ki se nahaja v današnjem Maroku. Po krvavih bojih so leta 1076 zavzeli gansko trgovsko središče Kumbi Saleh na jugu današnje Mavretanije. Čeprav so Almoravide kmalu pregnali, pa Gana ni mogla več doseči nekdanje slave in moči. Sredi 13. stoletja je bila dokončno podjarmljena.

Za naslednico mogočnega ganskega kraljestva velja država Soso. Ustanovili so jo Soninkejci, trgovci, ki so pred tem ustanovili tudi Gano. Kraljevina se je razcvetela v 11. in 12. stoletju. Soninkejski vladarji so bili animisti in odločni nasprotniki islama, ki se je v tem času že močno utrdil tudi na območju južno od Sahare. Že pred 13. stoletjem pa je tod nastala tudi skromna kraljevina Manding ali Mali. Sestavljena je bila iz plemenskih skupnosti in manjših kraljestev. Najvažnejše plemenske skupnosti so vodile družine, ki so bile znane po umetnosti lova in magije. Soninkejci, ki so veljali za odlične trgovce, so prihajali na njihovo ozemlje predvsem zaradi trgovine z zlatom. Tudi zato je Manding dobil kmalu pomembno gospodarsko vlogo. Prav ekonomska moč jim je že kmalu omogočila, da so se povsem osvobodili vedno večje prevlade sosednjega kraljestva Soso.

Mali, ki je ležal ob zgornjem toku reke Niger in so ga ustanovili Mandingi, je doživel največji razcvet v času kralja Sundžata, ki je vladal v prvi polovici 13. stoletja. Legenda o velikem vladarju pravi, da se je bolni vladarjevi ženi rodil bolni sin, ki se je vse do sedmega leta plazil po vseh štirih. Ime mu je bilo Sundžata ali Mari Džata, kar pomeni »malijski lev«. Nekega dne se je Sundžata, naveličan nasilja sosojskega vladarja in ob pogledu na revščino svoje domovine, odločil, da bo pomagal svoji deželi. Prosil je za železno palico, da bi se lahko dvignil na noge. Palica se je pod njegovo težo zvila, ne da bi se zlomila. Z drugo in tretjo se je zgodilo prav tako. Nazadnje so mu dali žezlo njegovega očeta. Ko se je naslonil na kraljevski simbol, se je Sundžata končno postavil pokonci. Začela se je bogata zgodovina dežele Mandingov. Sundžata je ves čas svoje vladavine državo Mandingov povečeval, bogatil in jo tudi poenotil. Ko je leta 1255 umrl, je za seboj zapustil mogočno državo, ki je bila stabilna in bogata. Njegov naslednik, kralj po imenu Mansa Ouli, je nadaljeval njegovo delo. Imperij se je še naprej širil in bogatil. Z ogromnim spremstvom se je ta vladar odpravil tudi na romanje v Meko, da bi tako deželo še bolj utrdil v islamu. Sužnji so bili v tistem času sestavni del družine, ki so ji pripadali in so včasih tudi nasledili svoje gospodarje. To se je zgodilo leta 1285, ko je zavlada kralj Sokoura, ki je bil suženj te kraljevske hiše. V času vladanja kralja Kankou Moussa (1312–1337) je Mali obsegal ogromno ozemlje od Atlantskega oceana pa vse do ozemlja današnjega Čada, okrog 2500 kilometrov v notranjost. Nastala so številna karavanska središča prek saharske trgovine. Med temi središči so bili najbolj pomembni Timbuktu, Jenne in Oualata. Razcvet države je privabil številne islamske učenjake, zdravnike in verske voditelje. Leta 1324 se je kralj Kankou odpravil v Meko. Njegovo potovanje, ki je trajalo 18 mesecev, je spremljalo kar deset tisoč mož. Mogočna odprava je ponesla slavo kraljestva tudi v arabski in evropski prostor.

Od 14. stoletja dalje so deželo vse bolj slabili prepiri glede nasledstva. Postopoma so se deli ogromnega imperija osamosvojili. Timbuktu so osvojila sosednja ljudstva. Imperij je razpadel. Vse bolj mogočno je postalo kraljestvo Songai. V spomin na mogočno kraljestvo Mali je francoski Sudan leta 1960, ko je dobil neodvisnost, prevzel ime Mali.¹³

AFRIKA V OBDOBJU MED LETOMA 1500 IN 1800

V tem obdobju je na prostoru južno od Sahare obstajalo več pomembnih afriških kraljestev. Gospodarstvo je temeljilo na kmetijstvu in trgovini. Islam, ki je bil na severu in zahodu Afrike že dobro utrjen, se je s trgovino širil na vzhodno obalo. V tem času so pred-

Spomenik afriške renesanse, ki stoji v prestolnici Senegala, v Dakarju.

(Foto: dr. Dragan Potočnik.)

¹³ Oliver, R., Fage, J. D. (1985). *Kratka povijest Afrike*. Zagreb: Školska knjiga, str. 67–81.

vsem Portugalci in Nizozemci na tleh Afrike začeli ustanavljati trgovinske postojanke in tudi že prve kolonije. V zgodnjem 16. stoletju se je začela trgovina s sužnji, ki je imela za razvoj Afrike dramatične posledice. Notranjost Afrike pa je bila Evropejcem še ob koncu 18. stoletja skoraj povsem neznana.

Po mogočnih kraljestvih Gana in Mali predstavlja kraljestvo Songai tretje mogočno kraljestvo na področju Zahodne Afrike. Obstajalo je v srednjem delu reke Niger, in sicer od začetka 14. stoletja pa vse do konca 16. stoletja (1591), ko je padlo pod oblast maroških osvajalcev. V času največjega razcveta so nadzorovali večino trgovskih poti čez Saharo in kmalu zavzeli tudi mrežo trgovskih mest, kot so Timbuktu, Gao in Jenne. Ta mesta pa niso bila le trgovska središča, ampak so že zgodaj predstavljala tudi pomembna islamska izobraževalna središča. Poleg kraljestva Songai je v tem času cvetelo tudi kraljestvo Benin, ki je obsegalo večino današnje Nigerije. To kraljestvo se je že zgodaj razvilo v središče trgovine s sužnji. V poročilih lahko preberemo, da so pri obrednih slavjih žrtvovali tudi tisoč sužnjev. V umetnosti je kraljestvo znano po bronastih reliefih in kipih. Zahodno od reke Niger je bilo kraljestvo Ojo. Tako kot Benin je tudi to kraljestvo znano po izdelkih iz bronu in glin. Nekoliko kasneje pa je na tem območju obstajalo še mogočno Dahomejsko kraljestvo. V začetku 18. stoletja je prav dahomejski kralj Agaja postal glavni oskrbovalec sužnjev za čezmorsko trgovino s sužnji.

V tropskem delu Afrike, kjer so pogoji za življenje slabi, so ljudje živeli zelo preprosto, v plemenih. Ukvarjali so se z lovom, nabiralništvom in ribolovom. Kljub težkim pogojem za življenje pa so tudi v tem delu obstajala kraljestva, ki pa so bila manjša in manj pomembna.

V južnem delu Afrike je bilo okoli leta 1400 najpomembnejše mesto Veliki Zimbabwe, ki je bilo gospodarsko, politično in versko središče velike države. Južni del Afrike so sredi 17. stoletja zasedli Nizozemci, ki so tam ustanovili svojo trgovsko postojanko. Konec tega stoletja so se nizozemskim naseljencem pridružili še francoski naseljenci in postopoma se je izoblikoval enotni narod naseljencev, ki jih imenujemo Buri. Ti so že kmalu razvili svojo kulturo in tudi svoj jezik. Najpomembnejše mesto na tem območju je bil Cape Town, ki je predstavljal najpomembnejše pristanišče na poti med Evropo in Indijo.

Vzhod Afrike je bil v tem obdobju v celoti pod islamsko nadvlado, razen krščanskega kraljestva v Etiopiji, ki pa je v tem času doživelo obdobje slabljenja. Muslimanski trgovci so v te kraje prinašali ne le vero, ampak tudi arabski jezik, skrbeli pa so tudi za šole, izobrazbo in umetnost. Na območju Čadskega jezera je od 9. pa vse do 19. stoletja obstajala država Kanem Bornu. Predstavljala je stičišče med zahodnoafriškimi državami in jugom Afrike, virom ujetnikov za trgovino s sužnji.¹⁴

UČNA VSEBINA: INDIJA IN INDOKITAJSKA

VDOR ISLAMA V INDIJO

Že v 8. stoletju so arabski osvajalci zavzeli del ozemlja v severozahodni Indiji. Kljub temu so se trgovski in kulturni stiki med Indijo in arabskim svetom nadaljevali. Arabci so imeli svoje poslanike v Indiji in obratno, indijske knjige, zlasti matematična in astronomska dela, so Indijci prevajali v arabščino in jih posredovali Arabcem.

Okoli leta 1000 pa so se tradicionalno dobri stiki prekinili. Dinastija Gaznavidov (Afgancev) je pod sultanom Mahmudom začela z vdori v severno Indijo. Gaznavidi so se precej

¹⁴ Fage, J. D., Tordoff, W. (2011). *Zgodovina Afrike*. Ljubljana: Založba Modrijan, str. 217–298.

razlikovali od bolj kulturnih in civiliziranih Arabcev in Perzijcev. Niso jih mikala razumska razglabljanja ali duhovno iskanje. Bili so vojščaki, trdi in divji.

Spopadi med dinastijami, značilni za islamske države, so sredi 12. stoletja pripeljali do padca Gaznavidov in oblast nad severom današnje Indije so prevzeli zmagoviti Goridi, ki so ustanovili Delhijski sultanat. Glavno mesto sultanata je postal Delhi, ki je bil v dolgem obstoju sultanata (od 12. do 16. stoletja) prestolnica različnih muslimanskih dinastij.

Za muslimansko Indijo tega obdobja je značilno nenehno spopadanje dveh religij (islama in hinduizma), dveh civilizacij, dveh različnih svetov, ki se jima je le stežka posrečilo sporazumevati med sabo.

Islam se je kmalu razširil med manj privilegirane sloje, med najnižjo kasto. Muslimanska ideja bratstva, načelna enakost vseh pripadnikov muslimanske vere, je bila mikavna, zlasti tistim Indijcem, ki niso imeli nobenega upanja na vsaj malo enakopravnosti. Mnogo Indijcev se je prav zaradi tega spreobrnilo v islam.

V umetnosti lahko govorimo o zlitju med islamsko in indijsko kulturo. V arhitekturi se je perzijski slog, ki so ga s seboj prinesli osvajalci, pomešal z indijskimi oblikami arhitekture. Indijski obrtniki so uporabljali svoja izročila pri gradnji islamskih stavb. To se jasno kaže pri indijskih ornamentih na mošejah. Še posebno močno pa se je razvilo slikanje miniatur v rokopisih s sveto ali posvetno vsebino.

Južno od Delhijskega sultanata je obstajala mogočna hindujska država Čola. V času obstoja te države so imeli Indijci v rokah pomorske poti na Indijskem oceanu, njihova oblast pa je segala celo do otokov Jave in Sumatre. Ker jug ni bil izpostavljen osvajalskim težnjam islama, se je lahko tam nemoteno razvijal hinduizem. Gradili so velika hinduistična svetišča, ki so se ponekod razbohotila v prava svetiščna mesta. Ko je v 13. stoletju vladavina Čolov razpadla, je začela indijska moč na morju naglo upadati. Arabci in kmalu za njimi Portugalci pa so postali na morju vodilni.¹⁵

Tradicijo države Čola je nadaljevala država Vidžajanagar. V to državo in mesto z istim imenom je pribežalo mnogo hinduističnih beguncev s severa. Iz poročil je razbrati, da je bil Vidžajanagar bogato in lepo mesto. Tako pravi portugalski obiskovalec Paes, da je »mesto tako veliko kot Rim in prelepo na pogled, polno je mikov in čarov, ima nešteta jezera, vodne prekope in sadovnjake. Je najbolje oskrbovano mesto na svetu, kjer je vsega na pretek. Sobane v palači so iz slonove kosti, z rožami in lotosovimi cvetovi, izklesanimi iz slonove kosti. Mesto je tako bogato in lepo, da mu človek zlepa ne bi našel podobnega.«

VZPON MOGULOV

Dva dogodka v začetku 16. stoletja kažeta na to, da se je v Indiji z novim vekom začelo novo obdobje v indijski zgodovini: vzpon Mogulov in prihod Portugalcev kot prve evropske kolonialne sile v Aziji.

Domovina Mogulov je bila na območju Osrednje Azije. S prodorom Uzbekov je v začetku 16. stoletja postal timuridski princ in muslimanski vojskovodja iz Samarkanda Babur ustanovitelj mogulskega cesarstva. S svojimi četami je najprej osvojil območje Afganistana, od koder je osvojil obširno ozemlje med Gangesom, severnim tokom Inda in Himalajo ter leta 1526 v Indiji vzpostavil vladavino Mogulov (1526–1858). Čeprav je bil Turek, je trdil, da je potomec Timurlenka in Džingiskana. Prav zaradi tega je ustanovil dinastijo z mongolskim imenom.

¹⁵ Keay, J. (2000). *India: a History*. London, str. 264.

Budistični tempelj pod Himalajo.

(Foto: dr. Dragan Potočnik.)

Moguli veljajo za tretjo veliko dinastijo v Indiji. Ljudstvu niso skušali vsiljevati islama, temveč so se skušali integrirati. Pod svojo vladavino niso nikoli uspeli združiti cele Indije. Vedno so imeli vojne na mejnih področjih, pogoste pa so bile tudi nasledstvene vojne. Bili so uspešni organizatorji in nadzorniki. Ustvarjali so ogromne dohodke od davkov in z njimi podpirali stalno močno vojsko. Veliko denarja pa so namenjali tudi kulturi. Mogulski vladarji so bili znani tudi v Evropi, kjer so jih poznali kot najbogatejše vladarje na svetu.

Pod Baburjevim vnukom Akbarjem, ki je vladal od leta 1556 do 1605, so Moguli dosegli največjo moč. Razširil je obseg države, vpeljal številne reforme, predvsem pa je znan po strpnosti do hindujcev in kot pokrovitelj umetnikom in učenjakom vseh ver. Prvi je pokazal izrecno voljo, da združi umetnost v svoji državi in tako poudari svojo željo po združitvi vseh podložnikov v en sam politični, gospodarski in družbeni sistem. To stremljenje po univerzalnosti je prinašalo sadove še njegovim naslednikom, ki jih je zgrabila prava graditeljska mrzlica.

V zgodovino pa se je zapisal tudi šah Džahan (Jahan), ki je vladal od leta 1627 do 1657. Znan je po tem, da je dal zgraditi Tadž Mahal (Krona palače). Ta mavzolej za njegovo ženo Mumtaz Mahal je zgrajen iz lomljenca in obložen z bogato okrašenim marmorjem. Sezidan je v Agri med letoma 1632 in 1648 v čast njegovi zgodaj umrli ženi. O njem lahko rečemo, da je mojstrovina mogulske, pa tudi indoislamske arhitekture sploh. Elementi muslimanskega in hindujskega porekla so se v tem delu zlili v popolnost: eleganca in preprostost njenih oblik sijeta v naravnem in čistem okviru na bregovih reke Jamune. Šah Džahan pa je moral plačati visoko ceno za ta veliki izraz ljubezni. Cena za to je bila 32 milijonov rupij, kar je bilo preveč tudi za mogulskega vladarja. Po legendi ga je sin Aurangzeb zaradi zapravljanja strmoglavil. Le kilometer proč od Tadž Mahala ga je spravil v zapor, od koder je lahko le občudoval prekrasni spomenik. Spomenik pa je preživel šaha Džahana in tudi mogulsko dinastijo, katere propad se je začel sto let kasneje.¹⁶

Ukrepi njegovih naslednikov so vse bolj rušili dobre odnose med večinskimi hindujci in muslimani (večji davki za hindujce, prepoved mešanih porok, prepoved zidave novih hindujskih templjev ...).

Proti koncu 17. stoletja se je začela mogulaska Indija vse bolj razkrajati pod pritiskom različnih dejavnikov (teženj po odcepitvi, notranjih bojov, vdorov tujih vojsk, ropanj, kolonialnih vojn in velikih naravnih nesreč). Posledica tega je bila, da je Indija razpadla na številne fevdalne vladavine.

KAMBODŽA

V Indokitajski je bilo v obravnavanem obdobju več mogočnih držav. Najmogočnejše obdobje kamboške zgodovine se imenuje po tedanjem glavnem mestu kmerske države obdobje Angkor. Trajalo je od začetka 9. do srede 13. stoletja. To kraljestvo je bilo tudi najbolj mogočno v vsej Jugovzhodni Aziji. Obsegalo je območje med tropskimi gozdovi in riževimi polji v severnem delu osrednje Kambodže.

Pod vladavino kralja Surjavarmana II. (1113–1150) je kmerska država dosegla vrhunec moči in blišča. Namakalni prekopi in skrbno obdelovanje zemlje so omogočili tudi tri žetve na leto. Poljedelski presežki so omogočali gradnjo velikih mest in svetišč. Tako so v času vladanja kralja Surjavarmana II. zgradili tudi eno največjih stvaritev azijske arhitekture – hinduistično svetišče Angkor Vat.

Nov vzpon je država doživela v času vladanja kralja Džajavarmana VII. (1181–1219). Ta je z odločno osvajalno politiko ponovno utrdil državo. Dežela, ki je bila do njegovega vladanja pod močnim hinduističnim vplivom, se je pod njegovo vladavino vse bolj spreminjala v budistično. Po vsej deželi je začel postavljati številne budistične templje in samostane. Na angkorskem področju pa si je dal zgraditi prestolnico Angkor Thom, kjer lahko že opazimo, kako se hinduistična mitologija prepleta z budistično. Kraljevsko mesto, ki ga obdaja več kot sto metrov široki jarek in 16 kilometrov dolgo obzidje s petimi 18 metrov visokimi vrati, krasijo orjaške, na vse štiri strani neba obrnjene glave bodhisatve (zaščitnika budističnega kralja). Velikanske glave s skrivnostnim smehljajem na polnih ustnicah spadajo med največje mojstrovine budističnega sveta. Po smrti Džajavarmana VII. pa sta upadla tudi moč in sijaj države.¹⁷

TAJSKA

Posledica mongolskega pritiska s severa je bila ozemeljsko širjenje Tajske proti jugu. Tako je v prvi polovici 13. stoletja nastalo več mogočnih tajskih kneževin, ki so se zaradi mongolske nevarnosti združile v zvezo. Sredi 13. stoletja je postala neodvisna kneževina Sukhotai, ki je zaznamovala eno od najslavnejših obdobjev v zgodovini Tajske. Sukhotai je bil po izročilu kraj miru in izobilja. Začetki Sukhotaia so bili pod vplivom kmerske arhitekture in religije. Zlato obdobje te kneževine se je začelo v 14. stoletju, ko so v deželo prišli močni budistični vplivi s Cejlona in iz Pagana (v Burmi), ki so izrinili kmerski slog. Namesto hinduističnih svetišč so začeli graditi budistične samostane v znanem slogu lotosovega popka. Številni budistični samostani, hinduistični in budistični templji, razvejen sistem kanalov in mogočni zbiralniki vode še danes kažejo na nekdanjo moč kneževine.

Obdobje Sukhotaia se je končalo, ko si je oblast prilastil knez iz Ajutaje. Med obdobjem Ajutaje so kralji ustvarili gospodarsko in kulturno cvetočo državo Siam. Ajutaja pa se je

¹⁷ Freeman, M. (1996). *A Golden Souvenir of Angkor*. Bangkok, str. 9–18.

razvila v eno izmed najlepših mest na vsem vzhodu, hkrati pa je bila tudi eno največjih kulturnih središč Jugovzhodne Azije v 15. in 16. stoletju.¹⁸

MJANMAR (BURMA)

V 9. in 10. stoletju so vdrlri Burmanci s severa na območje današnje Burme. Leta 1044 je ustanovil kralj Anavratha iz Pagana prvo burmansko državo, ki se je naglo širila. Kmalu je nastala močna država z utrjenimi mesti in cvetočo kulturo. Kralji so širili budizem, ki je postal kmalu obvezen tako za Burmo kot pozneje za vso Indokitajsko.

Eno najslavnejših obdobj in burmanski zgodovini se imenuje po nekdanjem središču kraljestva – mestu Pagan. V mestu so ohranjene številne verske stavbe in sicer zato, ker so po večini sezidane iz opeke, ki se dobro obdrži v tem suhem podnebju. K blišču teh budističnih svetišč prispevajo lepo izdelani ploskoviti reliefi, stenske slike in kipi. Najpomembnejša paganska stavba je čudovit tempelj Ananda iz 11. stoletja. Iz zlatega obdobja Pagana je ohranjenih še več stavb, tudi zlata pagoda Švezigon.¹⁹

VIETNAM

Preteklost Vietnama je tesno povezana s Kitajsko. Celih tisoč let je trajal boj proti kitajskim zavojevalcem. Šele od konca 9. stoletja sta dve pomembni domači dinastiji utrdili državo in tako omogočili kulturni razvoj. Poleg kitajskih upravnih oblik in kitajskih zakonov pa so prevzeli tudi kitajsko kulturo. Vladar in plemstvo so prevzeli konfucianizem in daoizem, ljudstvo pa je obdržalo svoja božanstva. Budizem, ki je še najpogosteje navdihnil vietnamsko umetnost, pa so gojili večinoma le v samostanih.

V osrednjem delu Vietnama se je pod močnim vplivom kmerske kulture začela vzpenjati država Čampa. Zgodovino te države v vsem njenem obdobju od 10. do 15. stoletja močno zaznamujejo nenehni spopadi s Kmeri in Anamiti. (Anam je bila država v severnem delu današnjega Vietnama.) Danes priča o nekdanji veličini Čampe samo še umetnost.²⁰

SKLEP

Psihološki, pedagoški in didaktični motivi učitelju narekujejo, da skuša otrokom približati zgodovinsko snov iz prve roke. Ena najbolj uspešnih metod je delo z zgodovinskimi viri, saj ti dajejo pravo materialno podlago za resnično umevanje zgodovinskih dejstev in pojavov.

O sekundarnih pisnih virih govorimo, kadar ni neposrednega stika med avtorjem vira in dogodki ali stanji, marveč je med avtorjem vira ter dogodki ali stanji eden ali več posrednikov. Sekundarni pisni viri so torej poročila, ki črpajo svoje znanje iz ohranjenih in dostopnih poročil. Strokovno-znanstvena literatura je praviloma namenjena ljudem, ki že imajo določeno strokovno predznanje. Za dobro strokovno-znanstveno literaturo velja, da avtor točno navaja, na podlagi katerih virov ali raziskav je prišel do svojih spoznanj. Prav tako mora podati informacije o tem, česa znanost še ne ve oziroma česa ni mogoče dokazati. Taki strokovno-znanstveni opisi zahtevajo veliko truda pri branju, saj vsebujejo zelo veliko citatov iz virov. Poljudnoznanstveni opisi tega ne vsebujejo. Namenjeni so širšemu občinstvu »*radovednih laikov*«. Značilno za takšna dela je zanimiv pripovedni

¹⁸ Morris, N., Grant N. idr. *The illustrated History of the World*. Vancouver: New Millennium Books, str. 57.

¹⁹ Potočnik D. (2006). *Azija med preteklostjo in sedanostjo*. Maribor: Založba Pivec, str. 174–176.

²⁰ Prav tam, str. 177–179.

način, ki v prvi vrsti ne podaja spoznanj o zgodovinskih odkritjih in interpretacij, temveč zmožnost podoživljanja in vživetje v samo pripoved. Njihova prednost je predvsem v tem, da kompleksne stvari predstavljajo na lažje razumljiv način. Kljub vsemu pa moramo poljudnoznanstvena dela sprejemati z določeno distanco.

Med številnimi strokovnimi in poljudnoznanstvenimi deli je mogoče zaslediti tudi biografije, ki prikazujejo življenje in delo pomembnejše zgodovinske osebe, pri čemer upoštevajo tudi politične, duhovne in socialne dogodke, ki so vplivali na njeno življenje, ter monografije, ki se osredotočajo samo na eno področje ali eno specifično vprašanje.

LITERATURA

- Človek in čas. Absolutizem. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Dr. Bauer, V., dr. Böttcher, Ch., dr. Gleba, G., prof. dr. Günther-Arndt, H., dr. Hoffmann, D., Hoffmann-Mosolf, S., dr. Keitz, Ch., dr. Schaap, K., Teghtmeier-Blank, R., Zwölfer, E., prof. Zwölfer, N. (1998). *Methodenarbeit im Geschichtsunterricht*. Berlin: Cornelsen.
- Grafenauer, B. (1960). *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Fage, J. D., Tordoff, W. (2011). *Zgodovina Afrike*. Ljubljana: Založba Modrijan.
- Freeman, M. (1996). *A Golden Souvenir of Angkor*. Bangkok.
- Keay J. (2000). *India: a History*. London.
- Lunde L. (2005). *Islam – A Brief History*. London: Dorling Kindersley.
- Morris, N., Grant, N. idr. (2000). *The illustrated History of the World*. Vancouver: New Millennium Books.
- Oliver, R., Fage, J. D. (1985). *Kratka povijest Afrike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Potočnik, D. (2006). *Azija med preteklostjo in sedanjostjo*. Maribor: Založba Pivec.
- Potočnik, D. (2015). *Iran, dežela med islamom in Perzijo*. Maribor: Založba Pivec.
- Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina*. Splošna gimnazija. Obvezni predmet (280 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2008. Dostopno na: http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2013/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf, dostop: 24. 10. 2019.
- Weber, T. (1981). *Teorija in praksa pouka zgodovine v osnovni šoli*. Ljubljana.
- Weber, T. (1987). Zgodovinski viri (pisni, materialni in statistični podatki) pri pouku zgodovine. V: *Sodobna pedagogika*, letnik 38/7-8, str. 381–384.

Dr. Dragan Potočnik, Blaž Varžič
Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

NEEVROPSKA ZGODOVINA V OSNOVNI ŠOLI

Dr. Dragan Potočnik,
Blaž Varžič
Faculty of Arts, University of
Maribor

NON-EUROPEAN HISTORY IN PRIMARY SCHOOL

(Vir: Shutterstock.)

IZVLEČEK

Neevropska zgodovina je bila kljub njeni pomembnosti pri razumevanju zgodovine nasploh v preteklosti v osnovnih šolah slabo obravnavana. Od sedemdesetih let pa vse do prenove učnih načrtov leta 2008 so bile neevropske teme obravnavane le v redkih povezavah z jugoslovansko zgodovino in ne kot posamezne teme. Z leti je bila spoznana njihova pomembnost, s čimer se je povečal tudi njihov obseg, kar dokazujejo prenove učbenikov in učnih načrtov. S tem spoznanjem je zgodovina v osnovnih šolah dobila temelje pravičnega poučevanja – to je poučevanja o zgodovini vseh narodov sveta.

V članku obravnavamo obseg vsebin o neevropskih kulturah v posodobljenem učnem načrtu za zgodovino v osnovni šoli ter v izbranih učbenikih za zgodovino v osnovni šoli.

Ključne besede: zgodovina, neevropska zgodovina, osnovna šola, učni načrt, prenova, učbenik, kurikulum

ABSTRACT

In the past, despite its importance for understanding history in general, non-European history was discussed very little in primary schools. From the 1970s to the curricular reform of 2008, non-European topics were discussed only rarely in connection with Yugoslav history and not as individual topics. Over the years, their importance was discovered and their volume increased, as can be seen in the revised textbooks and curricula. Based on this realisation, History in primary schools was given the foundations for proper teaching, i.e. teaching the history of all the world's nations.

The article discusses the volume of contents on non-European cultures in the revised History curriculum for primary school and in select History textbooks in primary school.

Keywords: History, non-European history, primary school, curriculum, reform, textbook

UVOD

Nevropska zgodovina predstavlja širšo vlogo pri razumevanju sveta sodobnega časa. Obravnavanje krajevne oz. narodne zgodovine je v 19. stoletju, v času kapitalističnega blagovnega gospodarstva, vojn v Evropi ter revolucij, zamenjalo obravnavanje svetovne zgodovine. Obravnavala se je zgodovina tistih narodov oz. držav, ki so imeli neposreden stik z matičnim narodom, mu bili koristni ali pa so ga vojaško-politično ogrožali. V 20. stoletju pa so se ideje o poučevanju svetovne zgodovine prelevile v težnje in tako so moderne znanstvene teorije zgodovine le-to opredelile kot skupno projekcijo človeštva in ne kot vsoto nacionalnih zgodovin.¹

Ob primerjavi učnih načrtov za zgodovino leta 1973 s tistimi iz leta 1983 in današnjimi, ugotovimo, da je bil delež neevropske zgodovine leta 1973 bistveno manjši kot v kasnejših letih. Za primerjavo z današnjim številom učnih ur, ki znaša 239 ur, so leta 1983 letnemu obsegu zgodovine v osnovni šoli namenjali 200 ur, leta 1979 pa 228. Poleg teh ur so dodatnih 90 namenjali še dodatnemu pouku.²

Položaj zgodovine v osnovnih šolah, predvsem neevropske, se je torej z leti izboljševal. Na Jugoslavijo osredotočeno poučevanje je leta 1991 zamenjalo splošno znanje o svetu in novonastali slovenski državi, prav tako se je izboljšal položaj neevropske zgodovine. Kljub izboljšanju pa stvari ne stojijo na mestu, kjer bi morale. Veliko tem neevropske zgodovine pri poučevanju v osnovnih šolah še danes preprosto ni prisotnih, saj ni dovolj časa, da bi jih lahko obravnavali, ali pa spadajo med izbirne teme. Zgodovina bi se morala razdeliti na več različnih poglavij, kjer bi se obravnavala zgodovina posameznih celin, ne pa zgodovina Evrope in neevropskih držav, kjer je pet celin združenih v en sklop. Tako bi učenci dobili priložnost učiti se tudi o teh temah, prav tako pa bi se učitelji lahko dodatno izobraževali o tudi njim manj znanih temah. Učencem bi morala biti dana možnost izbire iz večjega seznama izbirnih tem, s čimer bi vsaj na podlagi želja učencev lahko obravnavali širši tematski sklop. Učencem bi morala biti dana priložnost projektnih nalog, kjer bi lahko v okviru šole, vendar zunaj meja šolske ure, raziskovali teme, ki jih zanimajo, in jih kasneje v času projektnih dni predstavili svojim sošolcem in učitelju.

OSNOVNA ŠOLA

V letih 1996–1998 je prišlo do kurikularne preнове, ki je postavila dobre temelje za posodobljen pouk zgodovine. V praksi se je kmalu pokazalo, da bo treba učne načrte posodobiti. Tako je bila leta 2006 imenovana nova komisija za posodabljanje učnih načrtov.³

S to posodobitvijo so zgodovino nastavili za obvezen predmet, ki je razvrščen od 6. do 9. razreda osnovne šole.

Komisija je v predlog novega učnega načrta za osnovne šole vnesla tako temeljne kot tudi izbirne vsebine, ki naj bi jih učitelji izbrali skupaj z učenci. V učnem načrtu je okoli 75 % vsebin obveznih, do 25 % pa je takšnih, ki jih učitelj izbira skupaj z učenci, glede na njihov interes in po svoji strokovni presoji. Učni načrt je zasnovan kronološko in tematsko. Med cilji je še posebej poudarjen ta, da bo učenec znal razvijati razumevanje in spoštovanje različnih kultur, ver, ras in skupnosti. Prvič pa je večji poudarek tudi na neevropski zgodovini (sicer le v izbirnih temah). Celotno obravnavo sestavljajo lokalni, regionalni, slovenski, evropski in svetovni procesi, ki so primerno razdeljeni po razredih.

¹ Lah, M. (2011). *Nevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino: Primerjava vsebin pred osamosvojitvijo Slovenije in danes*. Diplomsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, str. 10–11. (dalje: Lah, *Nevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino*).

² Lah, *Nevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino*, str. 12–13.

³ Predlog učnega načrta za zgodovino v osnovni šoli je pripravila delovna skupina za posodabljanje učnih načrtov zgodovine sestavi Vojko Kunaver, mag. Vilma Brodnik, dr. Dragan Potočnik, dr. Aleš Gabrič, mag. Marjeta Šifrer, Marjan Rode, Elissa Tawitian ter mag. Jelka Razpotnik.

(Vir: Shutterstock.)

Zgodovina se v osnovni šoli poučuje v štirih razredih, kar skupaj znesse 239 ur pouka. V 6. razredu imajo učenci 35 ur pouka, v 7. in 8. razredu 70 in v 9. razredu 64 ur.⁴

S takim pristopom dobijo učenci poleg temeljnega znanja v obveznih vsebinah tudi znanja izbirnih vsebin, ki dodatno osvetljujejo teme, ki jih do zdaj niso mogli spoznati. Zgodovina postaja bolj življenjska in manj evropocentrična.

V osnovni šoli se zgodovina zunaj Evrope obravnava v 7., 8. in 9. razredu. Snov se obravnava od življenja prvih človeških skupin do najvažnejših dogodkov današnjega dne.

Učni načrt je zasnovan tako, da pri učencih vzbuja zanimanje za preteklost lastnega – slovenskega – naroda in prostora, obenem pa celotne človeške družbe nasploh.⁵

Pouk mora vključevati primere z več perspektiv in izkušenj, podkovan z več kot enim zgodovinskim virom, še dodatno podprt z različnimi interpretacijami iz strokovne literature. Učenci se naučijo osnovnega zgodovinskega raziskovanja in razpolaganja z zgodovinskimi viri, oblikovanja lastnega mnenja ter zagovarjanja le-tega.

OBVEZNE IN IZBIRNE TEME V 6. RAZREDU

V 6. razredu se obvezne teme lotevajo splošnega razumevanja zgodovine kot vede ter njene delitve in vrste ostankov preteklosti. Pri edini (in posledično daljši) obvezni temi, naslovljeni *Ostanki preteklosti (spoznavamo zgodovino)*, se učijo o zgodovini kot vedi nasploh; o smereh njenega raziskovanja; njeni delitvi na zgodovinska obdobja in razlogih za to. Učijo se o različnem načinu štetja let ter določanja pravičnega stoletja, desetletja in tisočletja neki letnici. Sledi učenje o delitvi zgodovinskih virov na pisne, ustne in materialne, njihovem pomenu za proučevanje zgodovinske vede ter ustanove, kjer so le-ti shranjeni. Obravnava se nekaj pomožnih zgodovinskih in drugih ved, kjer se poudari njihov pomen za zgodovino kot tako. Konec te obvezne teme pa je namenjen vzrokom za nastanek in pomen pisave za človeški razvoj in zgodovino, različnim primerom le-te,

⁴ Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2011, naslovnica. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf, dostop: 27. 9. 2019.

Posodobljeni učni načrt za predmet zgodovina v osnovni šoli je pripravila Predmetna komisija za posodabljanje učnega načrta za zgodovino. Pri posodabljanju je izhajala iz učnega načrta za predmet zgodovina, določenega na 20. seji Strokovnega sveta RS za splošno izobraževanje leta 1998. Posodobljeni učni načrt je Strokovni svet RS za splošno izobraževanje določil na 114. seji leta 2008 in se seznanil z vsebinskimi in redakcijskimi popravki tega učnega načrta na 140. seji 17. februarja 2011.

⁵ Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2011, str. 4–6. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf, dostop: 27. 9. 2019.

materialom, na katere so pisali, ter pomenu izuma tiska za pisavo ter posledično širjenje informacij in znanja.

Pri določenih temah se podrobneje dotaknejo neevropskega območja, predvsem pri naštevanju različnih vrst pisav in kraja njihovega nastanka, materialov, na katere so skozi zgodovino pisali itd.

Neevropskega prostora se prav tako dotikajo pri opisovanju različnih človeških bivališč in njihovem razvoju skozi čas ter primerjavi med le-temi. Prav tako primerjajo različne gradbene materiale in namembnost bivališč. Pri sklopu, kjer se učenci učijo o izumih, pride do pregleda najpomembnejših izumov skozi zgodovino, med katerimi so tudi tisti, ki so nastali v neevropskem prostoru.⁶

Med obvezne teme spadajo:

1. *Ostanki preteklosti (Spoznavamo zgodovino)*

Izbirne teme so:

1. *Človek razmišlja, ustvarja in gradi*
2. *Začetki znanosti, umetnosti in verovanja*
3. *Način življenja*
4. *Kulturna dediščina*

Iz zapisanega lahko razberemo, da se z obravnavo neevropskega prostora delno ukvarja obvezna tema (natančneje pri pisavah, materialih itd.). Le-ta se deli na podnaslove: *Kaj uči in kaj je zgodovina?*, *Zgodovinski čas*, *Kako spoznavamo preteklost?*, *Od prvih zapisov do tiskane knjige*. Posredno se omenjenega prostora dotikajo tudi izbirne teme *Človek razmišlja, ustvarja in gradi* (podnaslova: *Pregled gradnje človeških bivališč skozi zgodovinska obdobja ter Izumi*) ter *Način življenja* (podnaslovi: *Družina skozi zgodovino*, *Življenje na*

(Vir: Shutterstock.)

6 Prav tam, str. 7–9.

podeželju in v mestu nekoč in danes ter *Pravila za sožitje in življenje v skupnosti*), medtem ko se tema *Kulturna dediščina* neevropskega prostora sploh ne dotakne, saj se pri njej obravnava domači – slovenski prostor. Edina izbirna tema, ki se v 6. razredu neposredno dotika neevropskega prostora, je *Začetki znanosti, umetnosti in verovanja*, kjer se obravnava egipčanska oblika pokopa – mumificiranje, matematika in astronomija ter znanost, umetnost in verovanje pri prvih visokih kulturah nasploh, kamor med drugim spadajo azijske kulture, nastale ob Rumeni in Modri reki, mezopotamska kultura, nastala ob Evfratu in Tigrisu, staroegipčanska civilizacija ob Nilu itd.⁷

Ob primerjavi sodobnega učnega načrta z učnimi načrti iz sedemdesetih in osemdesetih let 20. stoletja ugotovimo, da so se v sedemdesetih in osemdesetih obravnavale teme od prazgodovine do protireformacije v 16. in 17. stoletju. Med njimi so se neevropskega prostora dotikale tri širše teme – *Sužnjelastniški red*, *Fevdalizem in Razkroj fevdalne družbe*. V veliki meri se je obravnava zgodovine v 6. razredu navezovala na pomen prvih civilizacij.⁸

DELEŽ NEEVROPSKE ZGODOVINE V 6. RAZREDU

Šesti razred je namenjen temu, da učenci spoznajo osnove zgodovine, temu primerno so zastavljeni naslov obvezne teme in naslovi izbirnih tem. Ob prvem pregledu učnega načrta bi lahko sklepali, da neevropske teme ne dobijo dovolj učnih ur, vendar pa po pregledu izbranega učbenika *Spoznajmo zgodovino: zgodovina za 6. razred devetletne osnovne šole*⁹ in podrobnejših opisov posameznih tem lahko ugotovimo, da se tako rekoč vse teme (z izjemo izbirne teme, naslovljene *Kulturna dediščina*) vsaj posredno dotikajo neevropskega prostora. Razlog za to tiči v izjemni pomembnosti prvih visokih kultur, na območju katerih je človek v tem obdobju največ ustvarjal in raziskoval. Raven neevropske zgodovine je močno odvisna od preference učencev in končne izbire izbirnih tem, ki si jih izberejo skupaj s svojim učiteljem. V obvezni temi je neevropska zgodovina precej močno zastopana, saj od skupno 20 strani, ki so v učbeniku namenjene omenjeni temi, kar 16 strani opisuje neevropski prostor in dosežke le-tega. Prav tako pri treh od vsega skupaj štirih izbirnih vsebin neevropski prostor zavzame velik delež strani v učbeniku ter posledično pri pouku. V primeru da se učenci skupaj z učiteljem odločijo obravnavati katero koli izmed teh tem (to je: *Človek ustvarja*, *Začetki znanosti* ter *Način življenja*), neevropska zgodovina predstavlja pravičen delež njihovega pouka. Njena raven se občutno zmanjša le, če se odločijo obravnavati domači, slovenski prostor, kot temo njihove izbirne vsebine – *Kulturna dediščina*, *šege in navade*. Le-ta zavzema 12 strani v učbeniku, ki ima vsega skupaj 71 strani, ki vsebujejo učno gradivo.¹⁰ Ob primerjavi zdajšnjega izbranega učbenika s tistim iz leta 1984, naslovljenim *Zgodovina za šesti razred*, avtorjev Branka Božiča in Tomaža Webra, ugotovimo, da je vseboval 15 učnih tem, ki so obsegale obdobje od prazgodovine do turških vpadov na slovenska tla. Teme, ki so se dotikale neevropskega prostora, so bile naslovljene *Sužnjelastniški družbeni red*, *Boj Grkov s Perziji za svobodo*, *Fevdalni družbeni red* in *Turki v Evropi*. Pri teh temah se je poudarjal islam kot razlog za arabska osvajanja ter pomen arabske znanosti in kulture za takratni razvoj Evrope, predvsem na področju matematike, geografije, medicine, filozofije, astronomije, glasbe in poezije ter umetnosti.¹¹

Delež neevropske zgodovine je torej delno odvisen od že zastavljenega obveznega učnega načrta, v veliko večji meri pa od lastne izbire in preference učencev in njihovega učitelja. Posamezne učne ure lahko nudijo še dodatne informacije, odvisno od uspešnosti, hitrosti, predvsem pa želje po učenju posameznega razreda. Neevropski prostor, vsaj v

⁷ Prav tam.

⁸ Lah, *Neevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino*, str. 14–15.

⁹ Janša – Zorn, O. idr. *Spoznajmo zgodovino: zgodovina za 6. razred devetletne osnovne šole* (Ljubljana, 2004), str. 4, (dalje: Janša – Zorn idr., *Spoznajmo zgodovino: zgodovina za 6. razred devetletne osnovne šole*).

¹⁰ Janša – Zorn idr., *Spoznajmo zgodovino: zgodovina za 6. razred devetletne osnovne šole*, str. 4.

¹¹ Lah, *Neevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino*, str. 15–16.

tem obdobju učenja, učencem predstavlja neki neobljuden, zanimiv in skrivnosten prostor, ki že v osnovi predstavlja nekaj zanimivega in učno privlačnega.

OBVEZNE IN IZBIRNE TEME V 7. RAZREDU

Zgodovina se v 7. razredu obravnava kronološko: od najstarejših človeških skupin do konca srednjega veka (do konca 15. stoletja). V tem dolgem obdobju je islamski svet skupaj s Kitajsko predstavljal vodilno civilizacijo na svetu. Učni načrt pa namenja neevropski zgodovini večjo pozornost s predstavitvijo prvih visokih kultur.

Teme se obravnavajo primerjalno v obveznih in izbirnih vsebinah. Učitelj se skupaj z učenci odloči, katere izbirne teme bodo obravnavali.

Med obvezne teme spadajo:

1. *Prazgodovinski ljudje*
2. *Stari Egipt in civilizacije rodovitnega polmeseca*
3. *Stara Grčija*
4. *Rimska država*
5. *Srednji vek – oblikovanje kulturne in politične podobe Evrope*¹²

Izbirne teme so:

1. *Prazgodovina na Slovenskem*
2. *Umetnost prazgodovinskih ljudi*
3. *Stara Indija, Kitajska, Amerika*
4. *Kulturna dediščina starih civilizacij Egipta, Mezopotamije in Bližnjega vzhoda*
5. *Antična kultura*
6. *Antično gospodarstvo*
7. *Antični vsakdanjik*
8. *Sredozemlje – prostor sodelovanja in nasprotij med kulturami*
9. *Kulturna podoba neevropskih ljudstev*¹³

Ob primerjavi sodobnega učnega načrta s tistimi iz sedemdesetih in osemdesetih let prejšnjega stoletja, ugotovimo, da so takrat imeli občutno manj tem, povezanih z neevropskim prostorom. Učni načrt iz leta 1973 je zaobjemal temo nastanka ZDA in osvajanja kolonij, tisti iz leta 1979 pa je namesto nastanka ZDA obravnaval temi *Boji med velesilami* ter *Nova delitev sveta*. Učni načrt iz leta 1983 pa je kot neevropsko temo obravnaval le ameriško revolucijo. Ti podatki nam povedo, da se torej v preteklosti v 7. razredu niso niti dotaknili tem, ki bi govorile o Afriki ali Aziji.¹⁴

DELEŽ NEEVROPSKE ZGODOVINE V 7. RAZREDU

Izbrani učbenik za 7. razred, naslovljen *Stari in srednji vek: zgodovina za 7. razred devetletke*,¹⁵ ima 179 strani učnega gradiva, od česar 40 strani posredno ali neposredno obravnava neevropski prostor. Od petih obveznih tem se ena v celoti dotika izključno neevropskega prostora, medtem ko so preostale štiri vezane na evropski prostor ali bežno omembo posameznega neevropskega prostora (primer: *Ostanki prazgodovinskih ljudi* in »Zibelka človeštva«). Omenjeni obvezni temi z naslovom *Stari Egipt in civilizacije rodovitnega polmeseca* je v učbeniku namenjenih 20 strani, vendar se jih od tega le 9 neposredno dotika te teme. Preostale strani so namenjene izbirnim temam *Stara Indija, Kitajska* in *Amerika*

¹² Vsaka učna tema se deli na učne vsebine, ki so hkrati tudi naslovi učne ure. Navajam le tiste učne vsebine, kjer se obravnavajo vsebine iz neevropske zgodovine.

¹³ *Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2011, str. 9–15. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf, dostop: 27. 9. 2019.

¹⁴ Lah, *Neevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino*, str. 18.

¹⁵ Janša – Zorn, O., Mihelič, D. *Stari in srednji vek: učbenik za 7. razred devetletke* (Ljubljana, 2004), str. 5–6. (dalje: Janša – Zorn, Mihelič, *Stari in srednji vek: učbenik za 7. razred devetletke*).

(Vir: Shutterstock.)

ter kulturni dediščini slednjih ter prvih civilizacij. Učenci lahko skupaj z učiteljem izberejo eno izmed omenjenih dveh izbirnih tem, pri čemer se raven neevropske zgodovine nekoliko zviša. Obvezni temi *Antična Grčija* in *Rimska država* se v celoti tako z obvezno vsebino kot z izbirnimi temami izogneta neevropskemu prostoru, pri čemer se le-ta omenja le za potrebe boljše razlage omenjenih dveh tem. Pri nekaterih temah bi lahko izkoristili priložnost in učencem boljše predstavili tudi neevropski prostor tistega časa, s čimer bi samo razumevanje – kljub večjemu deležu informacij – postalo lažje. Pri obravnavi teme o Aleksandru Velikem, v sklopu teme *Antična Grčija*, bi v učbeniku in pri učnih urah lahko boljše predstavili različne kulture na območjih njegovega osvajanja. Le-te so namreč le skromno omenjene in geografsko postavljene na zemljevid, čeprav bi se o Indiji in Perziji dalo povedati marsikaj dodatnega. Zadnja obvezna tema, ki obravnava srednji vek, v osnovi ne obravnava neevropskega prostora, vendar slednjega obravnavata obe izbirni temi, ki spadata k le-tej. Prva izbirna tema je *Sredozemlje – prostor sodelovanja in nasprotij med kulturami*, druga pa *Kulturna podoba neevropskih ljudstev*. Sedmi razred ponuja precej možnosti za obravnavo neevropskega prostora, vendar se problem pojavi, če se učenci odločijo za izbirno temo *Kulturna dediščina starih civilizacij Egipta, Mezopotamije in Bližnjega vzhoda* namesto za temo *Stara Kitajska, Amerika, Indija*, saj posledično o slednjih v celem letu ne izvedo popolnoma nič. Celotno znanje o teh državah je torej omejeno na izbirno vsebino. Enako izbiro imajo pri izbirni temi srednjega veka, kjer lahko na eni strani izvejo informacije o stičišču med Franki in Arabci – Bizancu, o danes aktualni temi križarskih spopadov z islamom ter Osmanskem imperiju, na drugi strani pa lahko prvič izvejo nekaj o indijanskih kulturah Severne, Srednje in Južne Amerike, o plemenih Afrike ter o Indiji, Kitajski in takratni Mongolski državi.¹⁶ Problem je, da morajo ponovno izbirati med eno ali drugo informacijo, namesto da bi imeli možnost slišati vse izmed ponujenih. Otroci bi v 7. razredu namreč morali vedeti, kdaj je prišlo do križarskih vojn

¹⁶ Janša – Zorn, Mihelič, *Stari in srednji vek: učbenik za 7. razred devetletke*, str. 5–6.

in zakaj ter kako se je širila islamska vera, prav tako pa bi morali vedeti, kdo so bili Azteki, Maji in Inki. Žrtvovati eno znanje za pridobitev drugega ne bi smela biti možnost, saj bi učenci in učitelji morali biti deležni pridobivanja in dajanja znanja o vseh omenjenih temah. Radovednejši učenci bodo teme, ki jih niso obravnavali, raziskali sami, vendar se vsi tega ne lotijo na tak način. Učenje zgodovine po mojem mnenju ne bi smeli deliti le na evropsko, slovensko in neevropsko, pač pa na zgodovino vsake izmed celin posebej, pri čemer seveda pomembnost domače – evropske in slovenske – zgodovine ne bi smela izgubiti pomena.

Ob primerjavi sodobnega učbenika za 7. razred z učbenikom iz leta 1984, naslovljenim *Zgodovina za sedmi razred*, avtorjev Vasilija Melika in Ferda Gestrina ugotovimo, da je obravnaval učne vsebine od 18. stoletja do konca prve svetovne vojne. Temi, ki se dotikata neevropskega prostora, sta *Svet sredi 18. stoletja (kolonialna posest evropskih držav)* ter *Ameriška in francoska buržoazna revolucija*.¹⁷

OBVEZNE IN IZBIRNE TEME V 8. RAZREDU

Zgodovina se v 8. razredu obravnava kronološko od konca srednjega veka do konca 19. stoletja.

Obvezne teme so:

1. *Meje znanega sveta se razširijo – Ta obvezna tema se deli na naslednje učne vsebine:*¹⁸
 - Vzroki za začetek odkritij
 - Veliki raziskovalci in njihova odkritja
 - Posledice odkritij in trgovina s sužnji
 - Značilnosti humanizma in renesanse
 - Pomembni umetniki in znanstveniki iz obdobja humanizma in renesanse
 - Humanizem in renesansa na Slovenskem
2. *Spremenjena politična in verska podoba Evrope*
3. *Od fevdalne razdrobljenosti do konca starega reda*
4. *Industrializacija*
5. *Vzpon meščanstva*

Izbirne teme so:

1. *Potovanje v skrivnostne kraje Azije in Afrike – Učne vsebine so:*
 - *Po Livingstonovi poti v osrčje Afrike*
 - *»Tadž Mahal se na ogled postavi«*
2. *Nov pogled na svet in človeka*
3. *Življenje v osmanski državi*
4. *Kmečki upori, epidemije in naravne nesreče*
5. *Novoveški vladarji in njihove države*
6. *Barok*
7. *Prve kapitalistične velesile in izumi, ki so spremenili življenje ljudi*
8. *Življenje ljudi 19. stoletja*
9. *Umetnost v 19. stoletju*

Med obveznimi vsebinami se neevropskega prostora neposredno dotikajo prve tri vsebine obvezne teme *Meje znanega sveta se razširijo*. Pri le-teh je govor o vzrokih za potovanja in odkrivanja novih ozemelj, posledicah le-teh, kamor spada tudi trgovina s sužnji. Tukaj

¹⁷ Lah, *Neevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino*, str. 19.

¹⁸ Izjemoma navajam učne vsebine, ker se tema *Meje znanega sveta se razširijo* posredno loteva tudi Afrike z učno vsebino *Trgovina s sužnji*.

lahko učenci izbirajo med dvema izbirnima temama, pri čemer ena obravnava neevropski prostor – *Potovanje v skrivnostne kraje Azije in Afrike*. Druga obvezna tema vsebuje temo o širitvi Osmanskega imperija, obenem pa ponuja izbirno vsebino, naslovljeno *Življenje v osmanski državi*, ki se v celoti dotika neevropskega prostora, tretja pa se dotakne neevropskega prostora s temo *Nastanek ZDA*. Obe izbirni temi tega sklopa se ne ukvarjata z neevropskim prostorom. Tretja, četrta in peta tema prav tako obravnavajo le evropski prostor (z izjemo izbirne teme *Prve kapitalistične velesile in izumi, ki so spremenili življenje ljudi*, ki omenja ZDA in Japonsko), na katerem je v 8. razredu poudarek, saj je govor o industrializaciji, koncu fevdalnega reda ter vzponu meščanstva v posameznih evropskih državah.

Med izbirnimi temami je zlasti pomembna omenjena tema *Potovanje v skrivnostne kraje Azije in Afrike*, kjer se s temo *Po Livingstonovi poti v osrčje Afrike* prvič obravnava tudi zgodovina črne Afrike.¹⁹

Ob primerjavi sodobnega učnega načrta s tistimi iz sedemdesetih in osemdesetih let ugotovimo, da je takrat učna vsebina obsegala obdobje med svetovnimi vojnami z vključno drugo svetovno vojno. Med učnimi načrti iz leta 1973, 1979 in 1983 ni bilo bistvenih razlik, poudarek je bil dan predvsem pomenu socialističnih sil in revoluciji ter nastanku Kraljevine SHS in Kraljevine Jugoslavije. Neevropske vsebine (s pripadajočimi podnaslovi tem) so bile v temah *Evropa, svet in Jugoslavija med dvema vojnami*; *Svet in Evropa*; *Druga svetovna vojna* ter *Svet po drugi svetovni vojni*.²⁰

DELEŽ NEEVROPSKE ZGODOVINE V 8. RAZREDU

Osmi razred za razliko od 7. daje veliko večji poudarek evropskemu prostoru, kjer je dominiral dogajanje v večjem delu tega obdobja. Razlika med obravnavanjem evropskih in neevropskih prostorov je zelo očitna, saj se od štirih obveznih vsebin le ena dotika neevropskega prostora. Večji poudarek neevropskemu prostoru ta tema nameni pri opisu dosežkov srednje- in južnoameriških indijanskih civilizacij pred Kolumbovim odkritjem Amerike ter pri opisu trgovine s sužnji, ki je največji razcvet doživela na afriški celini. Izbrani učbenik za 8. razred devetletne osnovne šole z naslovom *Novi vek – Zgodovina za 8. razred osnovne šole* avtorja Andreja Krumpaka ima 164 strani, ki vsebujejo učno gradivo.²¹ Prvi temi – *Meje znanega sveta se razširijo* je namenjenih 38 strani, od katerih je le na devetih straneh govor o neevropskem prostoru. Najprej so omenjene celine in kraji, ki so jih dosegli raziskovalci, nato pa posledice odkritij in razmah trgovine s sužnji. Izbirna vsebina, ki opisuje skrivnostne kraje Azije in Afrike, ima v učbeniku le pet strani. Druga obvezna tema v sklopu neevropske zgodovine obravnava širjenje Osmanskega imperija ter izbirno vsebino o življenju v osmanski državi. Obema skupaj so v učbeniku namenjene štiri strani. Nastanek ZDA, čemur so v učbeniku namenjene štiri strani, spada pod tretjo obvezno temo. Izmed štirinajstih izbirnih vsebin tri obravnavajo neevropski prostor: *Potovanje v skrivnostne kraje Azije in Afrike*, *Življenje v osmanski državi* ter *Prve kapitalistične velesile* (le-ta obravnava ZDA in Japonsko).²² Učbenik iz leta 1983 je bil prilagojen učnemu načrtu iz istega leta, torej je obsegal teme *Velika oktobrška socialistična revolucija*, *Svet in Jugoslavija med dvema vojnami*, kamor je bila všteta svetovna gospodarska kriza; *Druga svetovna vojna* ter *Svet po drugi svetovni vojni*, kjer je bilo zaobjeto največ tem, med njimi npr. *Organizacija ZN*, *Osvobodilna gibanja po svetu*, *Afrika in Amerika se prebujata* itd.²³

Pri 7. razredu je problem predstavljalo to, da čeprav so izbirne vsebine neevropske zgo-

¹⁹ Program osnovna šola. *Zgodovina*. Učni načrt. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2011, str. 15–22. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf, dostop: 27. 9. 2019.

²⁰ Lah, *Neevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino*, str. 19–20.

²¹ Krumpak, A. *Novi vek – Zgodovina za 8. razred osnovne šole* (Ljubljana, 2016), str. 3–4.

²² Prav tam.

dovine bile na voljo, so učenci morali med njimi izbirati, s čimer so znanje o eni morali žrtvovati za znanje o drugi temi. V 8. razredu pa je razlog za zelo nizek delež neevropskih tem predvsem obravnavano obdobje. Novi vek predstavlja obdobje velikanskih političnih in razvojnih premikov na evropskih tleh, pri čemer je obširna obravnava vseh teh tem za učence nujna. Raven neevropskih tem bi se lahko povečala s tem, da bi več strani v učbeniku in posledično več časa pri učnih urah namenili obravnavi prostora, ki so ga odkrili veliki raziskovalci. Na primeru Kolumba in indijanskih kultur bi lahko širše predstavili indijanske kulture, območje, kjer so živeli, omenili njihovo religijo, načine prehranjevanja ali družbeno ureditev. S tem odkritja ne bi izgubila na pomembnosti, pač pa bi dodala zanimivost, predvsem pa uporabno in pomembno znanje učencem. Pri opisovanju industrializacije in preporoda Evrope bi lahko slednje opisali primerjalno s preostalimi celinami sveta – kako so v tem času bile urejene in zakaj je tam razvoj potekal drugače. V smislu učenja bi bilo za učence lažje, če bi se zadeve učili primerjalno, kjer bi Evropo pri posameznih temah primerjali s preostalimi deli sveta.

OBVEZNE IN IZBIRNE TEME V 9. RAZREDU

Zgodovina v zadnjem, 9. razredu osnovne šole obravnava dogajanja v 20. in 21. stoletju.

Obvezne teme so:

1. *Politične značilnosti 20. stoletja – Učne vsebine so:*
 - *Svet v začetku 20. stoletja*
 - *Prva svetovna vojna in mirovne pogodbe po vojni*
 - *Kriza demokracija in vzpon diktatur in totalitarizmov*
 - *Druga svetovna vojna*
 - *Blokovsko razdeljeni svet*
 - *Dekolonizacija tretjega sveta*
 - *Povezovanje Evrope in sveta*
2. *Gospodarske spremembe v 20. in 21. stoletju*
3. *Slovenci v 20. in 21. stoletju*

Izbirne teme so:

1. *Od telegrafa do svetovnega spleta*
2. *Spreminjanje vsakdanjika v 20. stoletju*
3. *Vojne v 20. in 21. stoletju*

V 9. razredu je obvezna tema – *Politične značilnosti 20. stoletja* – namenjena neevropski zgodovini. V sklopu teh vsebin se učna vsebina *Dekolonizacija tretjega sveta* namenja osvoboditvi afriških in tudi azijskih držav izpod kolonialne oblasti. Neevropskega sveta se dotaknejo tudi vsebine prve in druge svetovne vojne, pri opisovanju posameznih bitk in vključevanju v spopade (primer: *Japonska v drugi svetovni vojni* itd.). Učna vsebina o povezovanju Evrope in sveta prav tako posredno obravnava neevropski prostor. Neevropskega prostora se dotikata tudi izbirni temi *Spreminjanje vsakdanjika v 20. stoletju* ter *Vojne v 20. in 21. stoletju*. Deveti razred je edini, ki ima po številu enako obveznih in izbirnih tem, vsaka namreč šteje po tri naslove, vendar so vsi zelo obširni in vsebujejo veliko podnaslovov. Neevropske zgodovine se prav tako dotakne vsebina *Blokovsko razdeljeni svet*, v sklopu katere je govor o bližnjevzhodni krizi ter novih kriznih žariščih, kamor spadajo korejska in vietnamska vojna ter kriza na Kubi.²⁴

²³ Lah, *Neevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino*, str. 20–21.

V sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja devetletna osnovna šola še ni obstajala. Teme, ki jih učenci danes obravnavajo v 9. razredu, so bile obravnavane v 8. oz. porazdeljene med 6., 7. in 8. razredom.

DELEŽ NEEVROPSKE ZGODOVINE V 9. RAZREDU

Izbrani učbenik za 9. razred devetletne osnovne šole, naslovljen *Naš vek: 20. in 21. stoletje v Sloveniji in svetu: zgodovina za 9. razred osnovne šole*, avtorja Andreja Krumpaka je tudi najboljšežnejši za osnovno šolo. Ima 199 strani, od katerih je večina namenjena dvema velikima tematskima sklopoma: *Politične značilnosti 20. in 21. stoletja* ter *Slovenci v moderni dobi*. Tema, ki v tem učbeniku dominira, je vojna, saj obravnava prvo in drugo svetovno vojno ter posledice, ki sta jih obe prinesli tako Evropi kot vsemu svetu, bodisi pozitivne ali negativne. V tem obdobju že lahko govorimo o slovenskem narodu in skupni slovenski zgodovini, tako da je druga najboljširnejša tematika namenjena domačemu prostoru – Slovencem. Neevropski prostor je omenjen velikokrat, vendar po večini posredno, kot območje, kjer so potekali boji. Najpomembnejša tematika za neevropske države, predvsem pa Afriko je del prve obvezne teme, ki govori o osvobajanju kolonij. Obdobje pred prvo svetovno vojno in po njej velja za burno, tako da je gonilna tema že omenjena vojna ter gospodarstvo in povezovanje med državami. Neevropski prostor je nekoliko bolj zastopan kot v 8. razredu, čeprav je poudarek še zmeraj na evropski zgodovini, predvsem zato, ker sta se tako prva kot druga svetovna vojna začeli na evropskih tleh. Čeprav govorimo o spopadih svetovnih razsežnosti, so vodilne sile pri obeh velikih vojnah bile evropske države – Rusija/Sovjetska zveza, Nemčija, Francija ter Velika Britanija. ZDA so se v obeh spopadih v vojno vključile kasneje, neevropski narodi pa z izjemo Japonske niso sodelovali v tako velikem obsegu. V 9. razredu je pozitivno to, da pomembne vojne in dogodki neevropskih narodov spadajo k obveznim temam, kar pomeni, da informacije o le-teh niso vezane na izbiro učencev pri določanju izbirnih tem, kot denimo v 7. ali 8. razredu. Korejska in vietnamska vojna, kriza na Kubi, bližnjevzhodna in srednjevzhodna kriza so vse teme, ki jih učenci morajo poznati za razumevanje aktualnih dogajanj, zato je njihova kategorizacija pravilna. Obravnava zgodovine je torej v 9. razredu najbolj primerno razdeljena, kljub temu da v učbeniku večina strani pripada opisovanju slovenske zgodovine in svetovnih vojn.²⁵

SKLEP

»Zgodovina je učiteljica življenja«, misel, pri kateri izstopa racionalnost Zahoda na eni in duhovnost Vzhoda na drugi strani.²⁶ Skupaj tvorita celoto – »jing in jang«, katere obe polovici moramo razumeti in znati, če hočemo resnično živeti. Tega se v preteklosti sestavljalci učnih načrtov pouka zgodovine niso zavedali, saj so poudarek pri učenju namenjali le enemu izmed dveh podpornih stebrov zgodovine. Ob sesutju enega izmed njiju tudi drugi pade, skupaj pa tvorita močno celoto. Poučevanje zgodovine v Jugoslaviji se je v osnovi držalo načela, da zgodovina uči za življenje, vendar so to osnovno načelo spreobrnil v lasten prid. Dosežke in dogodke neevropskega sveta, kamor spada zgodovina petih celin, so poučevali v sklopu jugoslovanske zgodovine, kjer so izpostavljali njihov pomen le kot sredstvo, ki je pripomoglo k razvoju jugoslovanske države in politike. Z leti se je položaj zgodovinskega pouka postopoma izboljševal, ključna sprememba pa se je zgodila leta 1991 ob osamosvojitvi slovenske države. Takrat je prišlo do prenov učnih načrtov,

²⁴ Program osnovna šola. *Zgodovina. Učni načrt*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2011, str. 22–26. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf, dostop: 27. 9. 2019.

²⁵ Krumpak, A. *Naš vek: 20. in 21. stoletje v Sloveniji in svetu: zgodovina za 9. razred osnovne šole* (Ljubljana, 2018), str. 4–5.

²⁶ Potočnik, D. (2009). *Zgodovina, učiteljica življenja*. Maribor: Založba Pivec, str. 5.

zadnja prenova pa se je zgodila leta 2006-2008. Takrat se je obseg neevropskih tem v osnovnih šolah precej povečal, s tem pa izboljšal položaj obravnave neevropske zgodovine. Že sama beseda zgodovina v osnovi vključuje celoten svet in ne le teh ali onih izbranih držav. V vseh državah, v katerih poteka pouk zgodovine, bi se morali izobraževati o vseh preostalih državah sveta, četudi bi to pomenilo, da bi pregled, zaradi obširnosti seznama, moral biti nekoliko krajši. Vedeti nekaj, je bolj kot vedeti nič, in če vemo nekaj, bomo najbrž želeli vedeti še več. Zmeraj so in bodo obstajali učenci, ki jih zgodovina v celoti ne bo zanimala, vendar jim s ponudbo mnogih in različnih tem lahko damo možnost, da najdejo vsaj eno, ki bi jih zanimala. Učne načrte bi bilo dobro prilagoditi tako, da bi v obveznih temah obstajala zgodovina vseh celin. Pomena matične celine in države se seveda ne sme izbrisati, ravno obratno, treba ga je poudarjati, vendar pri tem obravnava preostalih celin, narodov in kultur ne sme biti prikrajšana. Obvezni del kurikula bi se moral razširiti na zgodovino Evrope, Azije, Avstralije, Afrike, Severne ter Južne Amerike. Misel, da bi bolj ozaveščeni učenci lahko v prihodnosti vplivali na manjši obseg konfliktov in spopadov, je morda plod domišljije, vendar bi le-te lahko vsaj omilili. Zgodovina ne bi smela biti sredstvo političnega prepričevanja in vpliva, pač pa bi morala objektivno predstaviti dogodke, brez deljenja na leva ali desna politična prepričanja. Na primeru aktualne teme vojnih zločinov vojni zločini enega naroda ne bi smeli biti olepšani v primerjavi z vojnimi zločini drugega. Zgodovinskih dogodkov ne smemo ne olepšati ne očrniti, saj to ne spada v zgodovino. Učencem je treba predstaviti vsa stališča in razloge, zakaj so se le-ta razvila. Le tako bomo kot učitelji in zgodovinarji lahko vzgajali svobodno misleče posameznike, ki se bodo pripravljene podatki na lastno pot iskanja resnice ali laži, in ne slepo sledeče »ovce«, ki so pripravljene sprejeti katero koli informacijo, ki jim je dana, za sveto resnico.

VIRI IN LITERATURA

- Janša-Zorn, O. idr. (2004). *Spoznavajmo zgodovino: zgodovina za 6. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: DZS.
- Janša-Zorn, O., Mihelič, D. (2004). *Stari in srednji vek: učbenik za 7. razred devetletke*. Ljubljana: DZS.
- Krumpak, A. (2016). *Novi vek – Zgodovina za 8. razred osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.
- Krumpak, A. (2018). *Naš vek: 20. in 21. stoletje v Sloveniji in svetu: zgodovina za 9. razred osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.
- Lah, M. (2011). *Nevropska zgodovina v slovenskih učbenikih in učnih načrtih za zgodovino: Primerjava vsebin pred osamosvojitvijo Slovenije in danes*. Diplomsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- Potočnik, D. (2009). *Zgodovina, učiteljica življenja*. Maribor: Založba Pivec.
- Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2011. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf, dostop: 27. 9. 2019.

Pregleden in slikovit predmetni priročnik iz zbirke Formativno spremljanje v podporo učenju

Formativno spremljanje pri ZGODOVINI

Priročnik za učitelje

2018

120 str.

ISBN 978-961-03-0416-6

11,90 €

V priročniku Formativno spremljanje pri zgodovini so opisane različne učne teme z načeli, strategijami in orodji, ki vam bodo v pomoč, da bi formativno spremljanje lahko zaživel pri pouku zgodovine.

V ospredje je postavljen učenec in njegova vloga pri oblikovanju lastne učne poti.

Veliko je primerov dobre prakse, ki so lahko učiteljem v pomoč pri pripravi gradiva za učne ure.

Vsebina

Priročniku na pot

Formativno spremljanje v podporo učenju

Formativno spremljanje v podporo učenju (*dr. Ada Holcar Brunauer*)

Samovrednotenje in vrstniško vrednotenje znanja in učenja zgodovine (*dr. Vilma Brodnik*)

Postavljanje vprašanj v učnem procesu (*mag. Bernarda Gaber*)

Primeri dobre prakse formativnega spremljanja pri zgodovini

Formativno spremljanje pri pouku zgodovine na primeru industrijske revolucije v Veliki Britaniji (*Sonja Bregar Mazzini*)

Če bi Napoleon imel kritičnega prijatelja ... (*Petra Štampfl*)

Slovenski narodni buditelji skozi prizmo formativnega spremljanja učencev (*Marjetka Čas*)

Formativno spremljanje pri pouku zgodovine na primeru učne teme Reforme Marije Terezije in Jožefa II. (*Tatjana Kreč*)

Formativno spremljanje pri pouku zgodovine na primeru dela z zgodovinskimi viri za učno temo Rim: od mestne države do prestolnice imperija (*Dragica Babič*)

Formativno spremljanje dela z zgodovinskimi viri pri pouku zgodovine v gimnaziji (*mag. Damjana Krivec Čarman*)

Orodja formativnega spremljanja in vrednotenja znanja pri zgodovini

Ugotavljanje predznanja

Načrtovanje namenov učenja in kriterijev uspešnosti, dokazi učenja

Povratna informacija, samovrednotenje, vrstniško vrednotenje, refleksija

Opis kazalke

Opis kazalke iz priročnika Formativno spremljanje pri ZGODOVINI

Postavljanje vprašanj spada med ključne korake formativnega spremljanja, pa tudi med dejavnike za spodbujanje in razvijanje kritičnega mišljenja pri učencih. Vprašanja v vseh fazah učnega procesa postavljajo tako učitelji kot tudi učenci.

Vprašanja se zastavlja v različnih učnih situacijah, za opredelitev in pojasnitev problemov in hipotez, postavlja se raziskovalna vprašanja, vprašanja se zastavlja zgodovinskimi virom (kaj mi vir pove, kaj lahko na temelju vira sklepam o dogajanju, česa mi vir ne pove, katere dodatne vire je treba poiskati za razjasnitev dogajanja).

Tako pri formativnem spremljanju kot pri kritičnem mišljenju se vprašanja postavlja za (samo) vrednotenje in (samo)refleksijo vsebinskega in procesnega znanja in procesa učenja.

Učinkovit pripomoček pri postavljanju vprašanj je revidirana Bloomova taksonomija, ki jo v priročniku predstavljamo tudi v obliki kazalke, ki obsega vseh šest ravnih kognitivnega dela Bloomove taksonomije (pomniti, razumeti, uporabiti, analizirati, vrednotiti, ustvariti). Vsaka raven obsega kratko razlago, ključna vprašanja in ključne besede, ki so učencem in učiteljem v pomoč pri postavljanju vprašanj.

Kazalko lahko fotokopirate in razdelite učencem kot učni pripomoček.

Naročanje:

Zavod RS za šolstvo
Poljanska 28, 1000 Ljubljana

POMNITI

Prikljči naučeno.

Kje/kdo/kdaj je ...?
Ali lahko navedeš primer ...?
Kako bi opisal ...?
Kako bi razložil ...?
Kaj je pravilno?

Navedi	Poišči	Prepoznavaj
Naštej	Razberi	Označi
Opiši	Izberi	Obkroži

RAZUMETI

Razloži/predstavi problem s svojimi besedami.

Kaj je ključna ideja ...?
Kako bi pojasnil ...?
Kako bi povzel ...?
Zakaj je pomembno ...?
Kaj se bo zgodilo ...?

Razloži	Oblikuj	Ugotovi
Utemelji	Izdelaj	Razišči
Povzemi	Loči	Pojasni

UPORABITI

Izvedi ali uporabi koncept/pojem/dejavnost v novi situaciji.

Kaj bi se zgodilo, če ...?
Kako bi uporabil ...?
Kateri pristop bi lahko ...?
Kako se odraža ...?
Kakšen je položaj ...?

Uporabi	Napovej	Preoblikuj
Izberi	Razvij	Reši
Načrtuj	Prikaži	Spremeni

ANALIZIRATI

Celoto loči na posamezne dele in izkaži razumevanje razmerja med njimi.

Zakaj misliš ...?
Kakšna je povezava ...?
Ali lahko primerjaš ...?
Kako bi označil ...?
Kaj lahko sklepaš ...?

Razčleni	Raziskuj	Poenostavi
Razvrsti	Razkrij	Primerjaj
Preišči	Razlikuj	Sklepaj

VREDNOTITI

Oblikuj mnenje, sodbo, idejo, koncept ...

Kaj je bolj pomembno?
Ali lahko braniš ...?
Ali obstaja boljša rešitev ...?
Katere so prednosti/slabosti ...?
Kako bi se počutil, če ...?

Oceni	Razpravljaj	Kontroliraj
Potrdi	Upraviči	Izberi
Preceni	Brani	Kritiziraj

USTVARITI

Sestavi dele v novo celoto/strukturo/vzorec.

Kaj je alternativa ...?
Ali lahko ustvariš ...?
Kako si predstavljaš ...?
Kako bi lahko ...?
Kakšna je tvoja teorija o ...?

Načrtuj	Ustvari	Spremeni
Formuliraj	Prilagodi	Kombiniraj
Organiziraj	Izboljšaj	Preoblikuj

Dr. Gregor Antoličič
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

PARIŠKA MIROVNA KONFERENCA

Dr. Gregor Antoličič
Milko Kos Historical Institute ZRC SAZU

PARIS PEACE CONFERENCE

Simbolična slika vojaka na polju rdečega maka. Rdeči mak je cvetel med trupli padlih vojakov na zahodni fronti, zato predstavlja spomin na padle vojake med prvo svetovno vojno.

(Vir: Shutterstock.)

IZVLEČEK

S koncem prve svetovne vojne in razpadom nekaterih držav so se ob vprašanju vojne krivde in reparacij pojavila tudi vprašanja v zvezi z vzpostavitvijo novih meja. Zmagovite velesile so se zaradi tega odločile za sklic mirovne konference, ki je od začetka leta 1919 naprej potekala v Parizu. Kot del jugoslovanske delegacije so na konferenci sodelovali tudi slovenski predstavniki. Slednji so se zavzemali predvsem za ohranitev enotnosti slovenskega naseljenega prostora, ki so ga želeli obvarovati pred prevelikim razkosanjem na posamezne države. Slovenska delegacija, ki je bila strokovno izjemno dobro podkovan, pa je bila po prihodu v Pariz hitro soočena z mednarodnopolitično stvarnostjo. Svet »velikih petih«, v katerem so bile združene Velika Britanija, Francija, Kraljevina Italija, ZDA in Japonska, je bil namreč tisti gremij, ki je odločal o vseh pomembnejših sklepih pariške mirovne konference. Slovenski predstavniki tako v sklopu pogajanj svetovnih voditeljev niso uspeli prepričati, predvsem ameriškega predsednika Thomas Woodrow Wilsona, ki je med drugim za Celovško kotlino zagovarjal izvedbo plebiscita. Ključna posledica pariške mirovne konference za Slovence pa je bila izguba kar 39 odstotkov etničnega ozemlja.

Ključne besede: pariška mirovna konferenca, slovenska delegacija, vprašanja meja, Thomas Woodrow Wilson

ABSTRACT

As World War I ended and certain countries dissolved, questions regarding the demarcation of new borders arose, alongside the question of who was to blame for the war and the question of reparations. For this reason, the victorious great powers decided to convene a peace conference which was held in Paris from early 1919 onward. Slovenian representatives took part in the conference as members of the Yugoslav delegation. They mainly strove to preserve the unity of the Slovenian settlement area, wishing to protect it from being divided up among individual countries. The Slovenian delegation, which possessed great expertise, was confronted with the situation in international politics soon after arriving in Paris. The Council of the »Big Five«, which comprised Great Britain, France, the Kingdom of Italy, USA and Japan, was the guild that made all the important decisions at the Paris Peace Conference. Thus, during the negotiations, Slovenian representatives were unable to convince the world leaders, particularly the US President Thomas Woodrow Wilson who, among other things, advocated holding a plebiscite for the Klagenfurt Basin. The key consequence of the Paris Peace Conference for Slovenia was the loss of as much as 39 percent of its ethnic territory.

Keywords: Paris Peace Conference, Slovenian delegation, question of borders, Thomas Woodrow Wilson

UVOD

V začetku novembra 1918 so se končali spopadi na bojiščih prve svetovne vojne. Za Slovence je tedaj postal izjemno pomemben podpis vojaškega premirja med Avstro-Ogrsko in antanto, do katerega je prišlo 3. novembra 1918 v Villi Giusti pri Padovi.¹ Vojaško premirje je napovedalo dokončni konec bojev in hkrati omogočilo vrnitev stotisočih vojakov v njihove domove. Toda tudi položaj v zaledju se je v začetku novembra temeljito spremenil. Posamezni narodi habsburške monarhije so začeli ustanavljati lastne države, s tem pa je starodavna monarhija postopno razpadla na nacionalne segmente, ki so jo sestavljali. Slovenci so se tedaj 29. oktobra najprej pridružili Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je z združitvijo s Kraljevino Srbijo in Kraljevino Črno goro že 1. decembra 1918 preoblikovala v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.² Vojna in habsburška monarhija sta bili konec leta 1918 že preteklost, toda nastanek novih držav je s seboj prinesel mnogo novega konfliktnega naboja. V slovenskem primeru to najbolje dokazujejo spopadi na Spodnjem Štajerskem in Koroškem. Da po vojni ne bi izbruhnila nova vojna oz. nove vojne, so se antantne sile odločile za izvedbo mednarodne mirovne konference, v sklopu katere bi predvsem določili vojne krivce in jim izstavili račun za vojno škodo, hkrati pa tudi uredili vsa odprta mejna vprašanja. Na tej podlagi je prišlo v začetku leta 1919 v Parizu do sklica pariške mirovne konference. Slednja je postala simbol povojne podobe Evrope, temelj mnogih mirovnih pogodb 20. stoletja, a za mnoge hkrati tudi glavni razlog oz. »orožje« za revanšistično politiko.³

ZAČETEK POGAJANJ V PARIZU

Pariška mirovna konferenca je bila uradno sklicana 18. januarja 1919. Države udeleženke konference so se delile v dve skupini. Prvo so sestavljale zmagovite velesile Velika Britanija, Francija, ZDA, Kraljevina Italija in Japonska. Predvsem prve štiri države in njihovi predstavniki so igrali ključno vlogo pri urejanju povojne podobe Evrope. David Lloyd George (Velika Britanija), Georges Clemenceau (Francija), Thomas Woodrow Wilson (ZDA) in Vittorio Orlando (Kraljevina Italija) so bili možje, ki so krojili podobo tedanjega sveta. Svet »velikih petih«, pri globalnih vprašanjih je namreč sodelovala tudi Japonska, se je sestajal tajno, v svojih rokah pa je združeval izjemno moč in vpliv, saj je samo ta gremij lahko sprejemal končne odločitve in sklepe konference. Drugo, večjo skupino, v katero je spadala tudi delegacija Kraljevine SHS, so tvorile države udeleženske konference, katerih predstavniki oz. delegati so lahko le predlagali zadeve ali obveščali svet »velikih petih« ter sodelovali na plenarnih sestankih in komisijah. Zaradi tega so se delegati teh držav izjemno trudili pri vzpostavljanju stikov s predstavniki »velikih petih«, da bi tako za svoje države izpogajali čim boljše mirovne pogoje.⁴

PARIŠKA MIROVNA KONFERENCA IN SLOVENCİ

Kot del antantnih sil je, kot že zgoraj omenjeno, na pariški mirovni konferenci sodelovala tudi delegacija Kraljevine SHS, ki pa je v prvih mesecih trajanja pogajanj imela precej težav. Zaradi združitve Države SHS in Kraljevine Srbije delegacija Kraljevine SHS zaradi nasprotovanja Kraljevine Italije sprva ni bila mednarodno priznana.⁵ Glavni cilj jugoslo-

¹ Svojišak, P., Antoličič, G. (2018). *Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 233, 362–364.

² Rahten, A. (2016). *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*. Celje – Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, str. 173.

³ Himmelreich, B. (1993). Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci 1919–1920. V: *Celjski zbornik*. Celje: Osrednja knjižnica Celje, str. 163–180, tu 163 (dalje: Himmelreich: Slovenski člani jugoslovanske delegacije).

⁴ Rahten, A. (2011). Wilsonova srečanja in razhajanja s Slovenci. V: *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Les Cinq Grand set la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes*. Rahten, A., Šumrada, J. (ur./éds.). Ljubljana: CEP, ZRC SAZU, str. 195–219, tu 195, 196; Himmelreich: Slovenski člani jugoslovanske delegacije, str. 163.

⁵ Rahten, A. (2018). *Med Kakanijo in Wilsonio. Poklicne in politične preizkušnje Hansa Schwegla alias Ivana Švegla*. Celovec – Ljubljana – Dunaj: CEP, Mohorjeva založba Celovec, Založba ZRC, str. 117 (dalje: Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio*).

Poljsko pokopališče pri Lvivu v Ukrajini.

(Vir: Shutterstock.)

6 Prim. Bizjak, M. (2003). Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 43/1, str. 25–37.

7 Rahten, A. (2007). Pariška mirovna konferenca in Slovenci. V: *Slovenci v očeh imperija. Priročnik britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci leta 1919*. Petrič, E. (ur.). Mengeš: CEP, str. 26–42, tu 27 (dalje: Rahten, Pariška mirovna konferenca in Slovenci); Himmelreich: Slovenski člani jugoslovanske delegacije, str. 165.

vanske delegacije je seveda bila uveljavitev meja, ki bi bile v korist vseh narodov, ki so živeli pod okriljem Kraljevine SHS. Pri tem pa je delegaciji enako kot v primeru mednarodnopravnega priznanja precej težav povzročala Kraljevina Italija, ki je že ob umiku avstro-ogrskih enot v začetku novembra 1918 začela zasedati ozemlja, ki so ji pripadala po Londonskem memorandumu.⁶ Hkrati so delo jugoslovanske delegacije v prvi polovici leta 1919 zasenčili tudi boji na Koroškem. Kljub temu je delegacija poskušala čim bolj strokovno utemeljevati svoja stališča glede prihodnjih meja. Na pariški mirovni konferenci je imela štiri polnopravne delegate, in sicer: nekdanjega predsednika srbske vlade Nikolo Pašića, nekdanjega predsednika Jugoslovanskega odbora dr. Anteja Trumbića, srbskega poslanika v Parizu dr. Miljenka Vesnića ter nekdanjega avstro-ogrskega ministra in univerzitetnega profesorja dr. Ivana Žolgerja.⁷ Slednjega je že pred sklicem konference v Parizu Narodna vlada v Ljubljani imenovala za načelnika komisije za mirovno konferenco, katere naloga je bila zbiranje dokumentacije, na podlagi katere bi lahko Slovenci oz. njihovi predstavniki v Parizu argumentirali ozemeljske zahteve. Hkrati je že 25. decembra 1918 na pogovoru med Ivanom Žolgerjem, Antonom Koroščem in Albertom Kramerjem padla odločitev o sestavi slovenskega dela jugoslovanske delegacije. Ivan Žolger pa je skupaj s pravniškim kolegom Leonidom Pitamicem sestavil poslovnik za delegacijo. Ključna težava Žolgerja na pariški mirovni konferenci je bila njegova »avstrijska« zgodovina. Ker je v letu 1917 v vladi Ernesta viteza Seidlerja opravljal funkcijo ministra brez listnice, so ga mnogi pogajalci, predvsem Italijani, želeli zaradi tega diskreditirati. Na tej podlagi ga je italijanska delegacija pod vodstvom Vittoria Orlanda obtoževala konflikta interesov in vztrajala, da se Žolger razprav vrhovnega sveta mirovne konference ne bi

smel udeleževati. Kljub mnogim težavam in pritiskom se sestava polnopravnih delegatov Kraljevine SHS ni spremenila. Štirje polnopravni delegati jugoslovanske delegacije so imeli pravico do sodelovanja na plenumu mirovne konference, lahko so glasovali o stvareh na dnevnem redu ter podpisovali mirovne pogodbe.⁸

Celotna jugoslovanska delegacija je štela približno 110 članov, kar jo je po številčnosti postavljalo na četrto mesto med 26 državami, ki so sodelovale na mirovni konferenci. Od jugoslovanske delegacije so bile po številu večje le delegacije Velike Britanije (154 članov), Francije (137 članov) in Kraljevine Italije (124 članov). Delegacija ZDA pa je imela npr. dva člana manj kot jugoslovanska. Številčnosti slednje je do neke mere botrovalo tudi dejstvo, da je Kraljevina SHS na pariški mirovni konferenci urejala meje s kar sedmimi državami: Bolgarijo, Romunijo, Madžarsko, Avstrijo, Albanijo, Grčijo in Kraljevino Italijo. Ožji del delegacije je sestavljalo sedem članov, in sicer trije Srbi (Nikola Pašić kot predsednik, dr. Milenko Vesnić in Mato Bošković) dva Hrvata (dr. Ante Trumbić in dr. Josip Smodlaka) in dva Slovenca, ob že omenjenem dr. Ivanu Žolgerju še Otokar Rybař. Glavni tajnik jugoslovanske delegacije je bil prav tako Slovenec, dr. Bogumil Vošnjak.⁹ Slovenski del jugoslovanske delegacije je bil relativno številčen, predvsem pa strokovno izjemno dobro podkovan. Ob že omenjenem Žolgerju in Rybařju so delegacijo sestavljali še: dr. Niko Zupanič, Ivan Marija Čok, dr. Fran Kovačić, ing. Janko Mačkovšek, prof. Janko Pretnar, prof. Josip Ribarič, dr. Matija Slavič, Ivan Jerman, Milko Kramer, Vekoslav Kisovec, dr. Ivan Švegel, dr. Bogumil Vošnjak, Ivo Šubelj, Bruno Hugo Stare, Drago

⁸ Zečević, M. (1977). *Slovenska ljudska stranka in Jugoslovansko zedinjenje 1917–1921*. Maribor: Založba Obzorja, str. 215; Jenuš, G. (2011). Slovenska pričakovanja in odzivi na odločitve Velikih pet. V: *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Les Cinq Grand set la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes*. Rahten, A., Šumrada, J. (ur./éds.). Ljubljana: CEP, ZRC SAZU, str. 177–194, tu 183 (dalje: Jenuš, Slovenska pričakovanja); Rahten, A. (2010). Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na pariški mirovni konferenci. V: *Acta Histriae*, št. 3, str. 691–712, tu 697 (dalje: Rahten, Dr. Ivan Schwegel); Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio*, str. 121–122.

⁹ Jenuš, Slovenska pričakovanja, str. 182.

(Vir: Shutterstock.)

Marušič, Alojz Šušteršič, dr. Miroslav Juvančič, dr. Lambert Ehrlich,¹⁰ Janko Hacin, Jurij Matej Trunk, Franjo Vilfan in Ivan Praprotnik. Slovenskih članov jugoslovanske delegacije je tako bilo okrog 27, kar jih je po številu delegatov uvrščalo na tretje mesto za Srbi in Hrvati. Glede na izobrazbo je bilo med slovenskimi delegati precej pravnikov in ekonomistov ter zgodovinskih in etnografskih izvedencev. Ob slednjih so delegacijo sestavljali tudi en diplomat, en jezikoslovec in dve vojaški osebi. Glavna prednost slovenskega dela delegacije sta bili njena močna strokovna podkovanost in dobra pripravljenost. Ob že omenjeni komisiji za mirovno konferenco, katere načelnik je bil dr. Ivan Žolger, je namreč že Narodni svet od avgusta 1918 naprej začel zbirati gradivo o slovenskih etnografskih mejah. Število slovenskih članov delegacije se je v času trajanja mirovne konference spreminjalo. Nekateri člani so bili v Parizu tako rekoč celotni čas pogajanj, spet drugi so bili tja poklicani za kratek čas.¹¹

Pariška mirovna konferenca je za Slovence zaradi odprtih mejnih vprašanj tako na severu, vzhodu kot tudi zahodu predstavljala velik izziv. Tedanje doživljanje zunanjepolitičnega položaja Slovencev morda najbolj slikovito prikazujejo besede dr. Janka Brejca, tedanjega predsednika Deželne vlade za Slovenijo, ki je v svojem govoru ob obisku westminstrskega nadškofa kardinala Francisa Bourna 10. marca 1919 v Ljubljani med drugim dejal: »*Mali smo, Slovenci, a postavila nas je božja previdnost na eno najvažnejših točk svetovne oble. Kakor klin ali zapah smo potisnjeni med Adrijo in Nemci, vratarji smo do Sredozemskega morja. Kljub temu pa, da smo izpričali svojo trdno voljo, biti vredni drugih narodov, ki jim je do poštenja in do človečanstva vrednega razvoja, in da smo se izkazali kot vrle borce za pravico in svobodo, moramo trpeti neznosno duševno bol. Dve rani nas pečeta kakor živi ogenj: Koroška in Primorje! Eno tretjino naše zemlje ima zasedene neprijatelj, naše zemlje, ko jo ljubimo tako iskreno, da je niti eno ped ne moremo dati brez strahu, da po tej rani izkrvavimo! Ljubezen do grude je za ljubeznijo do vere najeminentnejša poteza našega naroda. Pa naj bi se svoji zemlji mogli odreči? Morali odreči? /.../ Mi nismo kulture potrebna kolonija! Naj se naš narod ne tira v obup in naj se ne ustvarja iredenta, stalna grožnja vsakega miru! Pustite nam ključe do Jadrana in prek njega do Sredozemskega morja! Pustite nam jih, ki smo si jih bili svojčas sami vzeli, pa Vam hočemo i Jadran i Sredozemstvo čuvati z zvestobo Slovencev, ki nikdar ne gane. Zvestobo hočemo vračati z zvestobo!*«¹²

Posamezni člani slovenskega dela jugoslovanske delegacije so bili aktivni tudi v različnih komisijah, ki so bile v sklopu pariške mirovne konference sklicane za reševanje problemov na nekaterih specifičnih področjih. V ekonomsko-finančno sekcijo so tako bili imenovani dr. Milko Brezigar, Alojzij Vekoslav Kisovec, dr. Janko Hacin, dr. Drago Marušič, Ivan Jerman, Emil (Milko) Kramer in Ivan Praprotnik. V vojaško sekcijo je bil imenovan Alojz Šušteršič, nekdanji avstro-ogrski kontraadmiral in brat zadnjega kranjskega deželnega glavarja dr. Ivana Šusteršiča. Ob tem je slovenska delegacija imela svojega predstavnika tudi v sekciji za železnice in promet. V slednji je namreč sodeloval Franjo Vilfan, prav tako nekdanji pomorščak avstro-ogrske mornarice. Med daleč najpomembnejše sekcije za celotno jugoslovansko delegacijo je spadala etnografsko-zgodovinska sekcija, ki jo je vodil srbski geograf dr. Jovan Cvijić. V njej so sodelovali naslednji Slovenci: dr. Franc Kovačič, dr. Matija Slavič, dr. Lambert Ehrlich, Janko Mačkovešek, dr. Ivan Marija Čok, dr. Jožef Ribarič, dr. Tomaž Šorli, prof. dr. Janko Pretnar in dr. Niko Županič.¹³

Posebno pozornost je slovenska delegacija seveda posvečala vprašanjem meje s Kraljevino Italijo ter meje na Spodnjem Štajerskem in Koroškem, kjer je, kot je bilo že omenjeno, konec leta 1918 in v začetku leta 1919 prišlo do oboroženih spopadov. V želji, da bi za Koroško izborila kar se da ugoden položaj, se je slovenska delegacija obrnila neposre-

10 Več o njegovem delovanju v Parizu beri v: Benedik, M. (2002). *Lambert Ehrlich: Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20; Ehrlichova spomenica za Vatikan 14. aprila 1942*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve pri Teološki fakulteti Ljubljana.

11 Himmelreich: Slovenski člani jugoslovanske delegacije, str. 165–166.

12 *Slovenec*, 13. marec 1919, št. 60, str. 1.

13 Jenuš, Slovenska pričakovanja, str. 184–185.

dno na ameriškega predsednika Thomasa Woodrowa Wilsona. Slednji je predvsem na podlagi znamenitih 14. točk, ki jih je predstavil 8. januarja 1918 v ameriškem kongresu, za Slovence veljal kot ključni garant pri vzpostavitvi oz. ohranitvi ozemeljske celovitosti slovenskega naselitvenega območja. Eden izmed povodov za neposredno obrnitev na ameriškega predsednika je bil njegov ekspoze o Celovški kotlini, ki ga je predstavil 27. maja 1919 v Parizu. V njem je opozoril, da gospodarska meja v Celovški kotlini ni bila skladna z narodnostno. Na tej podlagi je Wilson prišel do sklepa, da je bil južni del Koroške, ki je bil tedaj pod nadzorom jugoslovanskih sil, nerazdružljivo povezan s severnim nemškimi delom. Na podlagi tega prepričanja je Wilson predlagal plebiscit za območje Celovške kotline. Istega dne, ko je Wilson predstavil svoja stališča glede Koroške, je v Parizu pripotovala posebna slovenska deputacija, ki jo je vodil dr. Janko Brejc. Ob slednjem so deputacijo sestavljali še ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič, dr. Karel Triller, dr. Vladimir Ravnihar, Albin Prepeluh in Rudolf Golouh.¹⁴ Slovenski predstavniki so se predvsem po zaslugi dr. Ivana Šveglja in dr. Bogumila Vošnjaka s predsednikom Wilsonom srečali dvakrat. Prvič na temo vprašanja določanja meje s Kraljevino Italijo, drugič pa na temo vprašanja pripadnosti Koroške.¹⁵

Do prvega srečanja med slovenskimi predstavniki in Wilsonom je tako prišlo že 25. aprila 1919, ko je bil na avdienco pri ameriškem predsedniku povabljen dr. Ivan Švegel. Slednji je s sabo pripeljal še dr. Bogumila Vošnjaka in dr. Gustava Gregorina. Švegel, nekdanji avstro-ogrski diplomat, ki je deloval precej časa tudi v ZDA, je na začetku avdience Wilsona opozoril, da je na območju ZDA živelo ok. 200.000 slovenskih izseljencev, med katerimi jih je mnogo naredilo zavidljive kariere in prišlo do uglednih funkcij. Nato se je začel pogovor vrteti okrog ključnega problema, zaradi česar je prišlo do srečanja med ameriškim predsednikom in slovenskimi predstavniki: italijanskih ozemeljskih zahtev. Švegel je tako Wilsona opozoril na nevarnost, da bi bil z izpolnitvijo italijanskih zahtev več kot milijon Jugoslovancev žrtvovan za italijanske ozemeljske aspiracije. Wilson se je nato v sklopu pogovora skliceval predvsem na bodoče Društvo narodov, kot varuha miru in posledično tudi manjšin. Za Slovence je v sklopu rešitve italijanskega vprašanja osrednjo vlogo igral tudi Trst. Toda prvo srečanje slovenskih predstavnikov z Wilsonom ni prineslo zelenega učinka. Kljub temu da je ameriški predsednik razumel nekatere probleme Slovencev, je Kraljevina Italija kot del »velikih petih« in na podlagi sklenjenega Londonskega memorandumu imela veliko boljši izhodiščni položaj.¹⁶

Do drugega srečanja z Wilsonom in zgoraj omenjeno posebno slovensko deputacijo, ki je v Pariz prispela 27. maja, je prišlo 5. junija 1919. Glavni namen obiska je bilo vprašanje Koroške. Svet »velikih štirih« je namreč na Wilsonov predlog 4. junija 1919 sprejel sklep, da naj o vprašanju pripadnosti Celovške kotline odloči ljudska volja. Na tej podlagi je torej padla odločitev za izvedbo plebiscita, plebiscitarno območje pa je bilo razdeljeno na cono A in cono B. Ob drugem srečanju z Wilsonom je slovensko deputacijo vodil dr. Brejc, ki je ameriškega predsednika pozdravil z znamenitimi besedami: »Ave Wilson, Sloveni morituri te sautant!« (*Pozdravljen Wilson, umirajoči Slovenci te pozdravljamo*).¹⁷ S simbolnim pozdravom je Brejc želel na »latinca« Wilsona narediti vtis in s tem prebiti led. Slovenski pogajalci so predsednika namreč želeli opozoriti na možne posledice, ki bi jih lahko imela izpeljava koroškega plebiscita. Toda kljub močnim argumentom slovenski deputaciji Wilsona ni uspelo prepričati, saj je še naprej zastopal svoje stališče, da je bil celovški bazen nedeljiv.¹⁸ Po srečanju z Wilsonom je dr. Janko Brejc v pismu svojemu namestniku Gregorju Žerjavu zapisal: »/J/e dal preučiti Koroško, tako ve, da so tam Slovenci, ki pa ne želijo drugega, kot da ostanejo pod Avstriji.«¹⁹

14 Lipušček, U. (2003). *Ave Wilson. ZDA in prekrjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana: Založba Sophia, str. 205–206 (dalje: Lipušček, *Ave Wilson*); Rahten, Dr. Ivan Schwegel, str. 705.

15 Repe, B. (2008). Vloga slovenskih politikov in diplomatov pri določanju meja. V: *ADRIAS*, zvezek 15, str. 109–118, tu 111.

16 Rahten, Dr. Ivan Schwegel, str. 702–705.

17 Lipušček, *Ave Wilson*, str. 209.

18 Prav tam, str. 209–213.

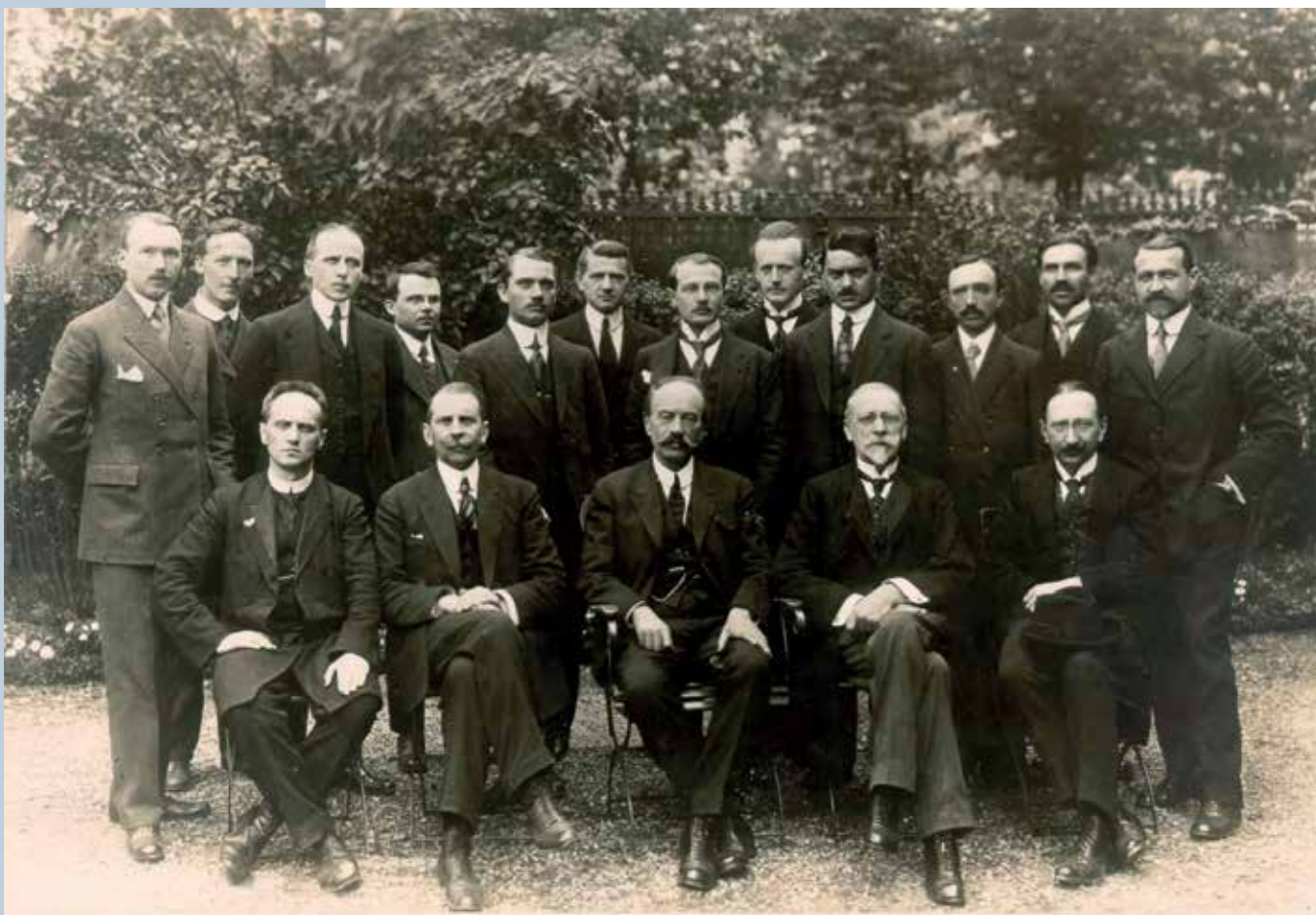
19 Rahten, Pariška mirovna konferenca in Slovenci, str. 38–39.

Kakšen na sploh je bil položaj slovenske delegacije oz. Slovencev na pariški mirovni konferenci, zelo slikovito opisujejo besede Frana Erjavca, ki je v svoji študiji o Slovencih na pariški mirovni konferenci zapisal: »*Bolj ali manj sporno se je pojavljalo namreč skoro vse slovensko ozemlje, izvzemi ljubljanskega okoliša z Dolenjsko in Štajersko južno od Celja.*«²⁰

Diplomatskim pogajanjem v Parizu je sledil podpis petih večjih mirovnih pogodb: Versajske mirovne pogodbe, sklenjene z Nemčijo 28. junija 1919; Senžermenske mirovne pogodbe, sklenjene z Avstrijo 10. septembra 1919, Neulijske mirovne pogodbe, sklenjene z Bolgarijo 27. novembra 1919, Trianonske mirovne pogodbe, sklenjene z Madžarsko 4. junija 1920, in Sevreske mirovne pogodbe, sklenjene z Osmanskim imperijem 10. avgusta 1920. Ob sklenitvi mirovnih pogodb pa je bil pomemben rezultat pariške mirovne konference tudi ustanovitev Društva oz. Lige narodov, ki je bila uradno ustanovljena 28. aprila 1919. Ključna naloga nove mednarodne organizacije je bila zagotovitev svetovnega miru in pospeševanje mednarodnega sodelovanja. Kljub prvotnim uspehom pa je Društvo narodov zaradi vedno agresivnejše zunanje politike nekaterih evropskih totalitarnih režimov po letu 1930 začelo izgubljati svoj vpliv.²¹

²⁰ Erjavec, F. (1960). *Slovenci na mirovni konferenci I. 1919–1920*. Ljubljana: Založba Slovenske Pravde: Ljubljana, str. 7.

²¹ *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 1. del. Ljubljana: Mladinska knjiga: Ljubljana, 2006, str. 218–226.

Del slovenske sekcije pri jugoslovanski delegaciji na pariški mirovni konferenci. Fotografija je nastala leta 1919. Spodaj od desne proti levi: Bogumil Vošnjak, Gustav Gregorin, Hrvat Dinko Trinajstić, Otokar Rybař, Lambert Ehrlich. Zadaaj od desne proti levi: Franjo Vilfan, Milko Brezigar, Josip Ribarić, Tomaž Šorli, Janko Mačkovišek, Ivan Marija Čok, Drago Marušič, Ivan Gruden, Rudolf Steinmetz, Jurij Matej Trunk, Bruno Hugo Stare (Vir: NUK, Slovenska sekcija pri jugoslovanski delegaciji na pariški mirovni konferenci. 1919. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-ETY000XN>, dostop: 10. 10. 2019).

SKLEP

Pariška mirovna konferenca Slovincem na koncu ni prinesla zadanih ciljev. Kljub dobro pripravljeni in strokovno podkovani delegaciji so bile predvsem velesile tiste, ki so s svojimi odločitvami ključno vplivale na usodo majhnega naroda. Pri tem se tudi nova domovina Slovencev, Kraljevina SHS, kljub svojemu statusu kot antantna sila ni izkazala kot dovolj dober pogajalec. Na koncu smo Slovenci na podlagi pariških sklepov izgubili skupno 39 odstotkov svojega etničnega ozemlja.²² V časniku *Slovenec* so 3. septembra 1919 sistem sklepanja mirovnih pogodb v Parizu opisali takole: »Pet mož v Parizu odločuje danes o usodi sveta in ustvarja nove zemljevide, ne da bi pri tem upoštevali upravičene želje ljudstva, se ozirali na zemljepisno lego in gospodarski položaj krajev, o čim pripadnosti odločujejo. Ententa, ki je med vojsko izjavljala, da se bori za osvoboditev narodov izpod nemškega gospodstva, trga danes zemljo narodom, ki so se sami osvobodili, in jo prisoja Nemcem. Naše lepo Primorje, naš Kras, našo Goriško hoče prisoditi Italijanu, okrnila je našo Koroško in še za ostali del stare slovenske pokrajine je določila glasovanje. Sedaj nam je tudi na Štajerskem, kjer je že itak žrtvovanih mnogo tisočev Slovencev, ugrabila Radgono z okolico ter jo prisodila Nemcem. Kakšni nagibi so pač vodili svet petorice k temu sklepu?«²³

VIRI

Slovenec, 13. marec 1919, št. 60, str. 1.
Slovenec, 3. september 1919, št. 202, str. 1–2.

LITERATURA

- Benedik, M. (2002). *Lambert Ehrlich: Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20; Ehrlichova spomenica za Vatikan 14. aprila 1942*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve pri Teološki fakulteti Ljubljana.
- Bizjak, M. (2003). Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 43/1, str. 25–37.
- Erjavec, F. (1960). *Slovenci na mirovni konferenci I. 1919–1920*. Ljubljana: Založba Slovenske Pravde.
- Himmelreich, B. (1993). Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci 1919–1920. V: *Celjski zbornik*. Celje: Osrednja knjižnica Celje, str. 163–180.
- Jenuš, J. (2011). Slovenska pričakovanja in odzivi na odločitve Velikih pet. V: Rahten, A., Šumrada, J. (ur./éds.). *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Les Cinq Grand set la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes*. Ljubljana: CEP, ZRC SAZU, str. 177–194.
- Lipušek, U. (2003). *Ave Wilson. ZDA in prekrjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana: Založba Sophia.

²² Himmelreich: Slovenski člani jugoslovanske delegacije, str. 176–177; Jenuš, Slovenska pričakovanja, str. 194.

²³ *Slovenec*, 3. september 1919, št. 202, str. 1–2.

- Rahten, A. (2007). Pariška mirovna konferenca in Slovenci. V: Petrič, E. (ur.). *Slovenci v očeh imperija. Priročnik britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci leta 1919*. Mengeš: CEP, str. 26–42.
- Rahten, A. (2010). Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na pariški mirovni konferenci. V: *Acta Histriae*, št. 3, str. 691–712.
- Rahten, A. (2011). Wilsonova srečanja in razhajanja s Slovenci. V: Rahten, A., Šumrada, J. (ur./éds.). *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Les Cinq Grand set la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes*. Ljubljana: CEP, ZRC SAZU, str. 195–219.
- Rahten, A. (2016). *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Rahten, A. (2018). Med Kakanijo in Wilsonio. Poklicne in politične preizkušnje Hansa Schwegla alias Ivana Švegla. Celovec: CEP, Mohorjeva založba Celovec; Ljubljana: Založba ZRC.
- Repe, B. (2008). Vloga slovenskih politikov in diplomatov pri določanju meja. V: *ADRIAS*, zvezek 15, str. 109–118.
- Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 1. del. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006.
- Svoljšak, P., Antoličič, G. (2018). *Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Zečević, M. (1977). *Slovenska ljudska stranka in Jugoslovansko zedinjenje 1917–1921*. Maribor: Založba Obzorja.

Mag. Bernarda Roudi

Osnovna šola Kapela in Osnovna šola Tišina

KAKO SMO V PREKMURJU OBELEŽILI PREKMURSKO LETO 2019

Leto 2019 je prekmursko leto, saj se spominjamo 100. obletnice združitve pokrajine z matičnim narodom. V Prekmurju, pa tudi v širšem slovenskem prostoru so potekale in še potekajo številne aktivnosti, posvečene tako zgodovinskim dogodkom kot tudi posebnostim bogate kulturne in etnološke dediščine te slovenske pokrajine.

V Murski Soboti smo januarja slovesno obeležili 100. obletnico začetka pariške mirovne konference s predstavitvijo knjige dr. Uroša Lipuščka *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919*. V njej je avtor izpostavil vlogo ZDA in Douglasa W. Johnsona (op. p.

Udeleženci mednarodne
ekskurzije *Prekmurski jezik
in kultura* pred gradom Grad,
oktober 2019.

(Foto: mag. Bernarda Roudi.)

kartografa) pri določanju slovenskih oz. prekmurskih mej. Marca je Zavod RS za šolstvo razpisal natečaj *Podobe Prekmurja* in z njim k sodelovanju povabil tako osnovne kot tudi srednje šole, da z različnimi metodami opišejo Prekmurje ali Prekmurce. Na OŠ Kapela smo na natečaju sodelovali s potopisom od meje do meje, kjer smo se odpravili na raziskovanje pokrajine od Potrne/Lafeld v radgonskem kotu v Republiki Avstriji do lendavskega kota na stiku meje z Madžarsko in Hrvaško. Raziskali smo način življenja slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem, nemške manjšine na zahodu Goričkega, se povzpeli do tromeje na območju k. o. Trdkova, obiskali Porabje in porabske Slovence, raziskali življenje primorskih naseljencev na območju nekdanje lendavske občine ter se seznanili z načinom življenja madžarske manjšine in judovske skupnosti v Prekmurju. Natečaj se je sklenil junija s predstavitev sodelujočih šol, v kulturnem programu pa so se predstavili učenci OŠ Kapela, ki se nahaja na desnem bregu Mure, in tako simbolično nakazali sodelovanje Slovencev ob Muri danes tako kot pred 100 leti. Marca je Zveza za tehnično kulturo v Murski Soboti predstavila tudi številne raziskovalne naloge, ki so predstavljale etnološko, jezikovno, geografsko in zgodovinsko posebnost pokrajine.

Izjemno zanimivo je bilo na domoznanskem večeru z naslovom *Prekmurci in prekmurščina* v Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti 17. maja 2019. Dogodek so pripravili člani Prekmurskega društva Rudolf Maister Murska Sobota, Fundacije Šiftar s Petanjcev ter Pokrajinske in študijske knjižnice Murska Sobota. V kulturnem programu so sodelujoči izvajali glasbena dela domačih avtorjev, prebirali dela prekmurskih avtorjev, predstavili jezikovno in zgodovinsko posebnost Prekmurja ter prireditve sklenili s prebiranjem receptov v prekmurščini, kar so pripravile učenke iz OŠ Tišina v okviru interesne dejavnosti *Prekmurski jezik in kultura*. Omenjena interesna dejavnost se je v šolskem letu 2018/2019 prvič izvajala na šestih pomurskih osnovnih šolah z namenom, da spoznati in ohranjati prekmurski jezik – ta je kot knjižni jezik med Prekmurci prisoten že od leta 1715 – ter kulturo.

V Murski Soboti je bilo slovesno tudi 6. junija, ko so se v okviru festivala *Inovativnost in ustvarjalnost mladih* na stojnicah v grajskem parku predstavili mladi s pomurskih vrtcev, osnovnih in srednjih šol. V ospredje je bila postavljena bogata etnološka, zgodovinska, glasbena in kulinarčna dediščina. Številni obiskovalci so si lahko ogledali tudi bogat kulturni program, v katerem so mladi nastopali v prekmurščini.

Osrednja slovesnost je bila na praznik združitve Prekmurcev z matičnim narodom 17. avgusta 2019 v Beltincih. Tudi ta večer so bili v ospredje postavljeni mladi, na prireditvi pa so bila predstavljena dela v prekmurskem, romskem in madžarskem jeziku. Beltinci, ki so bili osrednji kraj dogajanja 17. avgusta 1919, ko je bila oblast v pokrajini predana civilnemu komisarju, so po 100 letih pred katoliško cerkvijo sv. Ladislava dobili spominsko obeležje, ki ga predstavlja 27 stebrov. Ti simbolično zaznamujejo 27 občin, kolikor jih je danes v Prekmurju. Na stebrih so predstavljeni tudi izjemni Pomurci: dr. Matija Slavič, izvedenec na mirovnih pogajanjih za Prekmurje, Ivan Jerič, Maistrov borec in borec za Prekmurje, ter Jožef Klekl, narodni buditelj in urednik *Novin* (op. p., časopisa za ohranjanje slovenstva, ki je izhajal od leta 1913 naprej).

Oktobra je Prekmursko društvo Rudolf Maister za učence pomurskih šol, ki so v šolskem letu 2018/2019 obiskovali interesno dejavnost *Prekmurski jezik in kultura*, pripravilo ekskurzijo po Prekmurju in Porabju. Začela se je v Murski Soboti z druženjem učencev iz OŠ Kapela, Tišina, Beltinci, Fokovci in Grad. Udeleženci so obiskali Grad na Goričkem, ki je sedež istoimenskega trideželnega parka, tromejo in se podali v Porabje na OŠ Gornji

Senik. Tam so jih pričakali učenci dvojezične osnovne šole, saj se na šoli učijo slovensko in madžarsko. V bogatem kulturnem programu so se predstavili učenci z vseh sodelujočih šol s programom v svojem narečju in tako predstavili izjemno bogato jezikovno posebnost slovenskega jezika oziroma njegovega panonskega dela. Po skupnem druženju je sledil ogled hotela Lipa v Monoštru, kjer je sedež krovnih organizacij slovenske skupnosti na Madžarskem, Malega Triglava v Andovcih ter muzeja železne zavese v Števanovcih. Ekскурzija se je sklenila na slovenski strani v Čepincih, kjer so v letošnjem letu odprli muzej graničarstva, slovensko različico muzeja železne zavese.

V slavnostnem letu Prekmurcev se bo do konca koledarskega leta zvrstilo še veliko dogodkov. Vsi postavljajo v ospredje takšno ali drugačno dediščino Prekmurja. skupni namen vseh pa je prepoznavnost Prekmurja in Prekmurcev, ki šele zadnjih 100 let živijo v skupni državi z večinskim narodom in so bili v preteklih letih po krivem postavljeni na obrobje ali pa bili v širši državi premalo prepoznavni. Zavedati se moramo dejstva, da lahko k večji prepoznavnosti pokrajine največ prispevamo prav njeni prebivalci.

Udeleženci mednarodne ekscurzije *Prekmurski jezik in kultura* na tromeji, oktober 2019.

(Foto: mag. Bernarda Roudi.)

Vključujoča šola

Priročnik za učitelje in druge strokovne sodelavce

Danes mnogo učiteljev ugotavlja, da tradicionalni pristopi pri vzgojno-izobraževalnem delu niso več ustrezni, ker ne vodijo k zadovoljivim dosežkom učencev in dijakov. V ospredje prihaja koncept sodobne šole, ki ga podpira inkluzivna paradigma.

Da bi v slovenskih vrtcih in šolah še okrepili procese, ki podpirajo takšne pristope, je na Zavodu RS za šolstvo nastal priročnik Vključujoča šola.

Priročnik obsega **6 zvezkov**, zbranih v mapi, cena 15,00 €

PROTOKOLI **PRIMERI KOLEGIALNEGA**
SOCIALNE IGRE **PRAKTIČNI PRIMERI** **PODPIRANJA**
TEORETIČNA IZHODIŠČA **KONKRETNE**
IDEJE ZA DELO V RAZREDU **STRATEGIJE**
VPRAŠANJA ZA REFLEKSIJO

Zakaj vključujoča šola

Formativno spremljanje v podporo vsakemu učencu

Vodenje razreda za dobro klimo in vključenost

Socialno in čustveno opismenjevanje za dobro vključenost

Tudi učitelji smo učenci

Vključevanje v vrtcu

Pri nastajanju priročnika je sodelovalo več kot 25 svetovalcev Zavoda RS za šolstvo z bogato pedagoško prakso, z dobrim poznavanjem raziskav in teoretičnih izhodišč ter s številnimi izkušnjami na področju razvojnega dela in svetovanja.

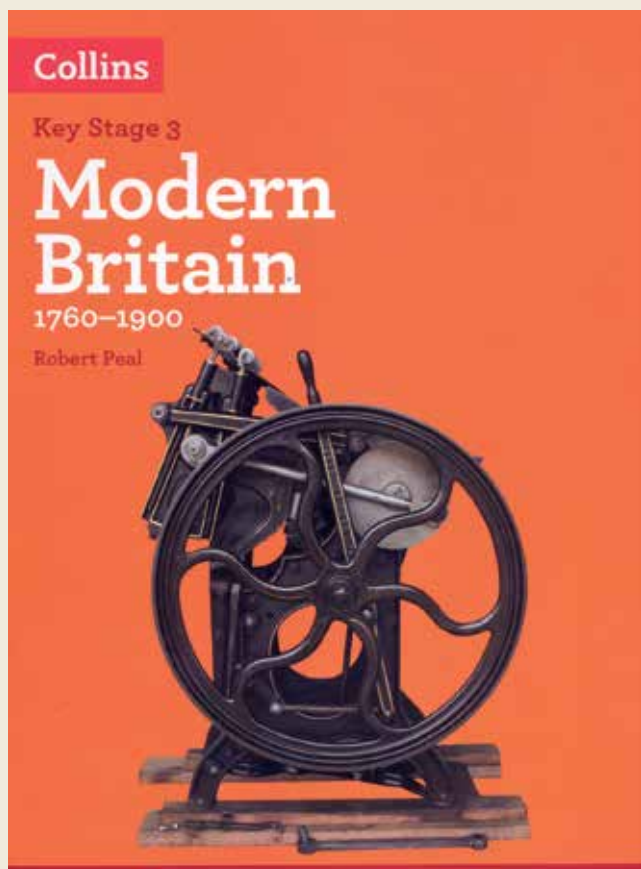
Raznolikost
je naša
priložnost

Formativno
spremljanje
je naša pot

Vključenost
je naš cilj

**ROBERT PEAL, MODERN BRITAIN
1760–1900. KNOWING HISTORY.
STUDENT BOOK 3. KEY STAGE 3.
London: Collins, 2017, 80 strani.**

V Veliki Britaniji je veliko založb, ki izdajajo učbenike za zgodovino. Izbrali smo učbenik založbe Collins, ki s serijo učbenikov poudarja pomen poznavanja zgodovine, kar pomeni, da je v učbenikih večji poudarek na zgodovinskih podatkih oz. poznavanju dogodkov z namenom, da je to osnova za nadaljnje učenčovo raziskovanje zgodovine. V tej seriji so trije učbeniki. Prvi je za učence, stare od 5 do 7 let (Key Stage 1), in je namenjen srednjeveški Britaniji (*Medieval Britain 410–1509*). Drugi je za učence, stare od 7 do 11 let (Key Stage 2), in vključuje zgodnji novi vek Britanije (*Early Modern Britain 1509–1760*). Tretji pa je za učence, stare od 11 do 14 let (Key Stage 3), in predstavlja moderno Britanijo (*Modern Britain 1760–1900*). Slednji predstavlja dinamično obdobje britanske zgodovine, od parnega stroja, prvih tovarn in industrijske revolucije, ki je spremenila Britanijo iz ruralne v urbano družbo, do

začetka 19. stoletja, ko se je britanski vpliv razširil v Severno Ameriko, Avstralijo, Azijo in Afriko in je Britanija postala najmočnejša sila na svetu. Avtor je v uvodu za učence zapisal: »Današnji svet je takšen zaradi preteklosti. Pri učenju zgodovine lahko vidiš dogodke v sedanjosti zrcalno dogodkom v preteklosti. Kot je pogosto rečeno, zgodovina ne ponavlja sebe, je pa včasih podobna.« (str. 4).

Učbenik učencem pomaga kritično razmišljati o preteklosti s poudarkom na znanju, ki ga potrebujejo, da lahko preverijo svoje razumevanje; učiti se zgodovino prek izrednih posameznikov in zanimivih podatkov v pripovedni verziji; pomniti ključne podatke, izraze in pomembne ljudi s pomočjo 'Knowledge organiserja', ki je na koncu vsakega poglavja; pridobiti kronološki pregled, ki ga potrebujejo za naslednjo stopnjo (GCSE: od 14 do 16 let) pri tematskem in poglavljenem učenju britanske zgodovine.

Učbenik ima 80 strani in ni obsežen, je formata 19 x 26,5 cm. Vsako poglavje se zaključi s posebno rubriko 'Knowledge organiser', ki vključuje časovni trak z najpomembnejšimi letnicami in dogodki, kratek opis ključnih izrazov in predstavitev pomembnejših zgodovinskih oseb na dveh straneh. Ta rubrika učencem omogoča, da bolje razumejo potek dogodkov ter se naučijo pomembne izraze in osebe. Učbenik predlaga, da naj bo ta rubrika namenjena učencem za samopreverjanje ali ponavljanje v obliki kviza.

Učbenik ima šest poglavij, ki imajo po pet učnih enot. Prvo poglavje z naslovom *Britanski imperij* vključuje naslednje enote: *Amerika, Indija, Avstralija, Obvladovanje, Bogastvo in trgovina*. Drugo poglavje z naslovom *Amerika* ima naslednje enote: *Ameriška revolucija, Ameriška vojna za neodvisnost, Čezatlantska trgovina s sužnji, Življenje sužnjeve, Odprava suženjstva*. Tretje poglavje govori o francoski revoluciji (*Stari režim, Usmrtitve in teror, Vzpon Napoleona, Britanski odgovor, Padec Napoleona*). Četrto poglavje se posveča industrijski revoluciji (*Parni stroj, Bombažni tekstil, Železo in premog, Prevoz, Čas železnic*). Peto poglavje izpostavi obdobje reform (*Urbanizacija, Življenje v tovarnah, Družbena refoma, Politična reforma, Zakon in red*). Zadnje šesto poglavje pa se posveča Viktorijanskemu imperiju (*Kraljica Viktorija, Upor Indijcev, Irska in britanska politika, Boj za Afriko, Vladanje imperija*).

Vsaka učna enota je predstavljena na dve straneh in se začne z uvodom, ki na kratko pojasni glavno vsebino. Sledi učna vsebina, ki je razdeljena po vsebinskih poudarkih z izbranim slikovnim gradivom, ki ilustrirajo učno vsebino

(pod slikami je podnaslov ali kratka navedba vsebine slike) in s poudarjenimi besedami (imena, dogodki, letnice idr.). Posebna rubrika so *Podatki*, ki dodatno pojasnijo eno osebo, dogodek ali pojav, ki se nanaša na učno vsebino. Na koncu vsake učne enote pa je rubrika *Preveri svoje razumevanje*, ki vključuje po pet vprašanj, ki se začenjajo z vprašalnicami kako ali zakaj.

Ugotovimo lahko, da je zasnova elementov učbenika klasična. Zasnova vsake učne enote je popolnoma enaka ter vključuje tako štiri osnovne elemente: učbeniško besedilo, slikovno gradivo, dodatno rubriko s podatki in rubriko s ponovitvenimi vprašanji, kar ustreza glavnemu namenu

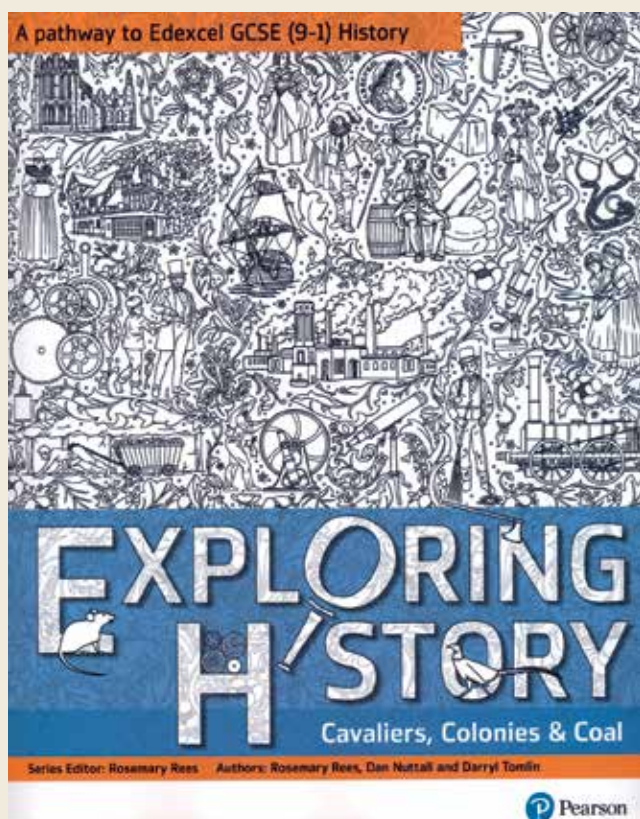
učbenika, da učence seznanijo z glavnimi dogodki v britanski zgodovini, kar je osnova za njihovo nadaljnje učenje zgodovine. Pozitivna stran učbenika je velika izraba posameznih strani za učno vsebino, ki je predstavljena le na 80 straneh. Učbenik nima praznih delov ali uvodnih strani v posamezno poglavje. Uredniki pa so poskrbeli tudi za dodatno preverjanje točnosti informacij oz. podatkov v učbeniku.

Spletna stran založbe, kjer so na voljo še drugi učni viri, je: www.collins.co.uk/connect.

Dr. Danijela Trškan

ROSEMARY REES, DAN NUTTALL, DARRYL TOMLIN, EXPLORING HISTORY: CAVALIER, COLONIES AND COAL.

London: Pearson, 2018, 203 strani.

Exploring History (Raziskovanje zgodovine) je serija učbenikov za osnovnošolce (Year 7–Year 9, starost 11–14 let) in vključuje tri učbenike. Prvi učbenik je *Exploring History: Monarch, Monks and Migrants (Raziskovanje zgodovine: Vladarji, menihi in migranti)*. Drugi učbenik je *Exploring History: Cavalier, Colonies and Coal*, ki bi ga lahko prevedli v *Raziskovanje zgodovine: Podpornik kralja, kolonije in premog*. Tretji učbenik v tej seriji pa je *Exploring History: Trenches, Treaties and Terror (Raziskovanje zgodovine: Jarki, pogodbe in teror)*.

Učbenik *Exploring History: Cavalier, Colonies and Coal*, ki ga predstavljamo v nadaljevanju, ima glavni namen pripraviti učence, stare od 11 do 14 let (Key Stage 3), na učne zgodovine na GCSE-nivoju (14–16 let) z vključitvijo znanja, razumevanja konceptov in pisnih spretnosti. Zato vključuje številne strukturirane aktivnosti in vprašanja, ki so prisotna na GCSE-nivoju in izpitu ter sledijo po Pearsonovi stopnji napredovanja oz. lestvici, ki predstavlja model težavnosti nalog in napredovanja na mednarodnih srednješolskih izpiti Edexcel GCSE.

Učbenik ima pet poglavij: *Izziv Katoliške cerkve, Angleška državljanska vojna, Spreminjanje idej: 1660–1789, Trgovina s sužnji, Britanski imperij, Industrijska revolucija*. Poglavje vključuje od dve do štiri teme. Posebnost naslovov tem je, da so v obliki vprašanj in da imajo dvakrat posebno enoto na dveh straneh z naslovom *Kaj si se naučil*, kjer učenci vadijo z različnimi nalogami razumevanje zgodovinskih konceptov (kronologija, sprememba, vzročnost, interpretacije, dokazovanje, analitično pisanje ipd.). Npr. šesto poglavje, ki ima naslov *Industrijska revolucija*, ima tri teme: *Kaj je bila industrijska revolucija?*, *Ali bi preživel in*

dustrijsko revolucijo? in *Ali je industrijska revolucija prinesla napredek in izboljšanje?* ter dvakrat enoto na dveh straneh *Kaj si se naučil?* (za dokaz in spremembo).

Kot primer navajamo zasnovo teme *Kaj je bila industrijska revolucija?* na straneh 158–165. Tema se začne s kratko uvodno predstavitevjo učne vsebine oz. glavnimi spremembami v Britaniji med 1750 in 1850. Izpostavi tri stvari, ki jih bo ta tema obravnavala: pomen kmetijstva za industrijsko revolucijo, povezavo med prevozom, industrijo in razvojem mest ter razloge, zakaj so ljudje protestirali proti spremembam. Tema ima dve učni enoti: *Kmetovanje, ograjevanje in prehrana; Kanali, premog in bombaž*. Vsaka učna enota ima na začetku učne cilje, nato učno vsebino po poudarkih in oštevilčene slikovne ali pisne vire ter na koncu naloge, s katerimi poskušajo odgovoriti na naslov teme: *Kaj je bila industrijska revolucija*. Npr. učna enota *Kanali, premog in bombaž* ima dva učna cilja (naučiti se o povezavah med izboljšanjem prevoza in razvojem industrije; razumeti, kako zgodovinarji uporabljajo vire, da bi izvedeli več o industrijski revoluciji) ter štiri vsebinske poudarke (*Zakaj je bil učinkovit prevoz pomemben?, Kako so tovarne pomagale pri razvoju mest?, Rudarstvo in stroji, Ludisti*). Posebna rubrika je *Tvoje delo*, kjer učenci odgovarjajo na vprašanja, ki se nanašajo na oštevilčene vire. Ta rubrika se pojavi na vsaki strani, ki vključuje vire. Posebna rubrika je *Gljučni izrazi*, kjer so na kratko pojasnjeni pojmi in novi izrazi pri učni enoti. Vsaka enota ima še tri rubrike, prva je *Kaj misliš o temi?*, kjer je postavljeno eno vprašanje za razmišljanje o vsebini, druga rubrika je *Ali si vedel?*, kjer so dodani podatki o temi, in tretja rubrika je *Točka preverjanja*, kjer so postavljena vprašanja na učbeniško besedilo.

Ker je zasnova učbenika raznovrstna, ima učbenik v uvodu tudi pojasnilo, kako uporabljati učbenik, saj učence pripravlja na izpit iz zgodovine na nivoju GCSE. Glavni elementi so predstavljeni v nadaljevanju.

Raziskovalna vprašanja za učence so postavljena za vsako temo kot naslov teme in v zaključku teme, kar učencem pomaga, da se osredotočijo na učenje posamezne teme.

Učni cilji so postavljeni na začetku vsake teme in učencem pomagajo, da vedo, kaj morajo znati na koncu vsake teme.

Rubrika *Kaj meniš?* učencem omogoča, da pokažejo, kaj že znajo, in premislijo, kaj bi lahko še več odkrili o učni vsebini.

Rubrika *Gljučni izrazi* učencem pomaga razumeti posamezne nove besede, ki so na koncu učbenika v abecednem seznamu še enkrat pojasnjene.

Rubrika *Tvoje delo* je tista rubrika, ki vključuje naloge različnih težavnosti, ki pomagajo preveriti naučeno znanje in spodbujajo razmislek o tem, kar so se učenci naučili. Pri teh nalogah je s posebnim simbolom označena težavnost naloge (po Pearsonovi stopnji napredovanja).

Rubrika *Točka preverjanja* učencem pomaga preveriti in razmisliti o svojem učenju na koncu vsake teme.

Viri in interpretacije: učbenik vključuje veliko virov, npr. slikovno in pisno gradivo, ki prikazuje, kaj so ljudje v tistem času rekli, mislili in ustvarili. Ravno tako vključuje različne interpretacije, in sicer odlomke iz del zgodovinarjev in drugih ustvarjalcev (npr. pesmi, igre, filmi), ki prikazujejo kako sodobni ljudje interpretirajo zgodovinske dogodke.

Rubrika *Ali si vedel?* vključuje dodatne informacije za poglobitev znanja učencev.

Rubrika *Kaj si se naučil?* je na sredini in na koncu vsake teme in učencem pomaga, da razmišljajo o vsebini poglavja in o tem, kar so se naučili. Vključuje ponovitev vsebine, ki so se je učenci naučili ter dodatna vprašanja na dodaten vir informacij, ki učence uči različne pristope k analizi virov kot priprava na izpit GCSE (analiza vira, vprašanja na spremembo in kontinuiteto, vzroke in uporabnost virov, analiza interpretacij, analitično pisanje itd.). Če je rubrika na koncu teme, vključuje tudi *Hitri kviz* z vprašanji kratkih odgovorov (rešitve so na koncu učbenika). Rubrika *Kaj si se naučil?* vključuje tudi zgodovinsko pisanje, ki učencem pomaga izboljšati spretnosti pisanja, in sicer so podana različna navodila, kako odgovarjati na različna zgodovinska vprašanja (npr. za spremembe, primerjavo virov, pojasnilo vzrokov, uporabnost virov kot dokazov, opis dogodkov), ki se pojavijo tudi na izpitu GCSE.

Učbenik na začetku na dveh straneh vključuje tudi časovni trak, ki prikazuje čas od 1485 do 1900 oz. glavne dogodke z letnicami, ki jih obravnava celoten učbenik.

Na koncu učbenika so še naslednje rubrike: seznam vseh ključnih izrazov s pojasnili, ki so bili že navedeni v rubriki *Gljučni izrazi*; stvarno in imensko kazalo, kjer so s krepkim tiskom označeni izrazi, ki so v učbeniku tudi pojasnjeni v rubriki *Gljučni izrazi* ter odgovori na vsa vprašanja, ki so bila postavljena v rubriki *Hitri kviz*.

Ugotavljamo, da ima učbenik več različnih elementov poleg klasičnega učbeniškega besedila, dodatnih pisnih in slikovnih gradiv in ponovitvenih vprašanj. Pomembne so rubrike, ki učence pripravljajo na zunanje izpite, kar bi

lahko uporabili tudi slovenski avtorji osnovnošolskih in srednješolskih učbenikov, npr. rubrike kot priprava na zunanje preverjanje v osnovni šoli ali rubrike kot priprava na maturo iz zgodovine v gimnaziji.

Učbenik ima 203 strani, velikost je 27,5 x 22 cm, vendar pa teža ni velika zaradi tankega kakovostnega papirja. Učbenik nima posebnih uvodnih strani za posamezna poglavja, poglavja so ločena po barvnih obrobah, vse strani so torej popisane oz. prostorsko zelo dobro zapolnjene.

Posebnost je, da učbenik vključuje originalne ilustracije oseb in dogodkov, ki jih je financirala založba. Učbenik ima tudi posebno opombo, kjer so uredniki napisali, da so poskušali odpraviti napake v učbeniku, a ker so tudi ljudje, ki delajo napake, naprošajo vse uporabnike, da če najdejo napako v učbeniku, le-to sporočijo na elektronski naslov založbe.

Več o založbi: www.pearsonschools.co.uk.

Dr. Danijela Trškan

BREZNIK ANDREJA. PO POTEH SKOZI ČAS. VODNIK PO ARHEOLOŠKIH PARKIH SLOVENIJE.

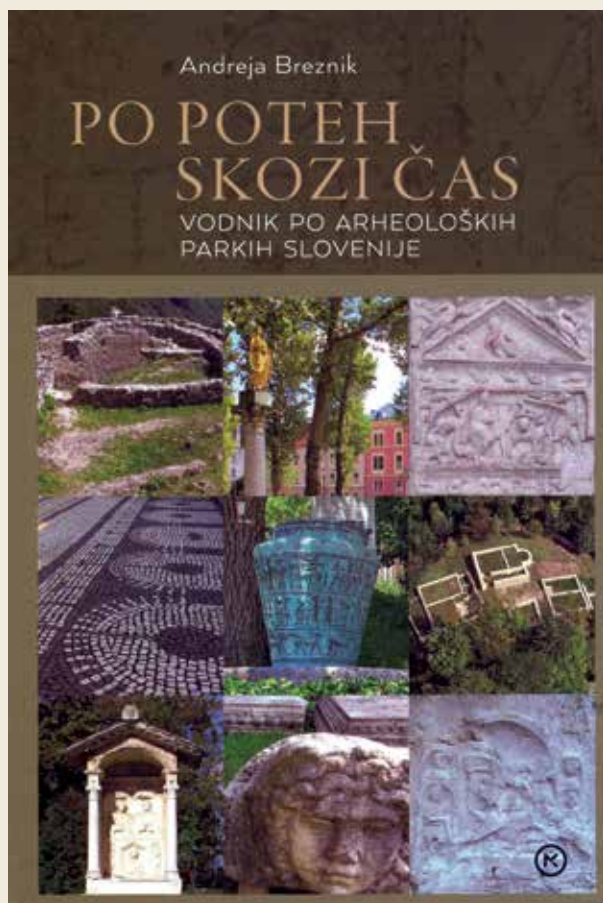
Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, d. d., 2016, 226 strani.

Knjigo *Po poteh skozi čas*, ki je vodnik po arheoloških parkih Slovenije, je napisala dr. Andreja Breznik, ki je diplomirala na Oddelku za arheologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Leta 2012 je doktorirala na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani z disertacijo, ki ima naslov *Upravljanje arheološkega parka v RS s področja managementa neprofitnih organizacij in dediščinskega managementa*. Od leta 2006 naprej je zaposlena v Narodnem muzeju Slovenije.

Knjiga ima arheološke parke razdeljene v petih poglavjih. Vsako poglavje ima v uvodu predstavljeno časovno obdobje z glavnimi značilnostmi ter pojasnilom o najdenih najdiščih in ostankih na današnjem slovenskem ozemlju. Avtorica je v predgovoru zapisala, da je v Sloveniji zabeleženih več kot 3000 enot arheološke dediščine in da so v več kot enem stoletju nastajali arheološki parki, npr. prvi je nastal leta 1899 na Spodnji Hajdini pri Ptujju, do leta 2016 pa je bilo takšnih že 44. Avtorica jih je izbrala in uredila v 34 predlogov za ogled oz. izlete. Tako je nastal vodnik po slovenskih arheoloških parkih.

Prvo poglavje predstavlja obdobje kamna, ognja, jam in lovcev. Predstavljena so najdišča: Divje Babe I (jamska zibelka svetovne glasbe), Potočka zijalka (najdišče prašivanke) in Ajdovska jama pri Nemški vasi (jamski pokopi).

Drugo poglavje predstavlja obdobje mojstrov kovin, kamnitih mest in zemljene grobnice. Predstavljena so najdišča: Debela griža pri Volčjem Gradu (prazgodovinski grad), Prazgodovinsko gradišče ob Muri (Novine pri Ceršaku), Cvinger pri Dolenjskih Toplicah (železodobno gradišče z gomilami), Podložje pod Ptujsko Goro (grobišče bogatih konjenikov), Paštela (Staro mesto nad Mariborom), Vače (najdišče znamenite situle), Magdalenska gora (slovenska akropola), Most na Soči (čez most

po modrost), Šafarsko (bakrenodobna vas, v katero lahko vstopimo).

Tretje poglavje ima naslov *Pax Romana*. Predstavljeno je največ najdišč: Brengova (mesto mrtvih v objemu gozda), Celje (Celeja, keltski opidum z rimskim sijem), Drnovo (Neviodum, rimsko rečno pristanišče), Ptuj in Hajdina (največje rimsko mesto v Sloveniji), Izola (obmorska vila v Simonovem zalivu), Ljubljana (Emona, rimsko mesto z obzidjem), Radvanje (podeželski utrip rimskodobnega Maribora), Miklavž na Dravskem polju (vstopim v rimsko grobnico), Mošnje pri Radovljici (gorenjski Pompeji), Podkraj pri Hrastniku (rimska naselbina s svetiščem), Rožanec (svetišče Mitre v skalnem udoru), Šempeter v Savinjski dolini (rimsko mesto mrtvih), Stari trg in Legen pri Slovenj Gradcu (majhna pomnika velike preteklosti).

Četrto poglavje ima naslov *Clastra Alpium Iuliarum* – slovenski kitajski zid, kjer so predstavljena naslednja najdišča: Ajdovščina (slovenska Dioklecijanova palača), Hrušica pri Colu (trdnjava Ad Pirum), Lanišče in Brst (utrdbi druge obrambne črte), Vrhnika in Zaplana (Ajdovski zid).

Peto poglavje pa predstavlja najdišča kot znanilce srednjega veka: Ajdovski gradec (gradič velikanov), Ajdna nad Potoki (višinska kraljica), Rifnik nad Šentjurjem (postojanka Romanov in Germanov), Ančnikovo gradišče (budna opazovalnica doline), Tonovcov grad (vojaška postojanka nad Sočo).

Vsak arheološki park je predstavljen tako, da bralec najprej pridobi informacije o lokaciji in pomenu arheološkega parka. Nato sledi zgodovinski oris in opis arheološkega parka s posnetimi barvnimi fotografijami. Opis se zaključi z zemljevidom, ki prikazuje natančno lokacijo. Dodane so tri rubrike. Prva rubrika je *Za neutrudneže*, kjer vodnik ponuja ogled še drugih arheoloških ostankov v bližini arheološkega parka. Druga rubrika je *Za radovedneže*, kjer je seznam literature o tem arheološkem parku ali drugih arheoloških najdiščih v bližini predstavljenega parka. Tretja rubrika pa je povzetek vodnika za izbrani arheološki park, kjer so navedeni: naslov, možnost parkirišča, možnost do-

stopa za gibalno ovirane, odpiralni čas, trajanje ogleda in kako se z avtom ali peš pride do arheološkega parka.

Npr. Rožanec (svetišče Mitre v skalnem udoru) je na straneh 153–157 predstavljen na sledeči način. Najprej bralec v uvodu izve, da izlet poteka v Belo krajino in da se svetišče skriva v gozdu, v skalnem udoru, kjer se je ohranil samo relief. Nato sledi pojasnilo o čaščenju sončnega boga Mitre pri Rimljanih ter o skrivnosti Mitreja na Rožancu, saj je o tem mitreju zelo malo podatkov, ter opis reliefa, ki se je edino ohranil na skalnem previsu. Arheološki park je predstavljen s fotografijami, tako da se svetišče lahko približa bralcu (skalni prehod, pogled na mesto svetišča, skalni previs z vklesanim reliefom). Vodnik dodatno ponuja še ogled drugih arheoloških najdb in ostankov v bližini (npr. učna pot Kolpa–Kučar) in branje dodatne literature o mitrejih ali o arheoloških najdiščih.

Glavni avtoričin namen je bil »pkazati, kje arheologi v razbrzdanem terenu prepoznamo utrjen nasip, kako prepoznamo gomile in kakšni so tisti sledovi v ruševinah, ki nam razlagajo, da je bila rimska trdnjava požgana in nato dograjena in še bolj utrjena kot prej« (str. 7). Vodnik tako zelo nazorno, privlačno, enostavno in razumljivo predstavlja arheološko preteklost in opisuje arheološke prakse, ki predstavljajo izbor slovenske arheološke dediščine.

Knjiga je prvi vodnik po vseh slovenskih arheoloških parkih (do leta 2016), ki so na zemljevidu Slovenije tudi označeni. Največ predstavljenih arheoloških parkov je okrog Ptuja, Maribora, Celja, Ljubljane ter med Ljubljano in Novo Gorico. Vodnik vključuje kakovostne fotografije s posameznih parkov z opisom dostopa in zemljevidi, ki prikazujejo možnosti ogledov. Knjiga predlaga 34 različnih izletov (individualnih ali organiziranih) z natančnimi opisi in dodatno literaturo, zato je lahko dober priročnik za učitelje zgodovine in drugih družboslovnih predmetov za organizacijo šolskih ekskurzij in ogledov arheoloških parkov v Sloveniji ali učencem pri raziskovalnih nalogah in raziskovanju preteklosti s pomočjo arheoloških najdišč in ostalin na prostem ali na mestu odkritja.

Dr. Danijela Trškan

Formativno spremljanje v podporo učenju

Priročnik za učitelje in druge strokovne sodelavce

Priročnik obsega 7 zvezkov, zbranih v mapi,
cena 12,40 €

- Zakaj formativno spremljati
- Nameni učenja in kriteriji uspešnosti
- Dokazi
- Povratna informacija
- Vprašanja v podporo učenju
- Samovrednotenje, vrstniško vrednotenje
- Formativno spremljanje v vrtcu

Priročniki po predmetih in področjih

Formativno spremljanje kot podpora učencem s POSEBNIMI POTREBAMI

Formativno spremljanje na RAZREDNI STOPNJI

Formativno spremljanje pri MATEMATIKI

Formativno spremljanje pri ZGODOVINI

Formativno spremljanje pri delu SVETOVALNIH DELAVCEV

www.biblos.si

Na portalu Biblos objavljamo dve reviji
in vas vabimo k nakupu oz. izposoji.

biblos

eKnjige na spletu

Kategorije

- Novosti
- Biografije in spomini (201)
- Fantazijski in ZF romani (33)
- Kriminalke in trilerji (103)
- Ljubezenski romani (192)
- Romani - drugo (331)
- Zgodovinski, vojni, pustolovski romani (115)

Periodika

8,99

Kupi Izposodi

Različni avtorji
in avtorice

**Geografija
v šoli**

11,99

Kupi Izposodi

Različni avtorji
in avtorice

**Zgodovina
v šoli**

Zgodovina v šoli (1/2018) je tematska, namenjena veččinam kritičnega mišljenja, ki jih lahko pri delu z zgodovinskimi viri zelo učinkovito spodbujamo in razvijamo.

VSEBINA

IZPOSTAVLJAMO

- Dr. Tanja Rupnik Vec: Učenje veččin kritičnega mišljenja – ne le vzgojno-izobraževalna možnost, temveč temeljna pravica vsakega učenca 3
- Dr. Vilma Brodnik: Spodbujanje kritičnega mišljenja pri delu z zgodovinskimi viri 18
- Srečko Zgaga: Alternativna kultura in gospodarstvo v procesu osamosvajanja – dejavnosti za spodbujanje kritičnega mišljenja 39
- Špela Frantar: Mobiliziranci v nemško vojsko – dejavnosti za spodbujanje kritičnega mišljenja 50
- Nataša Šekoranja Špiler: »Peščica zemlje«: izgon ljudi iz Posavja v času 2. svetovne vojne – delo z zgodovinskimi viri 62

IZMENJUJEMO IZKUŠNJE

- Petra Dešman: Ekskurzija v srednjeveško Škofjo Loko za učence izbirnih predmetov Odkrivajmo preteklost svojega kraja in Likovno snovanje 82